

vigilia

Szent István király ünnepén

Sík Sándor, Kardos József,
Tornai József, Török József
Lukácsy Sándor,
és Serédi Jusztinián
írásai

DOROMBY KÁROLY
Világkongresszus Budapesten

NEMESKÜRTY ISTVÁN
Magyarság, kereszténység

HAMVAS BÉLA
Értekezés a közigazgatásról
I. rész

Kerekasztalbeszélgetés
a magyarságról

1988

8

...	561
SÍK SÁNDOR: Szent István király ünnepén	562
KARDOS JÓZSEF: A szentkorona-elmélet	565
LUKÁCSY SÁNDOR: Szent István király és a régi magyar prédikációk	571
TORNAI JÓZSEF: Újabb ezer év oltárköve	576
Szent István szarkofágja (vers)	578
TÖRÖK JÓZSEF: Egyházszerzés és egyházkép Szent István korában	579
SERÉDI JUSZTINIÁN: Szent István törvényei (Közl.: Bánk József)	583
DOROMBY KÁROLY: Világkongresszus Budapesten — ötven év távlatából	589
CSÁK GYULA: Hontalan vágy (novella)	597
FECSKE CSABA: A tornaszentandrásai templomra (vers)	599
PUSKELY MÁRIA: Hűségben és szeretetben	600
NEMESKÚRTY ISTVÁN: Magyarság, kereszténység	606
HAMVAS BÉLA: Értekezés a közigazgatásról (I. rész)	610

A VIGILIA KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉSE

Résztevők: Andrásfalvy Bertalan néprajzkutató, Czakó Gábor író, Dobszay László zene-tudós, Makovecz Imre építész, Lukács László, a Vigilia főszerkesztője 619

MAI MEDITÁCIÓK

BALASSA PÉTER: Meghívás közben 632

DOKUMENTUM

Kós Károly „Az országépítő”-ről Sik Sándornak (Mészáros István közlése) 634

NAPLÓ

Szobotka Tibor sírjánál (Lengyel Balázs) 636

Irodalomtörténet Király István: Kosztolányi (Angyalosi Gergely) 637

Történelem Könyvek Szent Istvánról (Szent István emlékkönyv; Szent István tisztelete;

István király emlékezete; Bogay Tamás: Stephanus rex; Szántó Konrád: Boldog Gizella, első

magyar királyné élete) 638

Gábrriel Asztrik: A párizsi egyetem és annak magyar tanárai, hallgatói (Török József) 639

A címlapon B. Kopp Judit „Szent István felajánlja a szent koronát” című műve, a hátsó borítón Gizella királyné keresztje; az 596. oldalon Kalkuttai Teréz anya Budapesten a Szent Jobb előtt (fényképfelvétel)

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szerkesztő: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 88/80891 Index szám: 25921 HU ISSN 0042-6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177-246. 173-933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37-343-VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,- USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámlijára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 320,- Ft, 1/2 évre 160,- Ft, 1/4 évre 80,- Ft, egyes szám ára 26,- Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12-24G. KÉZIRATOT NEM ÖRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

A mostani szekta-burjánzásból természetesen nem maradhattak ki az ősmagyarok. Bár aligha vannak házi kisisteneik, s ha mégis álldogálnának a tévé melletti sarokban, nem égetnek előttük birka-faggyút, és fehér lovat se áldoznak, mert manapság egy fehér ló kisebb vagyon. No persze annak idején se ingyér' vót, de hát az utódok, mi tagadás, nem hisznek se a kisistenekben, se a Bódogakszinban, de még az Öregistenben sem. Inkább amúgy erőből okoskodnak. Olvastak ezt-azt és mondják.

Például korbolják Szent Istvánt, amiért ő a kereszténységhez kötötte a szekerünk rúdját. Hajszára úgy gondolkodnak róla, mint azok, akik valami mai cinikusnak vélik, és azzal rágalmaazzák, hogy fölismerte a történelmi szükségszerűséget, azt, hogy a magyarság csak a kereszténységbe sunyítva maradhatott fön, meg hogy réalpolitikus volt, miként az Árpádok általában — ennyi az ő nagysága.

Ilyesmikből éppenséggel az ő kicsinysége eredne.

Nebéz ma már az összes körülményeket helyreállítani. Annyi bizonyos, hogy az Árpádok az Égből származtatták magukat, szent uralkodók voltak, ami — László Gyula és más tudósok szavai szerint — annyit tesz, hogy eleven kapocsnak kellett lenniük a Menny és a nép között, az Úr és az Uruszág közt. Már Géza fejedelem belátta, hogy a régi vallás nem jól írja le a világhelyzetet, ám döntené nem tudott — ezért áldozott két Istennek. Nem cinizmusból! Hiszen a fejedelem számára az uralom gyakorlat, sors, ő igazából áldozat, de legalábbis az Úr eleven lépcsője.

Szent István ezt jobban értette a mai okkult táltoskáknál. Fölismerte, hogy bármilyen szép az ősök hagyománya, az Út, az Élet és az Igazság más. Az Öregisten és a kisistenkéek legföljebb árnyai és romjai az őskinyilatkoztatás igéinek. Levonta a következtetést: szent lett, mert aki uralkodni akar, annak a valóságos helyzetbe kell igazodnia, máskülönben nem tarthatja meg a népet. Az ő nagysága a szentkirályságában rejlik. Hogy teljes szívéből, teljes elméjéből és teljes lelkéből borult az Úr elé, és így ajánlotta országát a Mennynek.

Az Árpádok pontosan tudták, hogy ő a minta, ő a szellemi ő. Szent Margit példázza ezt a legcsodálatosabban: kisgyermek korától fogva megértette, hogy neki életében kell elmennie Krisztushoz, hogy az országot az újabb tatár veszedelemtől megmentse. Hogy nem járt hiába, a történelem igazolta. Az ő apácasága, életáldozó szeretete kivonulás helyett éppenséggel az uralom legmélyebb értelmének ragyogó és hatékony fölmutatása.

Hogy az Árpádok nem taktikából, hanem mély meggyőződésből, az igaz Isten fölismeréséből lettek keresztények, s látták be, hogy népük számára is ez az üdvösség útja, azt a tények bizonyítják a legjobban. Apostol-királyunk életpéldáját a családnak két tucatnál több tagja követte oly hiteles és meggyőző erővel, hogy boldogként vagy szentként tisztelik őket világszerte.

Szent István király ünnepén

I.

Szent István ünnepe nemcsak a magyarok ünnepe. Ünnepe az egész kereszténységnek, hiszen ő az első európai uralkodó, akit az Egyház szentté avatott. Ünnepe az egész emberiségnek: a haladásnak, amelynek egy nagy jövőjű és nagy tehetségű fiatal népet állított szolgálatába; a kultúrának, amelynek fenyegető ellenségéből egyszer s mindenkorra harcossá védelmezőjévé és lelkes továbbvivőjévé nevelte nemzetét. De ünnepe mindenekelőtt a magyarságnak: a magyar népnek, amelyet ő épített nemzeté, amelynek ő adott először alkotmányt, és amelynek ő mutatott utat a földi és égi örökkévalóság felé. Ünnepe minden egyes magyarnak is, hiszen fölséges alakja örök normája a magyar férfijellemnek. És ünnepe nem utolsósorban a magyar családnak, hiszen a keresztény magyarság történelmének első lapján soha el nem múló fénnel ragyog annak a magyar szent családnak képe, amelynek ő volt az atya, és amely háromszáz év alatt tizennégy szentet adott az emberiségnek.

Én mindennek a nagyságnak és értéknek gyökerét keresem: mindez azért lehetett Szent István, mert **s z e n t** volt. Ezt az alapvető, döntő tulajdonságát állítsuk lelki szemeink elé, hogy megértsük és követésére buzduljunk. Maga a magyar hagyomány is erre buzdít bennünket, hiszen a középkori magyarság „Szentkirály” néven szerette emlegetni első királyát.

Mi tette Szent Istvánt **s z e n t t é** — a kérdést így is feltehetnénk: Mit tanulhatunk tőle? Miben kell követnünk?

II.

Mi tesz valakit szentté? Nem a csodák. Hiszen még a szentté avatás kimondásához szükséges két csodát sem annak bizonyítására kívánja az Egyház, hogy az illető szent volt, hanem csak annak szentesítésére, hogy Isten akarja az illetőnek szentté avatását. Nem is a misztikus élmények, rendkívüli jelenségek bizonyítják a szentséget, hiszen igen sok szentet ismerünk, akiknek életében nem látunk efféléket. Nem is a világmegvetés és önsanyargatás, hiszen a sok világtól elvonuló remete és szerzetes szent mellett nagy számmal vannak a szentek között világban élő emberek, államférfiak, családapák és családanyák, minden foglalkozás dolgozói. A szentségnek a kereszténységben — Evangélium és egyházi felfogás szerint — egyetlen biztos jele van: a hősiességen gyakorolt szeretet. Hogyan gyakorolta?

1. Mindenekelőtt úgy, ahogyan az Evangélium kívánja, ahogyan mindenki gyakorolja, és ahogyan minden kereszténynek gyakorolnia kell: *az irgalmasság testi és lelki cselekedeteivel*. Hogy Szent István csakisugyan hősiessen irgalmas volt, megint a finom érzékenységgel néplélek tanúsítja: a másik jelző, amellyel leggyakrabban szerették emlegetni: a **kegyes király**. Mindhárom ránk maradt középkori legendája tele van mind intézményszerű, mind személyes alamizsnálkodásának leírásával.

„Ennek okáért az irgalmatosságnak és kegyességnek annyi karjaival ölelte Krisztus szegényeit, bennük pedig magát Krisztust, hogy tőle soha egyetlen jövevény és

zarándok nem ment el szomorkodón, jótételeinek vigasztalása nélkül.” (Nagy Legenda, 12.)

Megható képet festenek elének ezek a legendák a szegények közt járó királyról, aki saját kezével, zsákban viszi az adományt vagy távoli országrészekbe küldi el a szenvedőknek a gyógyító kenyérdarabot, és akit — a legenda egyik naturalisztikus lapja szerint — az őt meg nem ismerő, mohó szegények egy éjjel megvernek és megtépik a szakállát. Persze hogy az ilyen legendás vonások, amelyeknek beszövése tipikus a középkori szent-király-életrajzokban, ebben a formában nem tarthatnak számot feltétlen történelmi hitelességre, de lényegében mégiscsak történelmi valóságot tartalmaznak: mutatják, milyen volt az a kép, amelyet Szent Istvánról őrzött szívében a magyar nép.

De nem érte be az alamiználkodással. Nem kevésbé gyakorolta az irgalmasság lelki cselekedeteit. „Miképpen apostol, mindeneknek mindeneket cselekedett, hogy mindeneket megnyerjen.” Ebben az értelemben is „kegyes király” volt, aki szigorú, sőt kemény volt ott, ahol kellett — ahol a néphez való felsőrendű szeretet parancsolta —, de tudott megbocsátani is, mégpedig „mindenkinél kegyelmesebben”, mint az egykorú külföldi feljegyzés a kortárs királyokkal (a szent királyokkal szemben is) kiemeli. De hát lehet-e felségesebben gyakorolni a lelki irgalmasságot, mint aki (természeti síkon) kultúrát és (természetfeletti síkon) hitet, erkölcsöt, egyházszervezetet adott népének. A Szentkirály valóban örök időkre páratlan nevelője lett a magyarságnak.

2. Ám az a Szent István, aki „mindeneknek mindeneket megcselekedett”, nyilván szent királyként élt és cselekedett ott is, ahol neki is, mint mindnyájunknak, legközelebbi és legkézzelfoghatóbb alkalom adatott a szeretet gyakorlására: *családjában*. A magyar jellemnek ez a gyönyörű megtestesítője családapák és családanyák számára is örökös példa. Pedig éppen a családi élet hozta számára a legtöbb szenvedést, amelyek beárnyékozzák egész életét, főleg annak utolsó éveit. A családi boldogság teljességét nem adta meg neki az Isten: egymás után vette magához gyermekeit, végül az utolsót, a legnagyobb reménységét, Imrét is. Családapák, anyák számára — de mindnyájunk számára is — Szent István családi élete elsősorban avval a nagy példával szolgál, hogyan lehet a legnagyobb csapások és szomorúságok között is (az ő számára Szent Imre halála kétségtelenül a legnagyobb csapás volt, ami érthette) megmaradni alázatos hitben, csüggedetlen reménységben, a hivatásbeli munkának, küldetésnek még lehetetlenségek előtt sem lankadó hősiességben. Családi életének egyes, bizonyosan ragyogó és tanulságos részleteit inkább csak elképzelni tudjuk, ismervén jellemét, mert adataink alig vannak róla, hiszen abban az időben nem volt szokásuk a történetíróknak kiterjeszkedni a királyok magánéletére. Van azonban egy pont, amelyen át mélyen beláthatunk az édesapa Szent István szívébe, és ez Imréhez való viszonya. Ez a nagy, forró szeretet keresztülsüt a legendák személytelen lapjain. A nagyobbik Legenda elmondja, hogy „ártatlan kiseddsége fokán” elvett gyermekeiért való szomorúságát Imréhez való szerelmének vigasztalása enyhítette, akit „mint immár egyetlen, mindennapi könnyörgésekkel ajánlott Krisztusnak és az ő szülő anyjának”. Ennek a szeretetnek megragadó emléke maradt ránk az Imréhez intézett Intelmekben, amelyeket „atyai szerelmének lángolásából szerzett”. Aki átadja magát az államférfiúi bölcsesség-nevelői okosság és atyai szeretet e kis remekének, az előtt nem lesz kétséges, hogy — ha a szövegben van is része egy tanult egyházi férfiú írődeáki munkájának — maguk a gondolatok, de igen sokszor a kifejezések is magától a szent királytól valók.

„Gyermek vagy, én fiam — írja a bevezetésben —, sok nagy gazdagságoknak közötté élő kis cselédkéim, ápolva és nevelve minden szép gyönyörűségekben, nem volt részed hadba indulásoknak semminémű fáradalmaiban és a különb nemzeteknek támadásaikban, mikben én már majd egész életemet töltöttem. Immár itt az idő, mikoron is néked nem kell mindéglen lágy párnáknak közepette élned...

... Azért tehát szerelmetes fiam, én szívemnek édessége, jövődő sarjammak reménysege kérék, parancsolom, hogy mindenütt és mindenekben malaszttól gyámolítatva nem csak atyádfiaihoz és rokonaidhoz, avagy fő emberekhez vagy szomszédokhoz és lakóskhoz légy kegyelmes, hanemha az idegenekhez és mindenekhez, kik tehozzád jönnek. ... Légy irgalmas mindenekhez, kik erőszakosságot szenvednek, mindiglen amaz isteni példát tartván a te szívedben: irgalmasságot akarok és nem áldozatot.”

A fogékony lelkű olvasó igazat fog adni a fordító lelkes szavainak:

„Az Intelmeket a világtörténelemben felmagasló lángész gondolta el, szerető édesatyja érezte át és parancsoláshoz szokott királyi hang, mégpedig magyar királynak a hangja mondotta leírásra, aki megjelenik előttünk tulajdon szavaiban, azt a nevezhetetlen megborzongást éreztetve, amit csakis az isteni és kiválasztott emberi nagyság színe előtt érez a megrendült ember.”

3. Mindez azonban még nem tenné szentté Istvánt — aminthogy nem tenne szentté másokat sem —, ha szeretetét, ezt a hősiess szeretetet nem gyakorolta volna azon a helyen, ahova Isten állította őt, annak a *hivatásnak* betöltésében, amelyre Isten kiválasztotta. A királynak az ő királyságában kell szentté lennie, mint ahogyan a papnak papságában, a szerzetesnek szerzetesi életében, a családos embernek a családi élet megszentelésében, a két kézzel dolgozó embernek keze munkájában. Szent István lelkében különben ez az országos arányú szeretetmunka és a családapa hivatása édes testvérként éltek. A patriarkális királyság korában, az ő korában, a királynak népéhez való viszonyát úgy fogták fel, mint a családfő és a család viszonyát. Az ország az ő szemében nagy család, amely az ő atyai bölcsességére, vezető kezére és szerető szívére, mindenestől az ő felelősségére van bízva. A szeretetnek ez a bölcsessége vezette minden lépését, hogy mennyire tudatosan, azt az Intelmek mutatják. Ez az atyai szeretet vezette kemény és jóságos kezét akkor is, amikor serege élén forgatta kétélű normann kardját, akár a haza, akár a zsenge magyar kereszténység védelmére. Akkor is, amikor — ha kellett, szép szóval hívta, ha kellett, a törvény szavával, büntetéssel vagy (kemény lovas-nomád fejedelmeknek nyers időkben élő sarja!) erőszakkal kényszerítette népét arra, miről szíve-lelke mélységes meggyőződésével tudta, hogy a legjobb számára. Hogy ez az államférfiúi, ez a királyi szeretet mennyire a magyarság szeretetéből is fakadt, érdekesen világítja meg az Intelmek nyolcadik fejezete, ahol drága fiát nyomatékosan figyelmezteti, hogy kormányzásában magyar őseinek példáját kövesse. Ennek a szeretetnek egész mélységét csillantja meg előttünk a legendának az a helye, ahol a betörő Konrád császár hadai ellen induló István Szűz Máriához imádkozik:

„Ha kedvedre lenne, én Királynéasszonyom, hogy a te örökségednek mívecskéjét az ellenségek elpusztítsák és a kereszténységnek új palántáját kiirtsák, ne tulajdoníttassék ez az én henyélésemnek, hanem inkább a te akaratod rendelkezésének. Ha pásztoré a bűn, lakoljon ő maga, miképen érdemli a juhoknak közepette, de könyörgök, kíméljed a juhokat.” (N. L. 14.)

III.

Íme, előttünk a szent király, és előttünk az élet, a hősiesség szeretet, amely azzá tette. Szentté akkor lesz valaki, ha ezt a hősiesség szeretet, ezt az áldozatot elfogadja és kegyelmével beteljesíti Isten. Ennek az elfogadásnak adja olykor Isten külső jelét a szentekhez fűződő csodálatos jelenségekkel. Szent István áldozata elfogadásának isteni nagy jele: éppen maradt dicsőséges Szent Jobbjá, a magyarságnak drága nemzeti ereklyéje. De szimbólum is ez a Szent Jobb Kéz; szimbóluma tanítómestere, a Szent Király nagy szeretetének. Adjunk érte hálát Istennek, hódoljunk előtte nyitott szívvel — de készséges szívvel is; kövessük a magunk életében szeretetét, irgalmasságát, családi erényeit, hivatásbeli odaadását. Ezt mondja nekünk a Szent Jobb:

*Nem szólok én szókkal,
Széllé szállandókkal
Magyarjaim tinétek.
Kardemelő karom,
Keresztelő karom
Temetetlen hagyom rátok:
Megtiszteljétek!
Őrizzétek éppen
Testamentumképen,
Törvénytevő akaratom
Abból értsétek.*

(1955)

KARDOS JÓZSEF

A szentkorona-elmélet

A szentkorona-elmélettel való foglalkozást különösen időszerűvé teszi az idei jubileumi esztendő: 950 évvel ezelőtt hunyt el államszervező királyunk, Szent István. A nagy király személye, örökbecsű műve szentelte meg a koronát, a hatalom és a függetlenség szimbólumát, ami a magyar politikai gondolkodásban hosszú századokon keresztül fontos szerepet játszott.

Nemzeti ereklyénk, a szent korona, több mint három évtizedes kényszerű távollét után 1978-ban került ismét magyar földre. Azóta múzeumi kincs. Nemzeti Múzeumunk díszé. A megbecsülést mutatja, hogy az elmúlt tíz évben csaknem hatmillióan tekintették meg. A közérdeklődésben hagyománytisztelet és a történelmi múlt iránti figyelem nyilvánul meg.

A magyar korona, a szent korona olyan történelmi ereklye, amelyhez politikát alakító gondolatok kapcsolódtak. Így volt ez már az első királyunk, István idején is, aki II. Szilveszter pápától kért és kapott koronát. Igaz, a korona elküldése III. Ottó német-római császár „kegyéből és biztatására” történt, de mégsem tőle érkezett. Így nem túlzás Istvánnak a pápához intézett koronakérésében politikai előrelátást, államférfíúi bölcsességet tétélezni, amely a német-római, és a legfőbb egyházi rangot is viselő bizánci császártól való függetlenség igényét és lehetőségét célozta. A koronázás jelképezte Magyarországnak az európai keresztény hatalmi struktúrába való elhelyezkedését, belpolitikailag pedig a pogány múlttal és hatalmi berendezéssel történő szakítást szimbolizálta. Az államszervezet kiépítése az ország számára a fennmaradást, a jövőt jelentette.

Első királyunk halála után a fiatal magyar államot trónviszályok dúlták, amelyekbe — pártját fogva egy-egy trónkövetelőnek — szívesen kapcsolódtak be a német-római császárok is. Ennek során István koronája valószerűleg kikerült az országból.

A koronára történő hivatkozás azonban ezzel nem szűnt meg. A királyok koronázásában az egyház jelentős szerepet vállalt. Érthető módon ezzel is biztosítani kívánta az államhatalomban elfoglalt helyét és szerepét. Hirdette, hogy az isteni kegyelemből való hatalmat a királyok, az egyház közvetítésével; a felkenéssel, a koronázással nyerhetik el. Az uralkodók maguk is felismerték, hogy koronájuk dicsőségének és méltóságának hangoztatása személyes hatalmukat is növeli, ezért szívesen fogadták az erre történő utalást.

Magyarországon a XIII. századig az egykorú gondolkodásban a király és a korona általában nem vált külön: a korona az éppen uralkodó király hatalmát jelképezte. IV. Béla idején azonban már találkozhatunk a korona önálló szerepével. A király, a személyétől bizonyos értelemben függetlenített korona jogára hivatkozva vette vissza azokat a földbirtokokat, amelyeket elődei adományoztak el. A korona elvont fogalommá vált, aminek viselőjétől elvonatkoztatható joga, szabadsága, tekintélye, tisztessége van. Nemcsak magyar jelenség ez, de figyelemre méltó, ahogyan ez nálunk jelentkezik. A királyi birtok eladományozása, a királyi hatalom gyengülése, a feudális anarchia kibontakozása idején a korona-fogalom az államhatalom ideológiai támaszává lett. A krónikákban és a közfelfogásban megörökített erős istváni hatalom a Szent István tulajdonának hitt szent koronában öltött testet. A „szent korona” kifejezés is ebben az időben, a XIII. század derekán jelent meg,¹ és ettől kezdve a politikai gondolkodás hitelesnek vette, hogy a szent korona Szent István homlokát övezte.

Az Árpád-ház kihalása és a trón megszerzése körül elhatalmasodó belháborúk még inkább szükségessé tették, hogy az egymást sűrűn váltó, különböző uralkodóházakból származó királyok uralkodásuk jogosságát a közvélemény által elfogadott politikai—ideológiai érvekkel is hitelesítsék. Ilyen bizonyítékká vált a szent koronával való koronázás. Ezt példázza Károly Róbert törekvése is, akinek kezdetben nem sikerült megszereznie az „eredeti” koronát, ezért hívei — a pápa által támogatott főpapok — kétszer is más koronával koronázták meg; a távol levő szent koronát pedig átok alá vették, érvényességétől megfosztottnak nyilvánították. Amikor azonban sikerült azt megszerezni, „ünnepelve és örvendezve” a szent koronával is megkoronázták. Károly Róbert, aki nem kívánt politikai érvet hagyni ellenfelei birtokában, a következőket írta erről az esztergomi érseknek: az újabb szertartásra azért volt szüksége, hogy „a magyar nemzet véleményének eleget tegyen és a népből a botrányt eltávolítsa”.²

A feudális politikai gondolkodásban tehát általánossá vált a szent korona állami főhatalmat szimbolizáló szerepe. Különösen élesen nyilvánult ez meg a rendi törekvések politikai küzdelmeiben. A XV. században a rendek a koronára hivatkozva igyekeztek kifejezni azt az igényt, vagy azt az eredményt, amelyre az állam irányításában való mind nagyobb részvételért folytatott harcban törekedtek. Ennek során a koronát nemcsak elválasztották a királytól, hanem szembe is fordították vele. A század elején — Zsigmond király fogsága idején — a királyt elfogó nagyurak az ország szent koronájának nevében gyakorolták a hatalmat; a koronát, az állami főhatalmat — a királlyal szemben is — magukénak vallották. A

század közepén azonban a nagyurak mellett a renddé szerveződött nemesség is az államhatalomban való részvétel igényével jelentkezett. Ezt egyebek mellett úgy kívánták kifejezni, hogy ők is jogot formáltak a koronára. Jól tükröződik ez a törekvés az I. Ulászló koronázása (1440) alkalmából kiállított okmányban is. A megjelent rendek nagy tömege Ulászlót kívánta királynak a már megkoronázott gyermek királlyal, V. Lászlóval szemben. A koronázás, az országból kivitt szent korona hiánya miatt, egy másik koronával történt. Ezzel kapcsolatban a rendek (nemcsak az egyháziak, mint Károly Róbert idején) — kijelentették, hogy a királyok koronázása mindig az országlakosok akaratától függ és a korona hatékonysága az ő helyeslésükben gyökerezik. Úgy rendelkeztek, hogy amíg az előbbi korona távol van, és ha visszaszerezni nem lehet, minden hatékonyságot nélkülözően, és annak minden jelentése, szentsége és ereje mindnyájuk akaratából az újra szálljon át.³ Tehát a korona hatékonysága, ereje — valójában a király hatalma — a rendek akaratától függ. A korona már nemcsak a királyé, hanem az országé is. Az országot (amely szó, eredetét tekintve az úr származéka, lényegében az úrsággal azonos) pedig a XV. századi Magyarországon a politikai hatalommal rendelkezők, a nagyurak, a nemesek képviselték.

A szent korona a rendi, hatalmi küzdelmek eszközüvé vált. Az 1440-es koronázást V. László párthívei (a Cillei—Garai vezette nagyurak) nem fogadták el. Ez tükröződik az 1453-as dekrétumban is, ahol I. Ulászlót csak mint néhai lengyel királyt említették, adományleveleit pedig érvénytelenítették. Mindez a valóságos hatalmi harcok politikai—ideológiai megjelenése volt. A szent korona ebben játszott szerepére utal Szilágyi Mihálynak a milánói herceghez 1458-ban írt levele is, amelyben tudatta, hogy Mátyást az ország királyává és urává választották és a közeli napokban az ország szent koronáját is fejére fogják tenni.⁴ Szilágyi jól tudta, hogy ez nem vihető végbe, hiszen a korona Frigyes császárnál volt, de Mátyás ingatag hatalmát ezzel a „kegyes csalással” kívánta erősíteni. Mátyásnak csak hat esztendővel később sikerült visszaszereznie a szent koronát. Ennek érdekében hosszú és nehéz tárgyalásokat folytatott Frigyesel.

Amikor sikerült megszereznie a koronát, ő maga is hangsúlyozta annak rendkívüli jelentőségét. Ez csendült ki a koronázási ünnepségekre invitáló meghívólevélből, amit Pozsony városához intézett 1564. január 27-én. Ebben többek között utalt arra, hogy a közérdek és saját tisztessége céljából törekszik az ország koronájának felvételére, amelyben bennefoglaltatik az egész királyi méltóság ereje és összessége.⁵

Mátyás halála után a nagyúri rend támadást indított az államhatalom egészének birtoklásáért. Ez fejeződik ki II. Ulászló választási feltételeiben, amiben kikötötték, hogy a király az ország koronáját soha, semmilyen módon a főpapok és a bárók kezéből ki ne vegye.⁶ A nemességről nincs szó, de ez nem jelenti azt, hogy a hatalomból sikerült kiszorítani a nemesi rendet. Ennek megfogalmazásával találkozhatunk Werbőczy István Hármaskönyvében. A szerző jogkönyvében a köznemesi rend hatalmi érdekeit kívánta szolgálni: a nagyúri renddel szemben a fő- és köznemesek egy és ugyanazon nemesi szabadságának elvét vonultatta fel. Ennek igazolására felhasználta a szent koronával kapcsolatos nézeteket is, amivel az egész nemességnek az állami főhatalommal kapcsolatos jogait igyekezett bizonyítani. E nézet szerint az ország szent koronájának joghatósága alá tartozik a nemesítés, a birtokadományozás joga és hatalma, az országlással és az uralkodással együtt. Mindez a nemesek akaratából a koronázással ruházódik át a királyra. A nemesek kiváltságait, politikai szereplését a koronához fűződő kapcsolatuk biztosítja. Werbőczy szerint ők a szent korona egyenlő jogú tagjai, míg a nem nemesek kizárattak ebből. A jogfosztott, röghöz kötött népnek nincs köze a koronához.

A független magyar állam bukása után a szent koronával kapcsolatos nézetek vesztek ugyan régi jelentőségükből, de feledésbe nem merültek. Jelentkeztek az ország urai közötti pártharcokban, a trónért folytatott küzdelmekben, a Habsburg-centralizációs törekvésekben, az országterület egységének hirdetésében. Az elszakított területeket a rendek arra hivatkozva követelték vissza, hogy azok a szent korona joghatósága alá

tartoznak.⁷ Ugyanakkor a Habsburg uralkodók is úgy beszéltek azokról a területekről, amelyekre igényt tartottak (pl. Erdély), mint a korona tagjairól.⁸ A Habsburg-centralizációs törekvésekben a korona-gondolat felhasználása manipulatív szerepet kapott, igyekezett azt a rendi ideológiából kisajátítani és azzal szembeállítani. A pozsonyi országgyűlésen 1605-ben tett királyi előterjesztés Bocskay ellen szólva kijelenti, hogy „nem áttalotta (félretéve) minden öfelségének és a szent koronának járó hűségét nyíltan felkelni öfelsége és hívei ellen”. A király azt követelte a rendektől, hogy maradjanak meg „ő császári és királyi felsége és a szent korona iránti hűségükben”.⁹

A szent koronára való hivatkozás itt a császári udvar törekvéseit szolgálta, de azért érdemes felfigyelni arra, hogy a szent korona mégis külön nyert említést a császári és királyi felségtől. A XVII. századi politikai gondolkodásra jellemző, hogy a szent koronának önálló, a királytól és a „nemes országtól”, a rendektől is elkülönülő léte és szerepet tételeztek. Ez nyilvánult meg a szent korona első történetírójának, Révay Péter koronaőrnek 1613-ban kiadott munkájában is.¹⁰ Az ő elképzelésében égi ajándék a szent korona, amelytől függ az ország sorsa és boldogulása. Misztikus erőt tulajdonított a koronának, amely mind a rendek, mind a király felett áll. E szerint a szent koronával való koronázás fontosabb a királyválasztásnál, és aki nem méltó rá, nem tarthatja meg sokáig. A szent korona és a magyar nemzet között Révay szerint sorsközösség van és a társországokat — Horvát-Szlovén- és Dalmátországot — is a korona fűzi Magyarországhoz. Révay Péter, aki a szent koronának és a koronázási jelvényeknek holtáig hűséges híve volt — egészsége a koronát kísérő viszontagságos úton romlott meg, és a halál is a koronát rejtő kamra küszöbén érte —, ez a Révay Péter a szent koronát írásaiban szinte költői magasságba emelte.

Vallásos és hazafias érzelmek ötvöződnek Révay gondolataiban, amelyekben az országgyesítés és a török kiűzésének igénye egyszerre kívánja és fogadja el a királyhűséget és a rendek akarata iránti tiszteletet.

Ezzel a felelős, a szűken vett politikai és hatalmi érdekeken felülemelkedni kívánó gondolkozással találkozhatunk Pázmány Péternél is. Ilyen módon jelentkezett Pázmány feltétlen királyhűsége, ami osztozott gondolkodásában azzal az elképzeléssel, amely Erdély különállásában az alkotmányos szabadság biztosítékát látta. A császár iránti lojalitás nyilvánult meg Pázmánynál, amikor II. Ferdinánd esetében a rendek szigorúan vett királyválasztási jogának érvényesítését — ami ellen az udvar tiltakozott — ellenezte. Politikailag azért pártolta Ferdinándot, mert nem látott más utat a török és a német közé ékelt magyarság számára, mint azt, hogy „ahhoz hajtsa fejét, ki Cseh, Morva, Szilézia, Ausztria, Stíria és Karinthia” birtokában van.¹¹

Pázmány számára az országterület egységének ideája rendkívül fontos volt. Ebben a magyar korona épségének ügyét látta. Egyik legnevezetesebb művében, az Isteni igazságra vezérlő kalauzban — amely egy időben, 1613-ban jelent meg Révay Péter koronáról írt nevezetes munkájával — a következőt olvashatjuk: Szoliman török császár „Legelőször Nándor-Fejér-várat megvéve 1521. esztendőben az egyik ágát letöré a magyar koronának, ily erős végháznak megvételével.”¹²

Pázmány politikájában arra törekedett, hogy az ország, a korona fogyatkozását legalább megállítsa. Ilyen, és természetesen egyházi megfontolásból is támogatta a Habsburgokat. Ez történt II. Ferdinánd esetében is, akit — miután a magyar országgyűlés látszatválasztással királynak elismert — 1618. július 1-jén megkoronázott. (A koronázáson jelen volt Révay Péter koronaőr is, aki az ünnepi eseményt írásában megörökítette.) Pázmány II. Ferdinánd egyik legbefolyásosabb tanácsosa lett, híven szolgálta koronás királyát, de lelkiismeretesen igyekezett szolgálni „megfogyatkozott nemzete, romlott” hazája érdekeit is. Ez tűnik ki Bethlennel és Rákóczi-val folytatott tanácskozásaiból, levelezéséből is. Óva intett mindenkit az ország további pusztulását előidéző meggondolatlan politikai lépésektől. Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem így jellemezte őt: „Nemzetét és annak szabadságát szerető hasznos ember vala.”

A korona- gondolat — mint az elmondottakból is érzékelhető — a mohácsi tragédiát követően az országterület épségének, a rendi szabadságjogok igényének elméleti foglalatja volt. Szerepét így nyerte el a politikai gondolkodásban. És hogy volt ilyen szerepe, ellentétes oldalról is bizonyítható. Az abszolutizmus teljes bevezetését megkísérlő II. József fontosnak tartotta, hogy a szent koronát kivegyje a rendek kezéből és tudatosan háritotta el az azzal történő megkoronáztatást. A rendek pedig — II. József intézkedéseivel való szembenállásuk kifejezéseként — amikor erre lehetőség adódott, a császár haldoklása idején, azonnal követelték a korona hazahozatalát. A szent koronának 1790 elején Bécsből Budára történő hazaszállítása a rendi-függetlenségi gondolat diadalmenete volt. A koronát mindenütt hatalmas tömeg, zeneszó, ünneplés köszöntötte. A rendi-nemesi ellenállást azonban hamar lehűtötték a francia forradalomról érkező hírek és a polgárság, a parasztság — az udvar által is szított — mozgalmi. A nemesi ellenzék az udvar számító politikája felőrölte és kiegyezésre készítette. A konzervatív magyar nemesség régi jogállását féltve, a Werbőczy-féle korona-gondolatra hivatkozva ragaszkodott a népet politikai jogaitól megfosztó kiváltságaihoz, és ehhez várt támaszt a császár-királytól is.

A magyar reformkor haladó gondolkodói harcot indítottak a jogfosztottság ellen. A fiatal Kossuth 1833-ban a következőket írta: „A magyar nemes tagja a Szent Koronának, mely viszont a nemzeti felség jogainak képező jele, és így a magyar nemes részese a törvényhozó hatalomnak, s földbirtoki jussal bír... De kérdem én, mit veszít mindezek igazából a magyar nemes, ha törvény által azt nyilatkozhatnók: hogy a magyar parasztot személyében és vagyonában szintén senki sem háborgathatja, hogy ő is birtokjogi tulajdonnal bír, hogy ő is tagja a nemzetnek, a Szent Koronának.”¹³ Kossuth és a polgári átalakulás harcosai a koronával kapcsolatos elképzeléseikkel — Werbőczyvel szemben — a pozitív polgári törekvéseket kívánták igazolni. Ennek nyomán a feudális koronaeszme tartalmában fokozatosan átalakult: polgári gondolatrendszerre vált.

A koronaeszme még haladó reformkori értelmezései azonban csakhamar háttérbe szorultak, vagy végleg eltűntek. Helyükbe a szentkorona-eszme valamiféle sajátos és homályos jog- és történetfilozófiává, tantétellé kezdett átalakulni.

A szentkorona-tan újkori megfogalmazására — a XIX. század végén — Hajnik Imre munkáiban került sor. A szentkorona-eszme történetét ő még a pozitivisták történettudomány eszközeivel vizsgálta és ábrázolta.¹⁴

A szentkorona-tan Hajnik után — függetlenül az ő eredeti szándékától — a sajátosan jelentkező magyar nacionalizmus gondolatkörében nyerte el a közgondolkodást leginkább befolyásoló szerepét. A középkeri birodalom emlékének, lehetőségének idézésére és igazolására jól felhasználható szentkorona-gondolat ugyanis beleillett a magyar nacionalizmus eszmevilágába. A szentkorona-tan nem zárt ki a dualista rendszert, ugyanakkor eszmeileg a teljes függetlenség illúzióját nyújtotta, és nemzeti hovatarozásuktól függetlenül egységbe foglalta a királyt és az „egyenlő jogú” állampolgárokat, az egész „nemzetet”, a „történelmi Magyarország” lakóit. E tan egyik lehangosabb hirdetője, legnagyobb hatású képviselője Timon Ákos jogtörténész volt, aki hosszú egyetemi tanársága (1895–1925) alatt szinte uralta a magyar jogtörténetírást és oktatást. A szentkorona-tanban Timon a magyar birodalmi törekvések igazolását látta: a szent koronában fejeződik ki — írta — Szent István birodalmának egysége, egységes főhatalmi szervezete, amelyben a társországek is elszakíthatatlanul benne foglaltatnak, mivel ők is tagjai a szent koronának.¹⁵

Már csak az utóbbi érvelés is megmagyarázza, hogy a két világháború között miért élhette másodvirágzását a szentkorona-tan. Szerepét most elsősorban az elvesztett háború és területi következményei, a Monarchia széthullása, a leverte, de mégis fenyegető forradalmak adta körülmények határozták meg. Ebben a helyzetben a rendszer politikusainak, ideológusainak egyik fő törekvése az ezeréves történelmi Magyarországhoz kötődő jogfolytonosság bizonyítása volt. Nézeteikhez alkalmas eszmei támaszt találtak a szentko-

rona-tan gondolatvilágában is. A magyar nemzet — ezek szerint — a szent koronában él tovább: változatlanul egységben és harmóniában. A békeszerződésért viselendő felelősség realitása elől a szentkorona-eszme történelmi Magyarországot idéző mítoszába menekültek. A Horthy-rendszer politikusai, ideológusai az irredentizmus szolgálatába állították a szentkorona-tant, illetve az ebből megmaradt spekulációt, és ezzel bizonyították a területrevízió követelésének történelmi jogosságát.

Érdemes felfigyelni azonban arra is, hogy az 1930-as évek közepétől a szentkorona-eszmére, az ősi alkotmányra hivatkozva, az uralkodó politikai gondolkodáson belül harc indult a diktatórikus törekvések, a fasiszta német befolyás erősödése ellen. Ezzel találkozhatunk például a római katolikus pap-politikus, Griger Miklós megnyilatkozásaiban is. Az általa szervezett legitimista Nemzeti Néppárt programját tartalmazó, 1936-ban megjelent írásában az ország helyzetéről szólva a következőt mondta: „az állami totalitásnak és neoabszolutizmusnak ezt a tervszerű kiépítését lehet tagadni, de csak azok előtt, akik szemükkel nem látnak és bár füleik vannak, nem hallanak.” Megállapította, hogy a „diktatúra, amely felé sokszor letagadott, de kétségtelen elszántsággal halad a mai rezsim”, Német- és Olaszországban uralkodó politikai kurzus. Szerinte ezzel szemben a szentkorona-eszme adhat védelmet, mert ez képes „... a nemzet összes erőit egyesíteni anélkül, hogy az egyéniségekben rejlő sajátos értékeket felolvasztaná és megsemmisítené, anélkül, hogy kénytelen volna a szabadságra béklyót vetni, anélkül, hogy zarnoki hatalommal kellene a nemzet életének folyásába beleavatkoznia”.¹⁶

Pethő Sándor — a Magyar Nemzet című lap alapítója és főszerkesztője — szintén az ősi alkotmányra hivatkozva indított támadást a szociális és társadalmi demagógiával telített, reformokat hirdető, a német és az olasz fasizmus felé kacsingató, diktatúrát követelő törekvésekkel szemben. Érthetetlennek tartotta, hogy miért vált volna feleslegessé az ősi alkotmány, amikor eddig „... a szentistváni rendszertől fogva az aranybullán, az ősiségen, a szentkorona -közjogi mítoszán-, Werbőczyn, a pragmatica sanction keresztül az 1848-as és 1867-es reformokig ... mindig az acélrugany végtelen szilárdságával és hajlékonyságával tudott alkalmazkodni a korszellem szükségleteihez és igényeihez.” Pethő szerint a parancsuralmi rendszer szálláscsinálói importeszmeikkel operálnak: „... bizonyos hatalmi körök — írta 1935-ben — nem állnak egészen távol a német maszlag rendszeres adagolásától és a magyar alkotmány kompromittálásától.”¹⁷

A magyar történelem tragédiája, hogy a józanabb hangok ellenére is, az országot, akkori vezetői, a szent korona testének területi kiegészülésére is hivatkozva, a német fasizmus oldalán belesodorták a II. világháború viharába.

A háborút követő események, a társadalmi viszonyok gyökeres megváltoztatása, a szentkorona-eszmét mint élő politikai ideológiát végleg megszüntette, és a történetírás lapjaira helyezte.

Jegyzetek: 1. Eckhart F.: A szentkorona-eszme története. Bp. 1941. 42. o. — 2. Kovachich: Supplementa ad vestigia comitiarum I. 262. o. — 3. Eckhart F.: I. m. 96—97. o. — 4. Nagy Iván és Nyáry Albert: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. 1458—1490. Bp. 1875. I/2. 4. o. — 5. Teleki: Hunyadiak kora XI. 81. o. — 6. Magyar Törvénytár I. 474. o. — 7. Eckhart: I. m. 246. o. — 8. Uo., 248—249. o. — 9. Uo., 214. o. — 10. Révay Péter: De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria fortuna. Augsburg, 1613. — 11. Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Bp. 1987. Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata. 94. o. — 12. Pázmány Péter: Isteni igazságra vezérlő kalauz. Összes művei. Bp. 1898. I. k. 739—740. o. — 13. OL Kossuth Gyűjtemény I. 59/b. Idézi Barta István: A fiatal Kossuth. Bp. 1966. 220—221. o. — 14. Hajnik Imre: Egyetemes európai jogtörténet. Bp. 1875. — 15. Timon Ákos: A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége. Bp. 1907. 5. o. — 16. Griger Miklós: A legitimizmus és a magyar feltámadás. Aktuális-e a királykérdés. Bp. 1936. 40. o. — 17. Pethő Sándor: Reform és az ősi alkotmány (1935. február 24.) A magunk útján. Bp. 1937. 19—20. o.

Szent István király és a régi magyar prédikációk

Az egyházi szónoklatra a magyar irodalomtörténet kevés figyelmet fordított; nem követte Kölcseyt, aki az ékeesszólás e nemének „igen fontos helyet” jelölt ki „a szépművészség tartományában”. Régi prédikációs irodalmunk, kivéve Bornemisza Péter és Pázmány műveit, jobbára feltáratlan, éppen az a műfaj, mely évszázadokig a nép legfőbb, szinte egyetlen irodalmi tápláléka volt, nemcsak hitét és erkölcsét formálta, hanem általános műveltségét is, amikor pedig — a katolikus templomokban — magyar szentjeinkről szólt, nemzeti tudatának adott tápot. Az irodalomtörténet erről alig vett tudomást; jellemző, hogy az első magyar királynak szentelt prédikációkról az egyetlen komoly tanulmányt történéssz írta: Szekfű Gyula.

Attól kezdve, hogy István királyt az egyház 1083-ban a szentjei közé fogadta és ünnepet rendelt neki, élete és személyisége számtalan prédikációnak szolgáltatott ihletet s tárgyat. A középkorban Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát még latinul szólt róla; az első magyar nyelvű István-napi prédikáció a Karthauzi Névtelen műve, 1527-ből, az Érdy-kódexben. A könyvnyomtatás elterjedése és a hitvitázó egyház igénye hozta el a katolikus prédikáció virágkorát, mely Telegdi, Káldi és Pázmány fellépésétől a XVIII. század végéig tart. Pázmány, mint maga írja, sok beszédet mondott Szent Istvánról, de kiadásukban megakadályozta romlott egészsége és a halál. Így tehát Illyés András az első, aki — a XVII. század végén — István-napi prédikációkat tett közzé; nagyobb számban majd csak a XVIII. század közepétől kezdenek sorakozni, gyűjteményes munkák lapjain vagy külön füzetekben. Nevezetes dátum az 1771. év: ekkor hozták haza Raguzából Szent István jobbjának ereklyéjét, s ettől kezdve Budán és Bécsben évente egyházi szónoklattal ülték meg a szent király ünnepét.

„Gyakran csudálkozva szemléltem — írta 1731-ben Padányi Bíró Márton — és gondolkodván magamban, vizsgáltam annak az okát, vajon miért, hogy némely képírók, lerajzolván Szent István királynak képét, magát térden állva, kezeiben a magyarországi koronát s a királyi pálcát, melléje szép magyar sereget, végre eleibe, mintha ezeket néki ajánlaná, a boldogságos Szűz Mária képét szokták írni.” Az egyházi szónok csodálkozása csak retorikai fogás; nincs abban semmi csodálatos, hogy Szent István számtalan művészeti ábrázolása közt, freskón, oltárképen, metszeten, címeren, oly gyakori a korona és az ország fölajánlásának a középkori legendáktól ránk hagyományozott jelenete: ez felelt meg legjobban a barokk kor szellemének, mely Istvánt mint a vallási és a nemzeti történelemnek egyaránt nagy alakját fogta fel, egyszerre látta benne a hit és az erkölcs szentjét és az országáról gondoskodó királyt. Ez a felfogás érvényesült, tartós hatással, a kor István-napi prédikációiban is.

Azt a történeteszméletet, mely a nemzeti históriát vallásos szellemben magyarázta, a vallási értékeket pedig nemzeti energiákra akarta váltani, a XVI. század dolgozta ki. A török csapást Isten büntetésének tartotta minden gondolkodó fő, felekezeti különbség nélkül. A bűn, mely Isten haragját magára vonta, az igaz hit elhagyása, de ezzel már minden felekezett a másikat vádolta, csak abban értettek ismét egyet, hogy a vallási meghasonlás a nemzet romlásának legfőbb oka. Szemük előtt volt Lukács evangéliumának sokat idézett sora, e kornak úgyszólván Herder-jóslata: „Minden magában meghasonlott ország elpusztul, és a ház a házra omol.”

„A religióban esett változás az országot pogányok markába ejtette” — írta Csete István, aki a XVIII. század elején egész kötetnyi prédikációt mondott magyar szentekről. „Változást hoztanak bé nagyot az ilyen újítók, ledőlötték, ami szent, letörték, ami örökös, felfordították, ami az isteni törvények kőszálán vala felépítve. A gölya, hogy az ő maradékinak állandóságot szerezzen, a templom tetején rakja az ő fészket. Ki csudálja már, ha az isteni tiszteletnek költözésével az ország megmértetett [...] és általadattott része a perzsáknak, része a médusoknak, kiknek nyelvét nem értették.” Bezzeg másként volt a szent király idejében, aki a barbarus országba beplántálta az igaz vallást, templomokat épített, klostromokat alapított, erkölcsöket szelídített, szegényeket gyámolított, imák közt és alázatos istenfélelemben töltötte be uralkodói tiszttségét, s miután megvédte országát és a keresztény hitet minden belső és külső támadástól, erős birodalmat ajánlott, utód híján, a Boldogságos Szűz pártfogásába, ő maga elnyervén a szentség dicső koronáját.

Múltnak és jelennek ez a szembeállítás, a nemzeti történelemnek ez az egyházi (és felekezeti) szellemű értékelése és korszakolása képezi az ideológiai alapját egy évszázadon át a legtöbb István-napi prédikációnak. Egységes, de tág keretei közt azonban sokféle variáns, sokféle mondanivaló megfért. Van olyan prédikáció, amelyet királytükörnek tekinthetünk, van olyan, amelyben a társadalomkritikai feddőzés viszi a prímet, van erkölcsi példázat, dicsőítő szónoklat és még számos egyéb változat.

Egyik beszédében Csete István (valóságos egyházi Rousseau-ként) a hatalomról értekezik:

A világnak első arany idejében, úgy tetszik, ilyen [uralkodói] elsőség nem volt az emberek között; nem olvasom, hogy mondotta volna az Úr Isten: Dominamini hominibus, uralkodjatok az embereken; azt tudom, a tenger halain, erdők vadain, oktalan állatokon uralkodó hatalom az embernek adatott mint Isten képét viselőnek, hogy annak birodalma alá magokat az oktalan állatok megalázzák. Idő jártában valamint a tagokat elfödöző ruházat és köntös a bűn után csúszott bé az emberi szokásba, és a szokásból végre tisztesség lött, kényesség és pompa, ami a bűnnek ostora vala, nem különben a fejedelmi magasság, elsőség, uralkodás a természetnek párosságában eredetét a büntől vette...

„Az uralkodásra való vágyódással nehezen fér össze az arany szabadság” — elmélkedik tovább Csete István, azt az „arany szabadság” szót használva, melyet más prédikátoraink is gyakran emlegetnek, s amely szónak eredetét később, 1819-ben, Horvát István az első király aranybullájával hozta összefüggésbe — az arany szabadságon „nagy sebet ejt, aki mások nyakára kíván ülni, mikor az olyan megnyergelést se törvény, se szabadság, se igazság nem szenved”. Példa erre Nimródnek, az ótestamentumi vadásznak hatalmaskodása: „az ilyen vadászat — idézi prédikátorunk Oleaster biblia-magyarázatát — a vadakon kezdetik el, lovagolni, puskázni, őzeket, szarvasokat kergetni, dárddával általverni, ezeken kezdik a hatalmasok [...] a vadaktól a jószággra lépni és onnét az emberekre melyly könnyű; szabadságoktól, végre életektől megfosztani ott, ahol az uralkodás kezdetinek a neve sem jó: Babilon, zűrzavar...”

Az uralkodás a büntől ered, s nem fér össze a szabadsággal — a hatalomnak ez a, mondhatni, totális kritikája páratlan régi egyházi irodalmunkban, Csete Istvánnál is. Máskor beéri a hatalmasok romlottságának ostorozásával. Isten ítélőszéke elé utalja őket:

Ezt a széket magasan emelik fel a megátalkodott hatalmasok, akik bódog állapotjokban felejtven, ki által és miből emeltetnek föl, szerencséjük Alkotóját meg nem ismerik [...] Felemelik ezt a széket, akik az ő szívekben mondják: Nincs Isten, s annak ajándékát s az elvitt kincseket kurvákra rubázzák, ebekre, kártyára vesztegetik és pompára. Felmagasztalják ezt a széket sok Heródesek, kik a Jézust üldözik az ő szolgáiban, egyházi békességet megszagatják, hitnek jó illatját büdössé teszik, eretnkség pártjára állanak a testi szabadságért az Úr ellen és annak Krisztusa ellen. Két kézzel és vállakkal emelik ezt a széket a mennybe kiáltó vétkek. Valami késűre

aztán az ilyen batalmasokat mikor birtelen szerencsétlenség éri, gyalázat, veszedelem, rűt nyavalya ostorúl, kétségbeeséssel való kimúlások; magok a csöcsemősök egyebet nem rebesgetnek: Ihon mint bünteti Isten! mint veri, látogatja! Ország szava, Isten szava! aki ítélőszéke eleibe szállítja mindazokat a kezeket, akikben gonoszságok találtnak a Jérikó átkából; botránkozás köveit, sok sebek okait, sok lelki romlások szerzőit, akikről ó micsoda számadás tartatik és világot rendítő ítélet!

Az ítéletre megérett rossz uralkodó ellentéte a jó király: Szent István.

Példás alakjának megrajzolásakor a prédikátorok gyakran élnek az allegorizálással; ezt kívánja tőlük gondolkodásmódjuk, mely a világ jelenségeiben s a Biblia szövegeiben egyaránt titkos lelki értelmet keres, és azt allegorikus magyarázatokkal fejt ki. Lukács evangéliumában szép példabeszéd olvasható a girákkal való kereskedésről; egyházi szónokaink ebből vesznek textust, és Szent Istvánt mint kereskedőt mutatják be, aki jól gazdálkodott a rábízott pénzzel, természetesen lelki értelemben. Így szól róla, többek közt, Csete István, a XVIII. század vége felé Stánkovátsi Leopold és Török Damascenus.

Mások a koronát választják az allegorizálás műveletének alapjául. Kézenfekvő ez, hiszen István koronát kapott a pápától, de birtokában volt — Padányi Bíró Márton szerint — Apolló borostyánkoronájának is, mely zöld levelével a reménységet jelképezi, továbbá Aesculapius koronájának, melyet cinnamomum (fahéj) ékesített, s ennek illata elkábította a véle viaskodó baziliskuszot. Természetesen a királyi korona drágakövei is lelki értelmet hordoznak. Minémű kőből volt István koronája? — kérdezi Csúzy Zsigmond, 1723-ban kiadott beszédében.

... a kedves rubintnak piros színe legyen, mely buzgó szeretetét árnyékozhatta [jelképezhette] szent királyunknak; vajon tehát nem vala-e az piros rubint? nem. Az ametisznek (úgy tetszik) violaszíne legyen, mely mély alázatosságát jelenthette; vajon azért nem ez volt-e? nem. A smaragdnak zöld, a sáfrnának pedig égszíne legyen, melyeken állandó igaz hiti és teljes reménysége képezethetnek; vajon nem ezek közül vala-e tehát valamely? nem! nem, hanem drága gyémánt volt az, megbecsülhetetlen igaz karbunkulus. [...]

Ennek pedig, sok egyéb tulajdonsági közt, emlékezetre méltóbb, hogy kimondhatatlan az ő keménysége, és a tűz néki éppen semmit sem árthat. [...] Valamit pedig adott a természet a gyémántnak, azt adta a Szentlélek Isten dicsőséges első Szent István keresztény királyunknak is, hogy valamint a gyémánt a sívó-rívó kalapácsok pörölyözése vagy a tüzes lángnak sebes ereje közt győzhetetlen, megmozdulhatatlan, így szinte Szent István is [...], noha szüntelen ostromoltatott, mérges követ fűvén és szórva hagyigálván ellene a Sátán eszközi, hogy a tőle vetett tiszta búzáat megkonkolyosíthatnák, azaz zsengejében virágzó igaz keresztény hitit megént kiirtanák, dicséretes állandóságából soha ki nem mozdíthatott.

A szent király magasztalása történhetett egyszerűbb eszközökkel is, mint a bonyolult allegorizálás. Például erényes tetteinek felsorolásával. A szóismétlésekkel támogatott soroló halmozás egyik leggyakrabban használt retorikai fogása a barokk prédikációnak. Kései szép példáját találjuk meg, sok más hasonló közt, Egyed Joákimnál, 1798-ban:

Böldogította pedig első szent királyunk a szegényeket; böldogította az árvákat, özvegyeket; böldogította a fogságban és nyavalyában lévőket; egy szóval: böldogította az egész országabeli minden renden lévő népeit. Böldogította a szegényeket és mindennemű szűkölködőket, mert azt olvassuk életében, hogy a szűkölködőket, mint magát Krisztust, úgy fogadta, és soha senkit szomorúan vagy üressen magától el nem bocsátott. Segítette (úgymond Kartutzius) a szükségben lévőket; kiszabadította a rabságban heverőket; szállást és ruhát adott a jövevényeknek; az özvegyeknek és árváknak szükségét magáénak tartotta; megemlékezőn pedig az Úr parancsolatjáról, a szegényeknek lábait mindennap megmosta; és amely alamizsnát osztogatott, azt nem ragadományból, nem mások kárával, hanem a magáéból gyűjtötte.

Kedvelt módja a magasztalásnak a hasonlítás is. Csúzy Zsigmond prédikációja Józsiás királlyal állítja párhuzamba Istvánt. Hogy közönsége megértse a hasonlítást, előbb az őtestamentumi uralkodót mutatja be:

... Őbenne nemcsak, mint Noéban ama közönséges özönvizek között, a békességes tűrés, nemcsak, mint Ábrahámiban, az engedelmesség, Sámsonban az erősség, Dávidban a szentség, Ezekkiásban az isteni félelem és bívség, hanem mindezek felett, mint egy királyi tárházban, minden drága kincsek, minden válogatott erkölcsök feltaláltatnak, és mint egy virágos kertben avagy patikamihelyben, az alázatosság violyái, a tisztaság liliomi, az apostoli buzgóság rózsája, a szövetséges egyes akarát napraforduló virági, egy szóval: minden jóságos cselekedetek kívánatos szép színt mutatnak, és olyan illatot adnak, aminéműről szóllott vala a mennyei Jegyes: *In odorem curremus unguentorum tuorum, utánad futunk, a te kenetid illatjára...*

Józsiást méltán dicsérte Salamon király, de mennyivel inkább dicsérhette volna István királyunkat!

Oh felséges Úr Isten! vajon minémű ítélete lött volna bölcs Salamonnak, babogy azt a boldog időt érbette volna, melyben dicsőséges Szent István apostoli királyunk [...] élt, élvén országlott, s országlóván apostolkodott? Ha testi és lelki szemével szemléltette volna, hogyan és mi módon vezette alattvalóit a pokolbéli fáraó rabságából, a pogányságnak setétségéből s a halálnak árnyékából a keresztény és egy idvözéttő igaz hitnek ismételre? Miképpen törölte, kiirtván a bálványokat és bálványozókat, a bűbajos és büölő ocsmány varázsló személyekkel az istentelenségnek útálatosságát? mely nagy ábitatossággal gerjesztette híveit az isteni szeretetre és az örökkévalókra? egy szóval: minémű apostoli buzgósággal fáradozott az isteni dicsőségnék nagyobbításában? Egyházi tudós személyeket hozván bé az országban, az esztergomi érsekséget, mint fejedelmi papságot, tíz más gazdag püspökségekkel fondálván, számtalan templomokat, klastromokat, ispitályokat nemcsak hazánkban, hanem még a külső nemzeteknél is, mint Rómában, Konstancinápolyban és Jeruzsálemben, fundamentomból rakattatván, s mindazokat fejedelmi ajándékokkal, dézmás privilegiomokkal s különb-különbféle jószágokkal gazdagétván, bővelkedtetvén.

Habogy (mondám) ezeket szemléltette volna bölcs Salamon, nem kétlelem, kétszeres dicsérettel emlékezett volna dicsőséges Szent István első keresztény koronás királyunkról...

Csúzy Zsigmond méltató szavait leplezetlen nemzeti büszkeség hatja át; Kósa Benedeknél Szent István ürügyén a szittya-magyar kérkedékenység kap hangot 1767-ben (jó néhány évvel ábrándos történészünk, Horvát István születése előtt). Ez a hitszónok is említi Józsuét, azok közt, akik — mint Mózes, Dávid, Salamon, a szép Eszter, a vitéz Judit, Keresztelő Szent János — dicsőséget szereztek Isten választott zsidó népének, melynél „nem vólt nagyobb, erősebb, vitézebb és hatalmasb nemzetég”. De csak az őtestamentum idején! „Üdvözítónék születése után mindezekkel vetekedett hadra termett, sok nagy csatákon próbált, földön és tengeren győzedelmes, hideghez és meleghez egyiránt szokott, kemény természetű magyar nemzetünk”.

A magyarok győzték meg ama híres Dariust, ók alázták meg hatalmas Cyrust, ók törték meg ama világbíró Nagy Sándornák legnevezetesebb hadi vezérét, Zoporionát, kiknek is örökké fennálló dicsőségekre nem szükséges, hogy Attilátul fogva való győzedelmes vezérinket, fejedelminket és kapitányinkat előlszámláljam, szentséggel és vitézséggel ezek után tündöklő királyinkat előlhozzam, kik az egész kereszténységnek erős falai és érc eleven bástyái vóltak több hercegeinkkel, kiknek bajnoki erősségek, érdemek, szent életék, vitéz győzedelmek széles ez világon ügyis nyilvánóságosan tudva és örök áldásban vannak.

Ily dicső nemzetnek volt királya Szent István!

A prédikáció harcias műfaj. Katolikus hitszónokaink kezdetben és sokáig a protestáns hitújítókkal hadakoztak; a XVIII. század vége felé már az indifferentizmus és a felvilágo-

sodás szelleme az ellenfél. Kósa Benedek jó korán, talán elsőként emeli fel szavát az új veszedelem ellen, 1767. évi István-napi beszédében:

Rettenetes, bizonyára, és hallatlan dolog, micsoda üdőköt értünk: már feledékességbe megyen az Isten, nincs isteni félelem; már a húzás-vonás: igazság; az ájtatosság: kába bolondság; a törvénytelenység és gonoszság: szabadság; a feslettség: gavallérság; mintha már se Isten, se pokol nem volna, se megbalni nem kellene, hanem ez világ volna az utolsó bódogság és örökkévalóság. Bódogtalan sors! mit nem érünk még végtére hazánk fiaiban és hazánkban? Már látjuk az Antikrisztus előlnyargalóit, sok pseudo-politikusokat, álorcás farizeusokat, macchiavellistákat, fredronistákat, indifferenistákat, és ami több: Istent felejtő vagy ismérni nem akaró ateistákat, kik nem másul, hanem csupán a ravasz ördögtül tanult mesterséges leleményekkel mérget forralnak és mézet szállanak, másfele lőnek és másbova céloznak, szép almát nyújtanak, de férget titkolnak, kútboz vezetnek, de szomjan bocsájtanak, sokakat paripára ültetnek, de gyalog bagynak, kik az szíves felebarátság színe alatt képmutatóskodnak és a szép tisztelet színellésével aranybegyeket mutatnak, de másnak vermet ásnak...

Kósa Benedek után, 1795-ben, Magyary István a társadalmi szerződés rousseau-i elmélete ellen, Budai Isaurus 1796-ban a francia forradalom eszméi ellen szónokol Szent István napján. Az erős kezű király a hagyományos társadalmi rend fenntartójának ideálképeként jelenik meg.

A XVIII. század vége felé, noha szinte minden évben adtak ki egyházi beszédgyűjteményeket, a katolikus hitszónoklat kezd lehanyagolni. Retorikai ékességei üres rutinná válnak vagy elmaradoznak; eddig a prédikáció irodalom volt, mostantól egyre kevésbé az. Eleven erejét csak akkor őrizheti meg, ha új szemlélet, új tartalmak kapnak benne helyet, a nemzetiesedő kor kívánalmai szerint.

A nemzeti szellem korábban is föl-fölcsillant egy-néhány prédikációban. Csete István azon örvendezett, hogy Isten nem idegen nemzetből adott királyt nekünk, „ki a magyarok nyelvét nem értené”, hanem „saját vérünkéből, nemzetünkéből” választott uralkodót, a „szegénységnek véres könnyhullatási”-ért azokat vádolta, akik a „császár szolgálatja színe alatt elkövetett húzások-vonások” által a kincses országot már-már koldusságra juttatták, s az ország ellen elkövetett bűnöket többször is „hazaárulás”-nak nevezi. Mindez azonban csak korai kivétel, a vallásos történet- és társadalomszemlélet színezeke, hiszen az ország boldogulását Csete István is attól várta, hogy új magyar szentek születnek, ki által „megújul az országban a néhai áitatosságnak, engedelmességnek, tisztaságnak kiöntetett ajándéka”, s a „catholica religio fiúról fiúra” örökítettik. Még 1788-ban is, amikor Katona István, a történész és jezsuita hitszónok, fölteszi a kérdést, miért dőlt meg oly hamar Attila birodalma, s miért nem az, amelyet Szent István alapított, így válaszol reá: „Áttila azt az országot [...] nem a hit köszálán építette; a hit köszálán építette Szent István.”

De már nem kell sokat várni az új szellem megszólalására. 1821-ben Májer József (akinek egyik hitszónoklatát Kölcsey méltatta) ismét fölteszi a kérdést: minek „köszönheti a magyar, hogy a nemzetek sorában még most is dicsőséges helye vagyon”? Természetesen Szent Istvánnak és keresztény hitének; ez a hit azonban nemcsak lelki javakat szerzett népének, hanem az európai nemzetek közösségébe való beilleszkedését s anyagi boldogulását is eszközölte.

... az ő hite szelédítette hozzánk a tudományokat [...]; az ő hite palástja alatt találták oltalmokat a jövevények, kik elszaporítván közöttünk a hasznos mesterségeket, szükségjeink kielégítésének új segedelmet, a keresetnek új utat, az ország jövedelmének új forrást nyitottak; [...] az ő hite dajkálta közöttünk a szeretetet, hogy a Magyar Birodalomnak különféle népei, úgymint azon egy trónusnak hívei, azon egy hazának magzati, azon egy közjónak örökösí egymáshoz kölcsönös segedelemmel lenni, egymásért élni vagy halni készek legyenek; szóval: az ő hite áldása, hogy az ország hazává lett.

Újabb ezer év oltárköve

Teljesen ártatlan utas voltam, mikor a hatvanas évek dereka táján ellátogattunk Székesfehérvárra és barátaimmal együtt körbesétáltunk a Romkertben. Megnéztük a kevés megmaradt falat, oszlopfőt, ácsorogtunk kicsit a sír előtt, hova a törökök és németek elpusztította királysírok halottainak maradványait összegyűjtötték. Mindazt a máig azonosíthatatlan csontot, amit Árpád-házi uralkodóink tetemeiből még megtalálhattak. Egy idő után azonban minden figyelmemet a Romkert bejáratánál álló boltív közepén elhelyezett kőkoporsó kötötte le. Annál is inkább, mert a föliratból megtudtam, hogy az nem más, mint István királyunk szarkofágja.

Hirtelen a látvány és a tudat rabja lettem. Társaimmal nem törődve gondosan megvizsgáltam a kőkoporsót. Számталanszor körüljártam. Nem akartam gondolni semmire, csak látni, és — mint valami Tamás — megtapogatni végre a történelem kézzelfogható bizonyítékát.

Le kellene írnom azt a római eredetű szarkofágot, amelyet első királyunk számára alakítottak át annak idején utolsó földi lakásul. Ehelyett inkább fölindulásaimról beszélek, mert sejtelmek és érzelmek szálltak meg, hiszen a legalább ezeréves kőkoporsó, amit néztem, tele volt repedéssel, a mintákat, díszítéseket, alakokat durva karcolások és törések torzították. De ami a legtöbb töprengést, rémült elmélkedést elindította bennem, az volt, amit nem is láttam, nem láthattam. Hiszen éppenséggel a semmi látványa volt rám a legmélyebb, legijesztőbb hatással. Legnagyobb királyunk márvány szarkofágjának ugyanis nem volt — azaz nincs! — födele.

Mit gondolhat magáról, történelméről, jövődjéről egy olyan ország fia, amelynek nemcsak a királya hiányzik a neki tulajdonított szarkofágból — pedig ez is éppen eléggé összeszorítja a szívét —, de még a koporsófödél hiánya is reménytelennek látszó kődarabbá teszi, amit maga előtt lát? Körbejárásaimnak ennél a fölismerésnél (ez persze egészen megfogalmazatlan, sötét, zűrzavaros érzés volt) azonnal végük szakadt. Nemcsak végük szakadt: egyszerűen földbe gyökerezett a lábam! Emlékszem, ott álltam a szarkofág egyik sarkánál és nem voltam képes megmozdulni. Soha még olyan nyomorultnak nem éreztem magam. Mert annak előtte már láttam Napóleon koporsóját Párizsban a Place des Invalides-on; a cárok nemeskő szarkofágjait a Kreml templomaiban. És emlékeztem, és iszonyatosan fáj, hogy azoknak megvolt a födelük, a mi István királyunk koporsójának viszont nincs meg!

Ilyen történelemben élek? Nevelődésem éveiben általában a magyar múlt nagyságáról, eleink hősieis áldozatairól győztek meg. Mennyivel más valóságot tárt most elém az a szarkofág! Negyvenötben, mikor megláttam ajtó és ablak nélküli házunkat Harasztin, a fölfordított tűzhelyet, összetört szekrényeket, és körülnéztem az elhagyatott utcákon, az üres házak között — mert legtöbbször elmenekültek a harcok elől —, átéltem már valami ehhez hasonló döbbenetet. A kör most kitágult: nemcsak a közvetlen múltrol, egész történelmünkrol derült ki, milyen esetleges, mennyire kiszolgáltatott a világerők önkényes játékának.

Minden gyereket és minden felnőttet el kellene vinni oda a fehérvári Romkertbe, hadd lássák: Magyarország iszonyú törésvonal mentén küszködik a megmaradásért, azért, hogy maga is darabokra ne hulljon. Ugyanúgy nyomják, dobálják, és zúzzák össze a keleti—nyugati, északi—déli ellentétek lökései, mint Szent István keresztbe-repedt, földételen szarkofágját. Ady azt írta:

*A Duna-táj bús villámbárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda,
Abol a szárnyakat lenyesték
S abol halottasak az esték.*

Ismertem én ezt a félelmetes leleplezést, az itteni népeknek s köztük nekünk, magyaroknak törvényként a sorsára rádöbbenő, fájdalmas fölkiáltást, panaszt. Hosszú évtizedek óta hordtam is a tudatomban. De milyen más volt beleütközni ebbe a keserves történelmi sorsba egy nagy, üres márványdarab képében! A szavakkal talán még lehetett volna, ezzel már lehetetlen volt vitatkozni. Ki kellett mondanom az igazságát, továbbadni az ütközés kiváltotta megrendülést, amely legalább annyira testi, fizikai, mint lelki, szellemi volt ott a szarkofág előtt bénultan állva.

Az átélés-írás titkaihoz az is hozzátartozik, hogy legtöbbször nem vagyunk riporterek, nem számolhatunk be azonnal arról, ami megrázott. Én is hazautaztam Fehérvárról és hetekre-hónapokra elfeledkeztem a Romkertről, a fájdalmat okozó márványkoporsóról. De aztán egy napon föltámadt a képe. Ezúttal már mint vízió, mint elnyomhatatlan tudatalatti riadalom. A mélyből, ahova lesüllyedt, fölbukott a hónapokkal előbb látott, tárgygyá vált történelem s mintha egy hang azt sügta volna: „Kővályú lett a márványcsipke-táliból.” Nem tehettem mást, engedelmeskedtem ennek a hangnak.

Írás közben nem gondoltam rá, de most úgy érzem, a *Szent István szarkofágja* a hazaszeretet verse. Sokan úgy beszélnek, ha beszélnek, a hazájuk iránti érzelmeikről, hogy azt mondják, büszke vagyok rá. Pilinszky azt írja, a hazánk iránti leghelyesebb érzés a részvét. Azt hiszem, a büszkeség, a részvét is olyan megközelítések, amelyek nem fejezhetik ki tökéletes pontossággal, amit akarnak. Akár büszkeséget, akár részvétet mondjunk — s megvallom, az utóbbi sokkal közelebb áll hozzám, mint az előbbi —, nem árulunk el mást, mint azt, hogy hozzá vagyunk kötve ehhez az országhoz, ennek történelméhez, ha úgy tetszik, Szent István ezeréves szarkofágjához. De nem azért, mert különbnek, netán szerencsétlenebbnek tartjuk magunkat, mint más népeket. Nem: egyszerűen csak azért, mert az idő és a hagyomány meg a nemzedékek sejtjei belefonnak a múltjába és a jövőjébe. Igen, a jövőjébe.

István király Székesfehérváron álló szarkofágja az újabb ezer év hitének jelképe, oltárköve.

Szent István szarkofágja

1.

*Kővályú lett a márványcsípke-tálból,
repedések közt látszik ezer év,
magyarokra zóduló Európa árnya.
A faragott angyalok tenyerén
török patkók nyoma.*

2.

*Mibez kezdek a feketére kopott
márványronccsal,
miféle szemétből kaparjam ki
a legendáról hiányzó födelet?
Té földételen ország,
a mozdíthatatlan kőlapot elsodorta a szél!*

3.

*Éheztél, földön-futottál?
Kívül-belül hajléktalan ezért voltál,
mióta vagy.*

4.

*Elsüllyedt hajó
ez az üres koporsó,
fétredülve, iszapba fúródva
az élő nemzedékek áramlatai alatt.*

5.

*Hol vagy, István király? A legegyszerűbb nép
arcán ragyogsz tovább,
porfelhőt kavarsz a Hortobágyon,
s a nehéz, sárga jegenyéken
szakad szét minden aranyod.*

Egyházszervezés és egyházkép Szent István korában

Szent Gellért Nagy Legendájában viszonylag terjedelmes leírás található a csanádi egyházmegye alapításáról. Annak ellenére, hogy Gellért legendái késői forrásnak számítanak és egymástól való függésük erősen vitatott, érdemes fölidézni az eseményt a legenda szavaival, mert lehetséges, hogy a szerző itt igen korai forrásra támaszkodott.

Szent István maga elé hivatja Szent Gellértet: „Háborgatlak téged, Isten embere, alkalmatlan időben. Most ugyanis az az akaratom, hogy a tizenkét püspökséget, amelyek felállítását elterveztem, püspökökkel betöltssem. ... Vedd a püspökséget, mely — ahogy ítélem — téged illet.” A szent király „más egyházakból és monostorokból” a megkezdendő munkára „papokat és szerzeteseket” rendel Gellért mellé, s gondoskodik a szükséges anyagiakról: „Én pedig meghagyom ispánjaimnak, hogy a néptől a maga idejében tizedet szedjenek gabonából.” A tíz egyházit „Csanád ispán szekérre ültette, és a csanádi egyházmegyébe vitte őket.” Más egyházmegye alapításáról szóló, hasonlóan terjedelmes leírással a legendákban nem találkozunk. Az alapítások tizenkettes száma és egyidejűsége a dramatizálás következménye, a többi elem viszont hitelesnek tekinthető.

A szervezés folyamata

Szent István 1077 táján íródott Nagy Legendája első királyunk egyházszerző tevékenységéről a következő, szűkre szabott összegzést tartalmazza: „A legkeresztényibb fejedelem tartományait tíz püspökségre osztotta, az esztergomi egyházat a római apostoli szék jóváhagyásával és egyetértésével a többiek fejévé és felügyelőjévé tette. ... Mindenfelé megvetik a szent egyházak alapjait, emelik a kanonokok klostromait, virágzásnak indulnak a szerzetesi regulában élő közösségek.” A rövid megállapítás alig tükrözi négy évtized kemény munkáját. A bekövetkezett változást valamivel jobban lehet érzékelni Szent István uralkodása kezdetének és végpontjának fölidézésével. A fiatal fejedelem 997-ben kénytelen volt hadba szállni a változások, térítések ellen lázadókkal (Koppány és társai) Veszprém és Várpalota (vagy Tapolca?) között. Amikor 1038-ban „elérkezett az az áldott nap, melyet halála csakhamar még áldottabbá tett”, a legendák szerint a haldokló királyt keresztény országának keresztény alattvalói vették körül, és ebben nincsen semmi túlzás. Az ország megkapta azt az egyházszervezetet, amely lehetővé tette a hit meggyökerezésén túl annak megerősödését és a biblia-beli mustármag fává növekedését.

Szent István, amint a csanádi egyházmegye alapítástörténetéből kitűnik, a mindennapi gondokkal (tized stb.) törődött. Másutt arról olvasni, miként halmozta el kincsekkel az egyházakat. Ezért érdemes rákérdezni, vajon a király és munkatársai az egyházszervezésnél csak az intézményt látták a maga anyagi vonatkozásaiban, vagy azon túl a lényegre is figyelni tudtak? A válaszkérés a négy évtizedes munka eredményeinek tükrében még fontosabbnak tűnik. De miként történt mindez?

A térítők, egyházszervezők kiléte körül elég sok homály van. Egyeseknek még a nevét sem tartotta fenn az emlékezet, mások viszont a források tanúsága szerint több névvel is rendelkeznek. Csak mostanságra sikerült megnyugtató módon tisztázni ezt a kérdést, főként Györffy György kutatásainak köszönhetően. A koronahozó Asztrik, szerzetesi néven Anasztáz, Szent Adalbert társa volt Rómában, mellőle került a meseritzi monostor élére, majd innen hazánkba. Az ő személye biztosította az egyetemes egyházzal

folyamatosan fönntartott kapcsolatot. Útjai: Róma — 1000 őszén; Dijon — 1001 előtt; Frankfurt — 1007; Bamberg — 1012. Esztergom első érseke az ismeretlen származású Domokos volt. Adalbert másik munkatársa, Radla, szerzetesi nevén Sebestyén, a szentmártoni monostor (Pannonhalma) első apátja, rövid idő múlva Domokos utóda lett az esztergomi székbén. Ehhez a szerzetesi körhöz tartozik a szász Querfurti Brúnó — Bonifác is. Gizella kíséretében bajor papok érkeztek, francia földről pedig a későbbi pécsi püspök, Bonipert. Szent Gellért, aki a trónörökösnek inkább lelkivezetője, mintsem betűvető mestere, Velencéből származott. A munkatársakat nem egy nemzet (amint azt régebben föltételezték), hanem az egész keresztény Nyugat küldte a hazai aratásba, ahol a sok aratnivalóra kevés, de annál kiválóbb arató jutott.

Ez természetes jelenség, mert a missziós papság sehol nem volt nagy létszámú, így hazánkban sem. Az idézett Gellért-legenda is gondosan ügyel annak hangsúlyozására, ami a kezdeti időkre sajátos módon jellemző: klerikusok (világi papok) és monachusok (szerzetesek) együttesen munkálkodtak. A püspök szinte „apát módjára” állt a székesegyháza körül élő, világi papokból és szerzetesekből összetevődő közösség élén. Erről tudósít Arnoldus esete is. A regensburgi Szent Emmerám-monostor szerzetese 1028-ban számtalan veszély közepette lehajózott a Dunán egészen Esztergomig, és ott néhány hétig Asztrik-Anasztáz érsek vendégszeretét élvezte. Kifejezetten említi, hogy az érseket klerikusai és monachusai vették körül. Ez a „dómkolostor” szervezet német mintára vezethető vissza. Az ezredfordulóra a német egyházakban két, különálló testületre vált szét, hazánkban azonban tovább létezett. Maga az eset, Arnoldus látogatása a térítőket küldő és az újonnan alapított magyar egyházak kapcsolattartásán túl arról is tanúskodik, hogy az István szervezte Hungária teljes joggal a keresztény Európa részének tekinthette magát.

A klerikusok és monachusok munkájának eredményességét az előző évtizedekben megteremtődött feltételek tették lehetővé. A hatalom központosítása már Taksony fejedelemsége (955—972) alatt elkezdődött és Géza idejében (972—997) tovább folytatódott. Ellenállás Szent István uralkodása alatt, sőt után is jelentkezett, ám a térítések lassú, de biztos munkája szilárd alapokat rakott le a kiépítendő egyházszervezet számára. A birtokközpontokban keresztelő egyházak (ecclesia baptismalis) létesültek. Géza nagyfejedelem egyet esztergomi udvarában építtetett Szent István vértanú tiszteletére, egy másikat meg a fehérvári szálláshelyen. Nem kizárt, hogy ez utóbbinak kezdettől fogva Szent Péter volt a patrónusa. Ilyen lehetett Győrben a Szent Ábrahám-egyház is. Veszprémben a püspökséget megelőzően szintén állt keresztelő egyház.

A koronázás szükségszerű következménye volt a magyar egyházszervezet felállítása, amelynek jogi „alapkőletétele” 1001 húsvétján Ravennában történt. Asztrik, aki a koronázást követően hamarosan visszatért Itáliába, minden bizonnyal írásba foglaltan vitte magával a magyar hierarchia felállítását célzó kérést. A pápa, II. Szilveszter és a császár, III. Ottó húsvét ünnepén Ravennában tartózkodtak. Asztrik itt terjesztette a pápa elé királya kérését, hogy (Hartvik szavaival élve) „a Pannónia tájain kivirult zsenge kereszténységnek bő áldását elküldje, az esztergomi egyházat aláírásának tekintélyével főegyházzá szentelje, és a többi püspökségeket is áldásával erősítse.” Így lett Esztergom a király akaratóból és a pápa áldásával érsekség, a magyar egyház feje és tanítója. Ezt a veszprémi egyházmegye fölállítását követte, majd nem sokkal ezt követően a kalocsai püspökség megszervezése. Kalocsa főpapja Asztrik-Anasztáz lett, aki Radla-Sebestyén hároméves vaksága alatt Esztergomban működött. Ennek felgyógyulása után az érseki címet megőrizve tért vissza Kalocsa székébe. Ez a legvalószínűbb magyarázata annak, hogy a szokásokkal ellentétben miért volt a magyar egyházban kezdettől fogva két érsekség. Radla halála után Asztrik ismét Esztergomba került. Az egri püspökség az első évtizedben került felállításra a győrihez hasonlóan. Ez utóbbi 1009-ben már állt, mert a pécsi püspökség alapítólevelét Azo pápai legátus jelenlétében itt állították ki. Az erdélyi püspökség létrehozására is ekkortájt került sor. Az első évtized végére hét egyházmegye

tagolta az ország lakott vidékeit, s ez két évtized múltán még másik hárommal egészült ki. A bihari dukátus központjában szervezték meg a bihari (majd később, Szent László akaratából váradi) egyházmegyét. Ehhez csatlakozott a már említett csanádi (1030), majd végül a váci püspökség.

Ami az egyházmegyék patrónusait illeti, Szent István Esztergomban a vértanú Szent Adalbert († 997) tiszteletére építtetett székesegyházat. Érdekes, hogy a két apostolfejedelem szomszédos egyházmegyékre örködött, a pécsire Szent Péter, a kalocsaira Szent Pál. Azon a három vidéken, ahol Szent Istvánnak határozottan, mi több, fegyverrel kellett fellépnie a vele szembeszegülők ellen, az égi harcosok látták el a patrónusi feladatokat. Veszprém és Erdély fölött Szent Mihály villogtatta égi kardját, a Maros mentén pedig Szent György hadakozott a sötétség erőivel. A patrónusok megválasztását nem lehet minden esetben egyértelműen megokolni, de biztos, hogy ez a föltevés is kellően megalapozott.

Az egyházszervezetet a benedeki regula alatt élő szerzetesek monostorai egészítették ki: Szent Márton-monostor (Pannonhalma), Zobor, Zalavár, Pécsvárad, Bakonybél, Veszprém stb. Fehérvárott került felépítésre „Boldogasszony monostora”, Szent István temetkezési bazilikája, ahol a királyi trónszék, a „regni sedes principalis” állt. Ez különleges közjogi és egyházi rangjával, majd az alapító sírjával a magyar egyházak sorában kiemelkedő helyhez jutott.

„Krisztus boldog közösege”

A Szent István alapította egyházi intézmények vizsgálatakor igen fontosak a külföldi (például felsőszászországi, észak-itáliai) párhuzamok, de ennél is fontosabb Szent István és munkatársainak egyházképe. Itt is párhuzamok vizsgálatára lenne utalva az utókor, ha nem maradt volna fenn Szent Gellért műve: „Deliberatio supra hymnum trium puero-rum”. Csanád püspöke a Dániel próféta könyvében szereplő három ifjú énekének néhány versét meglehetősen kötetlen módon magyarázza. Ez az írás annak ellenére, hogy nem rendszerező teológiai traktátus, kiválóan tükrözi Gellértnek az egyházzal vallott nézetét, és következképpen azt, amit ő kortársainak tovább adott.

Gellértről is el lehet mondani mindazt, amit a karoling kor íróiról jogosan állíthatunk: szorosán függ a latin egyházatyáktól. Ismeri és idézi Ambrus, Ágoston, Jeromos, Pszeudo-Jeromos, Izidor, Béda, Johannes Scotus, Hrabanus Maurus műveit. (Pszeudo-Dionüsziosz és Maximus Confessor idézése sajátos problémát vet föl. Tudott-e Gellért görögül, vagy csak közvetítők révén ismerte ezek műveit? A „Deliberatio” további elemzése fogja majd eldönteni, az ellentétes állásfoglalások közül melyik fogadható el igaznak.) Igen fontos, hogy az egyházzal inkább képekben, mint fogalmakban beszél. Ezek a képek rendkívül sokfélék, változatosak. Nem az intézmény felől közelíti meg az egyházat, hanem az üdvtörténet isteni rendelését kutatva fedezi föl a róla szóló igazságokat. Túlzásnak tűnhet Gellért esetében fölfedezésről szólni, hiszen függőségben van az előző korok teológiai irodalmától. Mégis jogos ennek a kifejezésnek a használata, mert Gellért nem kompilátor, hanem igazi szerző, aki mondandóját teljes egészében magáénak tudhatja.

Nem hiába kezdi az egyházzal szóló és sokszor visszatérő elmélkedését Tychonius hét misztikus szabálya közül az elsővel, amely szerint a Fő és a Test, Krisztus és az egyház szorosán egybekapcsolódnak. (Tychonius Béda segítségével idézi.) Ha Krisztusról szól, rendszerint az egyházat is megemlíti.

Az őszösvetségi képek közül Gedeon gyapja (a VII. könyvben), Noé bárkája (ugyanitt) és a Jeremiás prófécijában szereplő nap és hold (V. könyv) került legrészletesebben kidolgozásra. „A Noé készítette bárka a Krisztus által megváltott egyház, amelyben ott van a holló és a galamb, vagyis a gonoszok és az igazak.” (VII. 28—31.) Gedeon száraz gyapja Gellért értelmezésében a zsinagóga. A gyapjú azért száraz, mert elvesztette a kegyelem harmatját. A Szentírás igazi, rejtett értelme a Messiás eljövetele, a zsinagóga ezt veszítette

el. Az egyház szérűje harmattal, kegyelemmel, fentről kapott ajándékokkal gazdag (VII. 675—710), mert Krisztust adja a nemzeteknek. „Fölemelkedett a nap, és fölment Krisztus a keresztre, s felszállt az egyház az égre” (V. 33—35.). Az egyház Krisztus sebéből született, innen származnak szárnyai, a kegyelem ajándékai, ezek emelik a magasba (VII. 115—117). A képek használatában nem szabad szigorú következetességet keresni, mert Noé bárkája esetében a hívők a galamb, majd később a galamb már az egész egyház jelképe.

Ibrányi Ferenc Szent Gellért teológiáját tanulmányozva az egyház Gellért által említett tulajdonságait a Hitvallás négyes felosztása szerint csoportosította. Az egyház egysége, szentsége, egyetemessége és apostolisága mind megtalálható, de a könyv különböző helyein. Gellértet nem kötötte valami előre tervezett gondolatmenet. A jó Pásztorról szóló példabeszéd éppúgy alkalmas arra, hogy az egyház egységét bizonyítsa, mint az, hogy a tüzes kemencében a három ifjú szinte egy ajakkal énekelte Isten dicséretét (VIII. 1180—1181 és I. 367—369.).

Az egyház egységét garantálja az is, hogy az igazi hit egyedüli letéteményese. „Minden embert, aki az egyházba jön, megvilágosít Krisztus, a legigazabb fényesség. Senki nem tud fényeskedni, csak akkor, ha az egyházhoz jön. Az egyházban lakik és uralkodik a világosság hordozója, aki a hívőket a világosság továbbadóivá teszi, hogy fényeskedjenek a ködösen sötétlő világban” (VI. 368—373). Az egyházat Krisztus tette szentté, széppé; a mennyei Jegyes érkezésére öltözik díszbe (VIII. 1618—1619.); ezt ragyogja szét a világba (VI. 474—475.). Az egyház egyetemességére Gellért kétszer alkalmazza a „catholica” jelzőt. Feladata, hogy mindenkit elvezessen az igaz Isten imáadására. Az egyház apostolisága a kezdeteken túl az időben folytatódik, és a kegyelem harmata bőséges termést hoz. „Napfény nélkül a világ vakságra lenne kárhóztatva. Ha az apostolok tanítása nem ragyogná be a világot, akkor az a tudatlanság okozta vakságban megmaradna. Mi más egyebet tesz az egyház, amikor Krisztust hirdeti, mint hogy megvilágosítja az egész világmindenséget? Tehát bárhol hirdetik Krisztust, a kételkedés elmenekül és fölragyog a világosság. Ahol nem hirdetik Krisztust, ott a sötétség egyre sűrűbbé válik.” (V. 200—206.). Az állandó változásban hömpölygő világban az egyház változatlan, mert Krisztus a hit, remény és szeretet elemeivel ilyenek alapozta (vö. VIII. 1578—1584.).

A változatlanság nem terméketlenség, mert az egyház új nemzedékek szülője, vagyis Krisztushoz vezet el az egymást követő nemzedékeket. A prófétai hevület mellett Gellért megőrzi higgadságát, tudja, hogy az egyház bárkájában a galamb mellett ott a holló is. Az Úr testvérei is kemény beszédnek tartották Krisztus szavait. Ma is sok testvére van, aki megtagadja és nem akar vele menni. A hitvallást sokan elfogadják, de kevesen hoznak gyümölcsöt. De ez a „helyzetfölmérés” Gellértet nem teszi borulátóvá. Hogyan is lenne az, amikor a himnusz azt mondja: „Nap és hold, áldjátok az Urat!” Nemcsak egyedül a Nap, Krisztus, hanem vele együtt a Hold, az egyház is áldja az Urat, s így, az istendicséretben egyesül Krisztussal (V. 148—150.).

Ez a néhány gondolat segít abban, hogy Gellért egyházképének gazdagságát, biblikus és patrisztikus tartalmát felmérjük, és ennek a vízióknak fontosságot tulajdonítsunk. Szent István ítélete szerint Gellértet megillette a csanádi püspökség, a részegyházak egyike. Szent Gellért ítélete szerint Istvánt megillette az egyetemes egyház igaz ismerete. S ezt az ismeretet megosztotta vele, mert a „beata societas Christi”, az egyház így épül s fényeskedik, nem a saját, hanem Krisztus fényével.

Irodalom: Gabriel Silagi (ed.): Gerardi Moresenae ecclesiae seu Csanadiensis episcopi: Deliberatio supra Hymnum trium puerorum, CCCM XLIX, Turnholt, 1978. Györfly György: István király és műve, Bp. 1977. Ibrányi Ferenc: Szent Gellért teológiája, in: Szent István Emlékkönyv, I. 493—556. Mezey László: Deákság és Európa, Bp. 1979.

Szent István törvényei a római joggal és az egykorú kánonjoggal összehasonlítva*

Szent István keresztény királyságot alapított, hogy a Kárpátok medencéjében évezredekre biztosítsa nemzetének fennmaradását az európai keresztény népek között. Ezért is, de mint meggyőződéses katolikus magyar ember is, országát a régi magyar hagyományok, a magyar szokásjog tiszteletben tartásával, keresztény alapon szervezte meg.

Magyar és keresztény szellemben írta törvényeit, Dekrétumait is, melyeknek I. könyve 10 fejezetben fiához, Imre herceghez intézett atyai intelmeit, II. könyve pedig 55 fejezetben tulajdonképpen törvényeit tartalmazza. A dolog természeténél fogva ezek nem terjedtek ki a jog egész területére, hanem csupán azokra az ügyekre szorítkoztak, amelyekre vonatkozóan új törvényes rendelkezés vált szükségessé, mert a régi magyar szokásjog reájuk nem volt alkalmazható. Ilyenek az egyházzal és a királysággal kapcsolatos ügyek, amelyekre vonatkozóan a szent király Dekrétumai II. könyvéhez írt előszavában maga mondja: „És mivelhogy minden nemzet az ő tulajdon törvényei szerint kormányoztatik, azért Mi is országunkat Isten akaratából kormányozván, mind a régi, mind a mostani császárok példájára szabtuk módot a mi népünknek, hogyan éljen tisztességes, háborúság nélkül való életet, hogy — amint isteni törvényekkel gazdagítottatott — azonképpen világi törvényeknek is alávetessék.”

A mondottak szem előtt tartásával Szent István azon törvényeinek, melyek nem teljesen az ő egyéni alkotásai, közvetlen vagy közvetett forrásaiként a következők jelölhetők meg:

1. *Az ősi magyar hagyományok vagy jogszokások*, amennyiben ezek a keresztény életfelfogással és a keresztény királysággal összeegyeztethetőek voltak. A nagy király fajának igazi szeretetére valló, megható szavakkal buzdítja trónjának várományosát, és rajta keresztül minden bizonnyal királyi utódait is: „Tudd meg, hogy a legnagyobb dísze a királynak az előbbeni királyok nyomában járni és követni a tisztas atyákat. Mert aki megveti eleinek végzéseit és Isten törvényére gondja nincsen, elpusztul.” Majd nyomatékosan hangsúlyozza a Dekrétumok II. könyvéhez írt előszóban lefektetett alapelvet, hogy minden nemzetet a saját törvényei szerint kell kormányozni, mikor azt kérdezi: „Kicsoda az a görögök közül, aki görög törvénnyel igazgatná a rómaiakat? avagy kicsoda a rómaiak közül, aki római törvénnyel igazgatná a görögöket? Senki.”

2. Az egyházi törvényeken keresztül, de azoktól függetlenül is, *a régi keresztény római császárok törvényei*.

3. *A szent király korában hatályban lévő írott és íratlan egyházi törvények*, vagyis jogszokások, amelyekből az egyházra, a papságra, a vallásra és az erkölcsökre vonatkozó rendelkezéseket vette át.

4. *Az egykorú keresztény államok világi törvényei*, kivált az ipa, II. Henrik bajor herceg útján a frank—bajor törvények, amelyekből — dekrétumain kívül is — az országnak, a vármegyéknek, a királyi magánbirtokok kezelésének és a hadseregnek szervezetére, valamint a királyi udvar hivatalaira vonatkozó műkifejezések, például a nádor, vármegye, várspán, donatiós birtok, kancellária, regale-jog stb. származnak.

* A Magyar Tudományos Akadémia 1938. május 8-i ünnepélyes közgyűlésén elhangzott előadás

A továbbiakban, mellőzve az ősi magyar hagyományokat vagy jogszokásokat és az egykorú keresztény államok törvényeit, tanulmányunk célkitűzésének megfelelően, csupán a régi keresztény római császárok törvényeit, valamint a szent király idejében hatályban lévő egyházi törvényeket kívánjuk az ő Dekrétumaival összevetni és — ahol lehet — amazoknak ráhatását megállapítani.

Igaz ugyan, hogy Szent István korában nagyobb könyvtárak híján és különböző nemzetek kölcsönös érintkezésének nagy nehézségei miatt általában kevesen ismerhették a római törvényeket és az egész kánonjogot, amely utóbbi az egyetemes és partikuláris írott törvényeken kívül igen sok — kivált partikuláris — íratlan törvényt, jogszokást is tartalmazott; mégis úgy gondolom, hogy Szent Istvánnak és törvényhozá-sában buzgólkodó munkatársainak, legalább jórészen rendelkezésére állhattak a már említett római és egyházi törvények. Lehetővé tették ezt egyfelől a szent király rokon kapcsolatai, másfelől meg az a körülmény, hogy munkatársai között voltak kiváló bencés szerzetesek is, akiknek monostorai Szent Benedek Regulája szerint már csak azért is kötelesek voltak a szerzetesek számarányának megfelelő könyvtárról gondoskodni, hogy belőle magánelmélkedés céljára minden nagybőjt elején valamennyi szerzetesnek egy aszketikus könyvet adhassanak. Ezekben a könyvtárakban azonban a liturgikus és aszketikus könyveken kívül szépirodalmi és tudományos kéziratok is akadtak, hiszen például a régi klasszikusok ilyen irányú műveit is éppen a szerzetesek másoló keze mentette át az utókor számára. A legnagyobb monostorok könyvtáraiban joggal feltételezhető Theodosius és Justinianus császár kódexe, mert ebben a korban a római jog sokszor kiegészítő jogképpen szerepelt az egyházban. Nevezetesen olyan esetekben, mikor a kánonjog az emberi egyház törvényei közül valamilyen kérdésben nem intézkedett. De egyes különálló egyházi törvényeken kívül lehetett a nagyobb monostorokban egy-egy zsinati vagy pápai törvénygyűjtemény is, amilyenek az itáliai, hispániai, franciaországi, németországi magánjellegű gyűjtemények, köztük Dionysius Exiguus, Isidorus Mercator (Pseudoisidorus), Regino Prumensis, Burchardus Wormatiensis és mások törvénygyűjteményei, melyekből Szent István után másfél századdal Gratianus mester is merített, mikor híres Dekrétumát összeállította. A szent király korában érvényben lévő egyházi törvényeket Gratianus Dekrétumából idézem, mert abban könnyen hozzáférhetők.

Valóban, aki Szent István törvényeit a régi keresztény római császárok törvényeivel és a XI. század elején hatályban lévő egyházi törvényekkel összeveti, könnyen megállapíthatja, hogy a szent király Dekrétumai az utóbbiakat sok esetben, legalább értelem szerint, visszatükrözik. A római jog szigorúságát pedig a szeretet vallásának hatása alatt szintén mérsékelik.

Jóllehet Szent István Dekrétumainak I. könyve (az Intelmek) nem tartalmaz szoros értelemben vett törvényeket, mégis több helyen burkolton vagy kifejezetten igen értékes jogi elveket juttat kifejezésre. Sem a római, sem a kánonjog hatása alól nem tudta magát kivonni; mindkettőből elég sokat merített. Ezt a kettős hatást a következőképpen foglalhatjuk össze:

A könyv *In nomine Sanctae Trinitatis et individuae Unitatis* (A Szent és Oszthatatlan Háromság nevében) kezdődik. A nagy király a Szentháromság egy Isten megvallásával törvénykönyvében keresztül is igazi keresztény uralkodónak mutatkozik be, akárcsak Justinianus császár, aki az évközi ismétlődő olvasmányokat tartalmazó kódex (Codex repetitae lectionis) I. könyvének I. cikkelyét szintén a Szentháromsággal kezdi: „A Szentháromságról.”

Az I. fejezetben Szent István vallásos meggyőződéséből és a nemzet érdekében is hangsúlyozza, hogy a király katolikus legyen. Ugyanazon okok alapján az állam életében is a szent vallásnak adja az első helyet. Trónjának várományosát pedig buzdítja, hogy kövesse ezt a szent vallást, hogy majdan jó példát adhasson alattvalóinak. Akiknek ugyanis a hite hamis, vagy aki hitét jócselekedetekkel nem vallja meg, nem országolhat tisztességgel. Mintha csak a régi keresztény római császárok szavait hallanók, amelyekkel alattvalóikat Szent Péter hitére buzdítják, illetőleg azt tőlük egyenesen meg is követelik: Azt akarjuk, hogy valamennyi nép, amely kegyes uralmunk alatt áll, abban a vallásban éljen, amelyet a dicső Péter apostoltól kaptak a rómaiak...! (Cod. Theodos., lib. XVI. tit. I. lex 2; tit. XI. lex 2, 3; Cod. Justin., lib. I. tit. I. lex. 1)

A II. fejezetben szent királyunk az egyház fenntartására és gyarapítására különösen buzdítja Imre herceget. Ebből a buzdításból nemcsak katolikus lelkülete bontakozik ki, hanem kicsendül az a gondolat is, hogy az igazságnak letéteményesét és az életszentségnek Istentől rendelt munkálóját mindenkinek tehetségéhez képest támogatnia kell, mert mindenkinek szól a krisztusi parancs: „Tanítsatok minden népet”... és „Szentek legyetek”.

A III. fejezet az Istentől kiválasztott püspökökről beszél: „Azért rendelt benneteket a Szentlélek előljárókul, hogy igazgassátok az Isten egyházát” (ApCsel 20, 28). Azért nem szabad őket megbántani vagy hamis vádakkal illetni. Ha mégis feddést érdemelnének, ez négyeszmeközt történjék. Ha ez nem használ, akkor az egyháznak kell jelteni. Itt a püspökök fórum-kiváltságáról van szó, melyet a Dekrétumok II. könyvének III. fejezete a papság hasonló kiváltságával együtt még jobban kiemel és kifejt. Ezen utóbbi fejezettel kapcsolatban fogunk majd Theodosius és Justinianus törvénykönyvének, valamint a kánonjognak párhuzamos helyeire rámutatni.

A IV. és V. fejezetben a főemberek és országnagyok tisztességéről, továbbá a türelem gyakorlásáról és az igazságszolgáltatásról szentírási helyekre (Mt 23, 12; Zsolt 71, 1; 98, 4; 1 Tessz 5, 14; Lk 21, 19) hivatkozva igazi keresztény szellemben szól a szent király.

Igen érdekesek a külföldiek befogadásáról és a vendégtartásról szóló és sokat vitatott VI. fejezetnek a római jogi vonatkozásai. A külföldiek befogadása tekintetében Szent István a mindenkire kiterjedő keresztény felebaráti szereteten kívül, széles látókörre valló bölcsességgel, a haza érdekében átveszi a római birodalom gyakorlatát, amely sok előkelő és bölcs idegent vitt fővárosába. A provinciákat azzal is iparkodott szorosabban magához kapcsolni, hogy azok lakóinak vallását és nyelvét respektálta, továbbá azzal, hogy közülük többeknek római polgárjogot is adott. Született római polgár volt például Szent Pál apostol is, aki éppen ennek a címén tiltakozik a megvesszőztetés ellen és fellebbez a császárhoz, mire Festus helytartó így válaszol neki: „Caesarem appellasti? Ad Caesarem íbis” („A császárhoz föllebbeztél, a császár elé méész” [ApCsel 25, 12]). Ezen a nagyvonalú alapon, amely fegyelmezve összefog és összefogva felemel, sikerült a múltban hazánk területén a nemzet egységében megtartani a különböző nyelvű polgárságot. Mert itt a tót, a horvát, a német, stb. éppen olyan magyar polgár volt, mint a született magyar ember. Erre az alapra kell építenünk a jövőben is. A szűk látókör mindent elrontana és lehetetlenné tenné.

A VII. fejezetben a szent király óvja fiát a fiatalok elhamarkodott tanácsának követésétől. A fiatalok helyett a tapasztalt és bölcs öregekhez utasítja őt. Itt Szent István, mint az I. könyvhöz írt előszavából is kitűnik, nyilvánvalóan a szerencsétlen *Roboama* gondolhattott, aki megvetve a tapasztalt öregek bölcs tanítását, a tüzesvérű fiatalok kiforratlan tanácsára hallgatott, s ezzel nemcsak saját sorsát pecsételte meg, hanem Salamon országának sírját is megásta. A szent király azonban a fiatalokat sem zárja ki teljesen a tanácsból. Én ebben a rendelkezésében Szent Benedek Regulájának befolyását látom, amely arra kötelezi az apátot, hogy minden testvért vonjon be a tanácsba, még a fiatalokat is, „mert Isten gyakran az ifjakat világosítja meg, hogy mit kell tenni”; — de hozzáteszi: „és

meghallgatva a testvérek tanácsát, saját elhatározása szerint kormányoz, azt teszi, amit ő hasznosabbnak ítél”.

A VIII. fejezet szerint követni kell az ősokeket, a gyermekek pedig engedelmessé válnak szüleiknek. Ez a fejezet mutatja, hogy Szent István keresztény és nyugati szellemű nagy reformja ellenére is igazi magyar maradt, mert ott, ahol a katolikus hittel és az új államformával nem ellenkeztek, megtartotta az ősokei hagyományait. A szokásjognak ily értelmű megbecsülése mindig megvolt az egyházban is. Egyik törvénye, melyet Szent Ágoston szavaival fejez ki, tiszteletben tartja a jogszokást, de hangsúlyozza, hogy az a kinyilatkoztatott igazsággal szemben már nem állhat fenn. „Az Úr ugyanis azt mondta: Én vagyok az igazság, — nem pedig azt, hogy: Én vagyok a szokás.” Szent Jeromostól vett egyik kánonja pedig azt tanítja, hogy ... „az egyházi hagyományokat, különösen azokat, amelyek nem állnak ellentétben a hittellel, úgy kell követni, amint az ősokek meghagyták”. Ugyanígy értelemben ír I. Szent Miklós pápa Mihály császárnak 862-ben. Az, hogy a gyermekek engedelmessé válnak szüleiknek, Isten IV. parancsolatán és számtalan pozitív egyházi törvényen alapszik.

Az imádságról és annak módjáról, továbbá a kegyességről, irgalmasságról és egyéb erényekről szóló IX. és X. fejezetekben különböző szentírási szövegek alapján ad utasítást a szent király (Bölcs 11, 10; Sír 23, 4–6; Mt 9, 13; Péld 7, 27). Különösen is megkívánja, hogy a király legyen erényes, mert különben csak tyrannus nevet érdemel.

A Dekrétumok II. könyve szoros értelemben vett törvényeket tartalmaz, amelyek nagyjából öt csoportba oszthatók:

1. Egészben vagy részben az egyházat és a vallást érintik az I–V., VII–XII., XVIII., XXXIV., LI., LII. fejezetek.

2. A királyra és a házára vonatkoznak a VI., XXXV., LI., LIII., LIV. fejezetek.

3. A vendégeket, az özvegyeket és árvákat, valamint a férjüktől jogtalanul elhagyott asszonyokat veszi védelmébe a XXII., XXIV. és XXVIII. fejezet.

4. A szolgákra vonatkozó intézkedéseket tartalmazzák a XVII., XIX–XXI., XXIII. és XXXVII. fejezetek.

5. Különböző deliktumokat (vétkeseket) sorolnak fel és büntetnek a XIII–XVI., XXV., XXVI., XXVIII–XXXIII., XXXVI–XLIX. és LV. fejezetek.

A Dekrétumok II. könyvében a római, főképpen pedig a kánonjog hatása igen erősen érezhető.

Az I. csoportba tartozó, vagyis az egyházat és a vallást érintő fejezetek közül a II. fejezet kimondja, hogy az egyházi ügyek igazgatása és kormányzása a püspökökre tartozik a szent kánonok szerint. Ebben a világiak is engedelmessé válnak nekik. Szinte szó szerint ugyanezt mondja a IX. század végén VIII. János pápa: „A katolikus császár (amint azt a béke üdvé érdekében mondtuk) az egyháznak nem vezetője, hanem fia; amit a vallás tanít, azt neki megvallania illik és nem tanítania; megvan a maga kiváltságos hatalma a közügyek irányítására, amelyet isteni erőből nyert, de ezeket a kiváltságokat nem érvényesítheti az egyházi rendelkezésekkel szemben. Az Úr akarata ugyanis az, hogy az egyházi ügyek intézése a papságra tartozzék, ne pedig a világi hatalmakra, akik ha hívők, akkor az egyház papjainak legyenek alávetve.” Hasonló értelműek egyéb kánonok is.

A III. fejezetben különösen kiemelendők tartom a püspökök és a papság fórumkiváltságát, amely szerint a papokat az egyház előtt kell vádolni (Mt 18, 16–17), nem pedig világi bíró előtt. A fórumkiváltságot a keresztény római császárok szintén elismerték és törvényeikben megerősítették, az egyház pedig szüntelen magáénak vindikálta. Így például I. Miklós pápa 865-ben Mihály császárhoz intézett levelében világosan kimondja: „Nem értjük, hogy azok, akiknek csupán az van megengedve, hogy az emberi és nem az isteni dolgok élén álljanak, hogyan merészkednek azok felett ítélkezni, akik az isteni dolgokban teljesítenek szolgálatot.” Ugyanígy értelműek Szent Gelazius (495) és VIII. János pápa, valamint több más régi kánon rendelkezései is.

Az I. fejezetben a szent király szentírási helyekre támaszkodva védelmébe veszi az egyházi javakat olyanokkal szemben, akik azokat megkívánják és elrabolják. Ebben, valamint az V. fejezetben, bizonyosan a római jog hatására, elismeri az egyház jogi személyiségét, mert vallja annak birtoklási jogát, mikor kimondja, hogy a király engedelmével bárki az egyháznak adhatja, ami az ő tulajdona, és hogy ezt az adományozást az illetőnek halála után is tiszteletben kell tartani. Ez a rendelkezés általános érvényű, tehát a királyra is vonatkozik. Azért jelenti ki a XXXV. fejezetben, hogy amit a király ad a püspökségnek, az annak tulajdona marad, nem a királyé. Az egyházjogban az 506-ban tartott agathoi zsinat nemcsak az egyház tulajdonjogát hangsúlyozza, hanem azt is kimondja, hogy amit a püspöknek nem személyére, hanem egyházára való tekintettel adományoznak, az az egyház tulajdona.

A VII. és VIII. fejezetben Szent István teljesen a kánonjog rendelkezései szerint jár el, mikor úgy intézkedik, hogy a vasárnapot a szolgálai munkától való tartózkodással és az istentiszteleten való részvétel által kell megszentelni, amint ezt már az apostoli kánonok, az 506. évi agathoi és az 511. évi orleans-i zsinat határozatai, továbbá más egyházi törvények elrendelték volt. Mikor pedig a szent király a XVIII. fejezetben megfelelő büntetést szab ki azokra, akik az istentiszteletet beszélgetéssel vagy más módon megzavarják, önkéntelenül is a római jog hasonló rendelkezéseire gondolunk.

Az istentisztelethez szükséges templomokról maga a szent király is gondoskodik; azonkívül a XXXIV. fejezetben egészen sajátos elgondolása szerint minden tíz falut egy közös templom építésére, és annak, valamint az abban lelkipáztorkodó papnak dotálására kötelezi; majd az LII. fejezetben a papságnak járó tized megadására szorgalmazza, amint ezt a Szentírás alapján a kánonjog is sürgeti. Így a király nemcsak maga ismeri el, a közületekkel is elismerteti, hogy Istentől függünk és ezért őt imádni tartozunk.

Mikor Szent István a kántornapokon és pénteken büntetés terhe alatt tiltja a hús élvezetét (IX., X. fejezet), teljesen az akkor is hatályban lévő egyházi törvények alapján áll. Ugyancsak az egyházi törvényeket követi a XI. fejezetben, ahol kimondja, hogy azt, aki halála előtt visszautasítja a gyónást, mint megátalkodott bűnöst, nem szabad egyházi szolgálattal eltemetni. Ha ellenben hozzátartozói hibájából nem gyönt, vagy hirtelen halál miatt nem gyónhatott, akkor egyházi temetésben kell részesíteni.

Szent István az LI. fejezetben elrendeli, hogy aki a király vagy az ország ellen pártot üt, annak oltalmat ne adjon a templom. Ezzel a szent király más esetekben elismeri a templom és a szent helyek menedékjogát (ius asyli), melynél fogva az odamenekült bűnöst a törvényben megjelölt esetek kivételével az egyházi hatóság engedelmével nem volt szabad onnan elvezetni. Ezt már a római jog is számos törvényben kimondotta, az egyházjog pedig szinte állandóan hangoztatta.

A 2. csoportba tartozó, vagyis a királyra és a hazára vonatkozó fejezetek közül külön meg kell említeni a XXXV. fejezetet, amely teljesen keresztény szellemben úgy intézkedik, hogy aki a király életére tör, hazaárulást követ el, vagy külföldre szökik, annak vagyona a királyra száll, de ártatlan fiainak bántódása nem lehet. Mintha a Szentírás szavait hallanánk: „A fiú nem felelős atyja vétkéért” (Ez 18,20). Az erkölcsileg beszámítható cselekedetekért az egyéni felelősség elvét alkalmazza itt a szent király. Az LI. fejezet a király elleni pártütésre és a hazaárulásra a legsúlyosabb büntetést méri, amiben bizonyosan a Szentírásra és az akkor is hatályban lévő hasonló értelmű egyházi jogszokásra is támaszkodik. Az LIII. és LIV. fejezet kemény büntetést mér a király rágalmozóira. Ez is tökéletesen megfelel a kánonjognak, amely a rágalmozásra s egyéb vétkekre „a bűn súlyossága és a megsértett személy méltósága szerint” kisebb vagy nagyobb büntetést mér.

A 3. csoportba sorolt, vagyis a vendégekre, özvegyekre, árvákra és jogtalanul elhagyott feleségekre vonatkozó fejezetek közül a XXII. fejezetre, amely a vendégek befogadását, ellátást és maradását szorgalmazza, úgy sejttem, nagy hatással lehetett Szent Benedek Regulájának LIII. fejezete. A regula természetfelelleti szemszögből magát Krisztust látja a

vendégben, s ezért testvéri szeretettel kiszolgálja, s ezen az alapon a középkorban — legalább részben — a szállodakérdést is megoldja. Az özvegyek és árvák, valamint a joggátalanul elhagyott feleségek szabadságát és jogait igazi keresztény finomsággal és magyar nagylelkűséggel szintén keresztény hatás alatt biztosítja a nagy király a XXIV. és XXVIII. fejezetekben.

A 4. csoportban említett fejezetek, amelyek a szolgák jogi és társadalmi helyzetét szabályozzák, szintén erős keresztény hatást mutatnak. A szolga már nem pusztán mancipium, hanem ember, mert úgy látszik, tulajdona is lehetett, hiszen a XXXIX. fejezet szerint az a szolga, aki először követ el lopást, a büntetésképpen reá kiszabott csonkítást öt tinóval megválthatja, ha tudja, és mert a király vagy az ispán udvarában előljárónak is kinevezhető, mint az L. fejezet kimondja. Ha pedig a szolgát egyszer felszabadították, a felszabadítás mindig érvényben marad, amint a római jogban szintén érvényben maradt még akkor is, ha a felszabadított szolga helyett adott vicarius később megszökött is az urától.

Az 5. csoportba osztott fejezeteken, amelyek megfelelő büntető szankciókkal különböző deliktumokat — vétkeket — sorolnak fel, szinte következetesen észlelhető a kánonjog hatása. A gyilkost (XIII., XIV., XVI., XXXIII., XXXVI., XXXVII., XLVI. fejezet) a kiszabott büntetéssel felül a szent kánonoktól elrendelt — negyven napig, esetleg három évig tartó — kenyéren és vízen való böjtölésre utasítja a király. De a római és a kánonjog rendelkezéseinek megfelelően nem bünteti azt, aki „saját maga jogos védelmében”, jogos önvédelemből öli meg azt, aki őt joggátalanul megtámadja (XXXIII. fejezet). Valóban a római jog egész általánosságban kimondja: „jogosnak kell tartani, ha valaki saját teste védelmére kel”. Sőt az emberölést a mondott megszorításokkal még a jogos tulajdon védelmében is megengedi: „A jogosan, bűn nélkül bírt javak védelmében szabad az erőszakot visszaverni”. A kánonjog szintén egész általánosságban mondja: „Minden nép természetes joga... az erőszak ellen erővel védekezni”.

Azt, aki hamisan esküszik, Szent István a XV. fejezetben nemcsak súlyos büntetéssel sújtja, hanem a szent kánonok szerint való böjtre is utasítja. Ez a kenyéren és vízen való böjt legalább negyven napig tartott.

A XXV. fejezet szigorú büntetést szab ki a házasság céljából történt leányrablásra, amely a kánonjog szerint azon felül, hogy az elrabolt nő szabadságának visszaadásáig semmisítő házassági akadály, szintén „súlyos bűnként” büntetendő.

Végül a szent király a kánonjog szellemében bünteti a XXVI. fejezetben a szolgálókkal való paráználkodást, a XXIX., XXXIX—XLII., XLIV., LV. fejezetekben a lopást, a XXX. fejezetben a gyűjtogatást, a XXXIII. fejezetben pedig a betörést.

Mint rövid tanulmányunk során láttuk, igazi keresztény és magyar szellem irányította Szent István törvényhozását. Ez a szellem járta át minden cselekedetét és egész életét. Ez helyezte biztos alapokra és tartotta fenn közel ezer esztendőn keresztül sokat hányatott orszagát. Viszontagságos történelmünk a bizonyosság reá, hogy csak ezt tarthatja fenn mártír nemzetünket és hazánkat a jövő századok viharai között is, mert csak ez ad erőt, hogy a szent király Intelmei szerint a balszerencse le ne sújtson bennünket, hanem hogy saját nemzeti hagyományaink és a kereszténység szellemében végzett munkában és Istenbe vetett bizalommal küzdjünk a jobb jövőért.

Közli: Bánk József

Világkongresszus Budapesten — ötven év távlatából

(I. rész)

Jeles év volt az 1938-as a magyar katolikus egyház szempontjából, írtam néhány hónappal ezelőtt a Vigiliában, a Rónay-émlékszámban, utalva az abban az évben Magyarországon megrendezett eucharisztikus világkongresszusra és az országalapító király halálának kilencszázadik évfordulója alkalmából rendezett Szent István-ünnepségekre. Mostani írásom éppen ennek a kettős, annak idején összekapcsolódó, látványosságban is gazdag ünneplésnek kíván krónikája, és — fél évszázad távlatából — emberileg lehető legtárgyilagosabb értékelése lenni. Ez a feladat csak akkor oldható meg, ha nem önmagában tekintjük a két eseményt, vagyis ha — mai teológiai kifejezéssel élve — figyelembe vesszük a „Sitz im Leben”-jét, azt a történeti keretet, társadalmi közeget és hátteret, amelyben megrendezésre került.

Az 1938-as év nemcsak a magyar katolikuság, hanem az egész magyarság szempontjából fontos év volt. De ebben a vonatkozásban már nem a jeles, hanem inkább a vészterhes jelző lenne a helyénvaló. Legalább fél tucat olyan esemény történt, amely önálló tanulmányt érdemelne, mert mindegyik szorosan összefügg azzal, ami a rákövetkező években, évtizedekben Magyarországon és Magyarországgal történt. Az év első említésre méltó eseménye volt, hogy január 27-én a Népszövetség pénzügyi tanácsa megszüntette Magyarország pénzügyi ellenőrzését. Ezt az ellenőrzést még a trianoni békeszerződés írta elő, és ekkoriban már inkább csak formai volt. Az, hogy nemcsak valóságosan, de jogilag is megszűnt, nagymértékben megkönnyítette a magyar kormány számára az úgynevezett „győri program” kidolgozását. Darányi Kálmán miniszterelnök március 5-én jelentette be Győrben, hogy Magyarország a jövőben nem tekinti magára nézve kötelezőnek a trianoni békeszerződés fegyverkezést korlátozó előírásait, és egymilliárd pengő felhasználásával (ez alig volt kevesebb, mint az ország akkori teljes bank- és takarékpénztári betétállománya) korszerű hadsereget állít és szerel fel. Mindössze nyolc nap telt el a győri bejelentés után, amikor március 13-án német csapatok vonultak be Ausztriába, és a nemzeti-szocialisták által vezetett harmadik német birodalom bekebelezte azt a szomszédunkat, kivel, ha nem is zavartalanul, de évszázadokon át államközösségben éltünk.

Az Anschluss — ahogyan az Osztrák Köztársaságnak Németországhoz való csatlakozását nevezték — széles körben nyugtalanságot, sőt döbbenetet keltett Magyarországon. Tudomásul kellett venni, hogy a német expanzió elérte a magyar határt, és nem kevesen voltak, akik nagyon jól ismerték a német ifjúság körében folyó propagandát, ismerték azokat a Wandervogel-térképeket, amelyeken Magyarországot mint „Ostmark”, tehát mint német tartományt volt feltüntetve.

Április 3-án Horthy Miklós kormányzó személyesen állt mikrofon elé, hogy rádióbeszédben igyekeztek a közvéleményt megnyugtanni, mondván: „Ausztriának Németországgal történt egyesítése ránk nézve nem jelent mást, csak azt, hogy egy régi jó barátunk, akit a békeszerződések lehetetlen helyzetbe sodortak, egyesült egy másik régi jó barátunkkal és hűséges fegyvertársunkkal... Ennyi az egész, egyéb a mi szempontunkból nem történt”.¹ Hogy a „mi szempontunkból” is mennyivel több történt, azt nem sokkal később — mint majd látni

¹ Magyarország története 1919—1945 Budapest, Akad. Kiadó 940. o.

fogjuk — éppen az eucharisztikus kongresszussal kapcsolatos konkrét intézkedések is bizonyították. De a konkrét intézkedésektől függetlenül az „egyéb történekről” tanúskodott az egész magyar politikának föltartóztathatatlan jobbra-tolódása.

Ennek a jobbratolódásnak volt egyik súlyos, sőt végzetes eseménye, amikor a magyar kormány április 8-án az országgyűlés elé terjesztette az első zsidótörvény javaslatát. Súlyos és végzetes volt ez a lépés, mert egy Magyarországon, legalábbis 1848 óta, szentnek és sérthetetlennek tartott jogelvnek, az állampolgári jogegyenlőség elvének föladását jelentette. És ez a törvény (1938: XVIII. t. c. néven) a képviselőház után a felsőház által is elfogadva, éppen az eucharisztikus kongresszus napjaiban, május 29-én emelkedett törvényerőre. Az a felsőház fogadta el, amelyben hivatalból ültek ott az egyházi közhírségek legfőbb vezetői. A hivatalos egyházi állásfoglalás csupán azt kifogásolta, hogy a törvény különbséget tesz az 1919 előtti és után megkeresztelkedett zsidók között, az utóbbiakat továbbra is zsidónak minősítve. Ez a kifogás persze logikus és jogos volt, de csak egy formai következetlenséget kérdőjelezett meg, és nem magát a jogtípró törvényt, amely ellen pedig XI. Pius pápa pontosan egy évvel korábban kiadott „Mit brennender Sorge” (Égő aggodalommal) kezdetű, és a nemzeti szocialista fajelméletet bíráló enciklikájában bőségesen lehetett volna érveket találni.

1938 nyári hónapjaira, az eucharisztikus kongresszus és a Szent István-év látványos, külsőségeiben a negyvennégy évvel korábbi millenniumi ünnepek pompáját idéző rendezvényei nyomták rá bélyegüket, bizonyos mértékig elterelve a figyelmet az egyéb történésekről. Szeptember 29-én azonban már ismét történelmi jelentőségű eseményt jegyezhetett fel a krónika. Ezen a napon jött létre a Csehszlovákia sorsát megpecsételő müncheni egyezmény; majd ennek következményeképpen egy hónap múlva, november 2-án az első bécsi döntés, amelynek értelmében visszacsatolták Magyarországhoz Szlovákia magyarlakta területeit. Az igazság meghamisítása lenne azt állítani, hogy ez nem okozott örömet. Az emberek igenis örültek, és történelmi igazságszolgáltatásként fogták föl a történeteket. Az örömben csak az az üröm vegyült, hogy szép számmal voltak olyanok is, akik föltették magukban a kérdést, vajon jó helyen szereztünk-e érvenyt ennek a jóvátételnek, és vajon nem kell-e majd borsos árat fizetni érte. A következő évek megmutatták, hogy nagyon is magas volt az ár, és a tetejébe még az áru is elveszett. 1938-ban azonban még csak az történt, hogy december 23-án, egy nappal a karácsonyi ünnepek előtt a parlamentben beterjesztésre került a második, az elsőnél jóval súlyosabb zsidótörvény javaslata.

Ez lett volna tehát az a közvetlen történelmi keret, amelyben a 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus és a Szent István-émlékév megrendezésre került. A két rendezvény említett Sitz im Leben-jének, vagyis a környező életben való elhelyezkedésének leírásához még két nagyon fontos, meghatározó tényezőt kell szemügyre vennünk. Az egyik a római katolikus egyház lelki és szellemi állapota, a világban elfoglalt helye ebben az időben, a másik a magyar társadalom, különösen a magyar katolikus egyház helyzete, lelki és szellemi állapota.

Az első világháború nagy történelmi cezúrája nem hagyta érintetlenül a katolikus egyházat, sem az intézményt, sem a gondolkodást, sem a jámborság jellegét tekintve. A nagy átalakulás persze már előbb, 1870-ben elkezdődött, amikor Garibaldi csapatai elfoglalták Rómát és fölszámolták az egyházi államot. A pápaságnak, amely hosszú évszázadokon át volt megkerülhetetlen világi hatalmi tényező, senki sem sietett segítségére, szuverenitása a vatikáni falak által határolt kis területre zsugorodott. A világi hatalom elvesztésével párhuzamosan csökkent az egyház szellemi befolyása, a szekularizáció egyre szélesebb társadalmi rétegekre terjedt ki. A polgári forradalmak nyomán, elvben vagy valóságban, mindenütt uralomra jutott a liberalizmus, ami egyet jelentett a szabadgondolkodás, a szólásszabadság és az ember autonómiájának meghirdetésével. Ezek az eszmék szükségszerűen összeütközésbe kerültek az egyház akkori hivatalos álláspontjával (pápai körlevelek és megnyilatkozások sora bizonyítja ezt), míg a nyomuk-

ban meginduló szociális és munkásmozgalmak már kifejezetten szembefordultak a vallásssággal, és főként az egyházzal, amit a régi rend legfőbb őrzőjének tekintettek. Mindezt betetőzte az első világháború, amelynek során látnia kellett az egyháznak, hogy Európa nagy keresztény nemzetei a fegyveres konfliktuson túl olyan széles körű, minden társadalmi réteget átjáró gyűlöletheadjáratot is folytattak egymás ellen, amilyenre addig nem volt példa a keresztény Európa történetében. Az persze nem igaz, hogy mindkét oldalon megáldották a fegyvereket, áldást csak a hadba vonuló emberek kaptak, de az igaz, hogy sok pap, tábori lelkész is tevőleges résztvevője volt ennek a gyűlöletheadjáratnak, az egyéb hívőkről nem is beszélve. Ez pedig azt jelentette, hogy a nemzetiségi hovatartozás került az értékrend legfelső fokára, az vált abszolúttá — a közös hit relativizálódott. Ez az önmagában logikus folyamat azzal a veszéllyel járt, hogy nemcsak az egyház mint intézmény, de a kereszténység mint világnézet is periférikus helyzetbe kerül. Erre a veszélyre már korán, a XIX. században felfigyeltek az egyházban, gondoljunk csak a Marx-kortárs Emmanuel Ketteler mainzi püspök szociális mozgalmára, XIII. Leo pápa Rerum novarum kezdetű enciklikájára, vagy a német katolikus szociális iskolára, amelynek legnagyobb alakja a később (már az első világháború után) Berlin apostolaként emlegetett Carl Sonnenschein volt. Valójában az említett veszélyek kivédésére irányult az 1881-ben kezdeményezett eucharisztikus kongresszusok megrendezése is, céljuk, a vallásos buzgalom növelése mellett, a hívők nagy tömegeinek öntudatra ébresztése is volt.

Az igazi változást, az új történelmi helyzetre való reflektálást az első világháború hozta meg. Ez a szörnyű kataklizma a profán világban is rengeteg illúziót omlasztott porba. Ebben a helyzetben az egyháznak is újra kellett gondolnia szerepét, feladatát, miként tud a történelem után is eleget tenni örök küldetésének. Az eszmélést és útkeresést nagymértékben megkönnyítette, hogy 1922-ben XI. Pius pápa foglalta el Szent Péter trónját. XI. Pius méltánytalanul kevésbé emlegetett alakja az újabb kori egyháztörténelemnek, pedig jelentőségéhez csak XXIII. Jánosé hasonlítható. (Életrajzát magyar író, Aradi Zsolt írta meg: Pius XI. the Pope and the Man — XI. Pius a pápa és az ember című, 1958-ban, New Yorkban megjelent könyvében.) Trónra lépése után XI. Pius első dolga volt, hogy rendezze a Szentszék helyzetét a világban. Az államok egész sorával kötött konkordátumot a kapcsolatok szabályozása érdekében, míg az olasz állammal 1929-ben megkötötte a Lateráni Egyezményt, amelyben az egyház elismerte a hatvan évvel korábban történteket, Róma és az egyházi állam elvesztését. Az olasz állam viszont garantálta a megmaradt vatikáni terület szuverenitását és diplomáciai sérthetetlenségét. XI. Pius a körlevelek egész sorát adta ki, amelyek legtöbbször a kor égető kérdéseire kereste a választ vagy jelölte meg az egyház teendőit. 1931-ben jelent meg Non abbiamo bisogno kezdetű enciklikája, amely két szempontból is fontos volt: egyrészt elítélte a fasiszmust és megállapította, hogy katolikus ember nem lehet fasiszta; másrészt ez a körlevél konstituálta az Actio Catholicát, vagyis a katolikus akciót, ami a pápa elképzelése szerint a világi hívek aktív részvételét jelentette az egyház apostoli munkájában.

Ugyancsak 1931-ben jelent meg XI. Pius pápa legvitatottabb körlevele, a Quadagesimo anno kezdetű, amely XIII. Leo Rerum novarum megjelenésének negyvenedik évfordulóján került kibocsátásra. A pápa ebben egy a keresztény elveknek megfelelő társadalmi berendezkedés modelljét próbálta felvázolni. Az irat azonnal heves támadások keretében került meg. Magam is emlékszem rá, hogy 1932-ben, amikor hallgatóként részt vettem a Salzburgi Főiskolai Heteken, milyen heves viták zajlottak esténként a vacsoraasztalnál. Ez volt az utolsó év, amikor még német tanárok és hallgatók is átjöttek erre a színvonalas rendezvényre. Az akkori katolikus gondolkodás olyan nagyjai voltak ott többek között a professzoraink, mint Alois Dempf, a Görres Társaság elnöke, Konrad Beyerle Münchenből, Alexander Horvath néven a mi Horváth Sándorunk, aki akkoriban Svájcban működött, Agostino Gemelli Milánóból, Reginald Garrigou-Lagrange Franciaországból. Németországban akkor már küszöbön állt a náci hatalomátvétel, és Beyerle attól félt, a körlevél

súlyos félreértésekre adhat okot, amikor pedig a liberális szabadságjogok védelme lenne a legfontosabb. Az enciklika alapszövegét egyébként a most századik életévéhez közeledő Oswald von Nell-Breuning jezsuita páter, a katolikus társadalomtudomány egyik legnagyobb huszadik századi alakja készítette.

Már egy évvel a Quadagesimo anno után megjelent az annak kiegészítéséül szánt Caritate Christi compulsi, amely a gazdasági válsággal, a munkanélküliséggel és a fokozódó fegyverkezéssel foglalkozott. A pápa szellemi kisugárzásának nyilván szerepe volt azokban a szerte a világon az egyházban megindult mozgalmakban, amelyek egy igazságosabb társadalom létrehozását tűzték célul maguk elé. Ilyen volt Belgiumban és Franciaországban a JOC, a fiatal katolikus munkások mozgalma, a német Quickborn, a már említett Carl Sonnenschein nagyvárosi lelkipásztori mozgalma, a magyar felvidéki Prohászka mozgalom és Magyarországon a harmincas évek vége felé szerveződő KALOT, majd később az EMSZO.

A szociális irányulás mellett egy másik nagy — ezúttal lelki életi, jámborsági — mozgalom is kiszélesedett az egyházban, aminek éppen az eucharisztikus kongresszus szempontjából is különös jelentősége volt, nevezetesen a liturgikus mozgalom. Első kezdeményei még a század tízes éveire nyúltak vissza, de igazi kibontakozására csak az első világháború után került sor. Ez is egyfajta válasz volt a háború okozta megrendülésre és kiábrándulásra. Elterjedésében nagy szerepet játszott a németországi Beuron és a franciaországi Solesmes megreformált bencés kongregációja. Mindkét kongregáció férfi és női házai népszerűsítői és kisugárzó központjai lettek a liturgikus mozgalomnak, ami nemcsak külsőségekben, de tartalmilag is merőben új jámborság, új áhitati formák bevezetését jelentette.

A liturgikus mozgalom első ténykedése volt, hogy mai köznyelven adta kézbe a szertartások szövegét, de ezzel nemcsak az volt a célja, hogy a papság és a hívek között keletkezett szakadékot megszüntesse, vagy legalább kisebbitse. Az egyház fogalmának, mibenlétének, szerepének új megközelítéséről volt szó. Abból a biblikus gondolatból indult ez ki, hogy Jézus az utolsó vacsorán elsősorban nem imádni való szentséget, hanem üdvösségszerző táplálékot hagyott övére, és ezt egy közösségi aktus, szeretetlakoma keretében kell magukhoz venniük. Ez pedig némiképp ellentmondott annak az eucharisztikus kultusz keretében kialakult gyakorlatnak, amely a mise keretéből kiemelve, mintegy tárgyiasította és eredeti funkciójától függetlenítette az oltáriszentséget. Ebben a gyakorlatban ott kísértett még némi janzenista örökség, amely valamikor odáig ment ebben a tárgyiasításban, hogy szigorúan tiltotta a gyakori áldozást, és az oltáriszentség vételét évi egy-két alkalomra akarta korlátozni. Az egyház ezt a túlzást mindig elítélte, X. Pius pápa pedig egyenesen javallta a gyakori, akár mindennapi áldozást. Amikor 1881-ben az eucharisztikus kongresszusok nagyjából kétévenkénti megrendezése elkezdődött, a céljuk ennek az egyoldalú eucharisztikus kultusznak a hangsúlyozása volt, és a minél nagyobb tömegek bevonására irányuló törekvés csupán a közös hit demonstrálását szolgálta; a közösségteremtés gondolata eleinte föl sem merült. Később, a századforduló, de különösképpen az első világháború kezdetén, ebbe a rendezvénybe is beszivárogtak már az egyházban terjedő új szellemi irányok (társadalmi érzékenység, a vallásos aktusok közösségi jellegének hangsúlyozása stb.). A budapesti eucharisztikus kongresszuson ez még nem annyira látszott. Magyarországra, mint minden egyéb, ezek az új kezdeményezések is jókora késéssel érkeztek meg. 1932-ben, Salzburgban, már mindenkinek a kezében ott volt az egész évre szóló anyanyelvű kézi misekönyv. Az első ilyen magyar nyelvű kiadványt a harmincas évek közepe táján Franciaországban nyomtatták ki francia eredeti nyomán, és csak további évek múltával jelent meg a Szunyogh Xavér bencés atya által fordított és szerkesztett, a magyar ünneprendnek megfelelő magyar nyelvű kis misszálé. Ugyanaz a késedelem, mint a szociális irányú mozgalmak, a KALOT és az EMSZO szervezésénél.

Ezzel azonban el is érkezünk a budapesti kongresszus történeti, szellemi és társadalmi környezetére irányuló vizsgálódásaink másik területéhez — és ez az 1938. év Magyarországa, az akkori magyar katolikus egyház. Ahhoz, hogy az 1938-as Magyarország általános szellemi állapotát el tudjuk képzelni, mindenképpen abból kell kiindulni, mindössze tizennyolc éve volt annak, hogy aláírták a trianoni békeszerződést. 1920-ban nemcsak a történeti Magyarország területe zsugorodott össze a negyedére, de megszűnt az a magától értetődő tágasság is, hogy Sepsiszentgyörgytől Innsbruckig, Fiumétől Krakkóig, Prágáig vagy Lembergig egy országon belül lehessen utazni, munkát vagy boldogulást keresni. Ezt a változást még akkor is nehéz lett volna tudomásul venni és magunkat túltenni rajta, ha akad egy okos, dinamikus, demokratikusan érző és gondolkozó vezetés, amely el tudja hitetni az emberekkel, hogy minden megmaradt szellemi és fizikai erő mozgósításával ebben a csonkult kis hazában is meg lehet teremteni az Isten kalapjának bokrétáját, amiről a költő ábrándozott. Ilyen vezetés azonban nem akadt. Jött viszont egy olyan hatalmi rendszer, amelynek egyetlen eszmei bázisa, ha úgy tetszik, ideológiája a történelembe bele nem nyugvás, a vállalt és hirdetett ellenforradalmiság volt. Ez pedig a dolog természeténél fogva negatív eszmerendszer. Sem más tartalma, sem más célja nincs, mint a forradalom által bevezetett változtatások érvénytelenítése, a régi rend helyreállítása. De hová lett akkorra már az a „régí rend”? Elfújta a történelem szele, megszűnt egész föltételrendszere. A széthullott monarchia hatalmi központjához tartozó másik két országnak, Ausztriának és Csehországnak nem voltak számottevő „negyvennyolcas”, tehát polgári-liberális, demokratikus hagyományai, mégis létre tudtak hozni olyan demokratikus köztársaságot, amit minden polgár a sajátjának érezhetett. Magyarország viszont, ahol elevenen ápolhattak 1848 hagyományai, még csak kísérletet sem tett valamilyen hasonló nemzeti közmegegyezés létrehozására. Politikai ideológiának huszont éven át megmaradt az ellenforradalmiság, amiből legfőljebb az következett, hogy a nagyszámú falusi és városi proletariátus, de a még liberálisan gondolkozó polgárság is forradalmárgyanúsnak számított, szóba se jöhetett, hogy partnernek tekintsék a trianoni határok között fölépítendő új magyar államiség kialakításánál. Korszerű, demokratikus állameszme helyett jött a fiktív, király nélküli királyság, amit a hatalom birtokosai közül azok is elfogadtak, akik különben Habsburg-ellenesek voltak, legfőljebb szabad királyválasztónak nevezték magukat és nem legitimistának. Az ellenforradalmiság mellett a revizionizmus volt a másik, meddő, semmiféle kibontakozás irányába nem mutató, de egyfolytában hirdetett „nemzeti eszme”.

Az új, kis Magyarország nemcsak társadalmilag és gazdaságilag került szinte lehetetlen helyzetbe, de politikailag is elszigetelődött. Bár 1922-ben fölvették a háború után megalapított Nemzetek Szövetségébe, és 1924-ben már külföldi kölcsönt is kapott, mégis, vagy rossz volt a híre vagy alig vettek róla tudomást. Az egész európai sajtó tele volt a fehérterror rémtetteiről szóló hírekkel; 1924—25 fordulóján jött a félhivatalos frankhamisítás, amit ugyan a magyar közvélemény többsége amolyan gavallér csínynek minősített, tekintve, hogy a trianoni béke legfőbb felelősének tartott és gyűlölt Franciaország ellen irányult. Jó hírünket azonban nem öregbítette. Amikor pedig úgy festett, hogy Magyarország fokozatosan kikerül a diplomáciai elszigeteltségből, 1934 őszén Marseille-ben meggyilkolták Sándor királyt, Jugoszlávia uralkodóját. Ennek kapcsán kiderült, hogy Magyarországon usztasa (horvát jobboldali terrorista) kiképző táborok vannak. És bár e táborok közvetlen kapcsolata a királygyilkossággal sohasem volt bizonyítható, Magyarország mégis kis híján háborúba keveredett Jugoszláviával, azzal a kisantant állammal, amelynek 1926-ban elsőnek nyújtott békejobbot Mohácson, a mohácsi csata 400 éves évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepeken. Minderre azért is kellett emlékeztetni, mert ezek az előzmények magyarázzák meg, a magyar hivatalos hatalom miért karolta fel azonnal a budapesti eucharisztikus világkongresszus gondolatát. Bár itt eredendően vallásos, hitbuzgalmi rendezvényről volt szó, fölismerték, hogy olyan alkalom ez, amelyen

az egész ország a világ elé állhat, fölhívhatja magára a figyelmet. Így vált a kongresszus az egyházi mellett nemzeti ügyé is, ezért kapott meg minden anyagi és erkölcsi támogatást. Sem azelőtt, sem azóta nem volt több olyan eucharisztikus világkongresszus, amelybe ilyen mértékben kapcsolódott volna be és vett volna benne részt a világi hatalom minden számottevő reprezentánsa. Ez a körülmény aztán bizonyos kétarcúságot is kölcsönzött a kongresszusnak.

A magyar államénál nem volt sokkal rózsásabb a Trianon utáni magyar katolikus egyház helyzete sem. Az egyházmegyék egy része idegen hatalom alá került, és az új határok mentén egy sor csonka egyházmegye keletkezett, részben határon inneni, részben határon túlra került központokkal. Minthogy a Szentszék ilyen esetekben hivatalosan mindig csak nagy-nagy késéssel veszi tudomásul a változásokat, ez is hozzájárult az ideiglenesség érzéséhez. A Tanácsköztársaság égisze alatt megalakult budapesti papi tanács működése felszínre hozta, hogy a kléruson belül is komoly szociális feszültség van a szegény alsó papság és a gazdag hierarchia között. Ennek feloldására hoztak is egy sor intézkedést, a Tanácsköztársaság bukása után azonban mindet érvénytelenítették, kivéve egyet, amely az egyházközségi képviselő testületek felállításáról intézkedett. Megmaradtak tehát a régi feszültségek, megmaradt a hagyományos feudális struktúra, és megmaradt mindenekelőtt a több mint félmillió hektár kiterjedésű egyházi birtokok, amelyek inkább csak szociális feszültség okozói voltak, gazdasági hatékonyságuk a legminimálisabb volt. Prohászka Ottokár még a század elején, alighogy kinevezték püspökké, javaslatot terjesztett a püspöki kar elé az egyházi birtokok fölparcellázására, javaslatával azonban érdemben nem foglalkoztak. A beszűkült határok és beszűkült életlehetőségek közepette azonban legfőbb ideje lett volna ezt a hatalmas vagyont pénzzé tenni. Az ország lakosságának több mint harmada föld nélküli paraszt volt, földéhségük részbeni kielégítésével jelentős erkölcsi, és legalább olyan valóságos mobil tőkéhez juthatott volna az egyház, ami a korszerű szociális és kulturális intézmények egész sorának létrehozását tette volna lehetővé. A hivatalos egyház szinte apatikusan nézte az szekularizáció egyre nagyobb mértékű terjedését, megfelelő intézményrendszer híján egyre csökkent társadalmi befolyása. Az egykor nagy tömegeket mozgósító Katolikus Népszövetség elsorvadt, már csak névleg működött. Lehetséges utódjának, az Actio Catholicának szervezése dőcögve haladt. A téves hiedelem folytán, hogy itt valami egyházmegyék fölötti szervezet kialakításáról van szó, a függetlenségükre vigyázó püspökök ellenállásába is ütközött. Ez még jóval később, az eucharisztikus kongresszus lelkipásztori előkészítése során is nehézségeket okozott; az Actio Catholica keretében működő előkészítő főbizottság hitbuzgalmi bizottságának minden kezdeményezését, javaslatát (lelkigyakorlatok, népmisziók, gyűlések egységes programjára, megrendezésére) minden püspöki aulával külön jóvá kellett hagyatnia.

Nem volt az egyháznak politikai támasza, ha úgy tetszik, politikai karja sem. Amíg Ausztriában és Németországban már a kezdet kezdetén jelentős, és a második világháborút is túlélő keresztény-szociális pártok alakultak, a hasonló magyarországi kezdeményezés néhány év alatt eljellemtelenedett. A néhány kereszténypárti képviselő a mindenkori kormány jóindulatú koalíciós partnere volt. Nem volt a Trianon utáni magyar katolikus egyháznak a világegyház többi részével olyan élő kapcsolata sem, ami lehetővé tette volna, hogy az egyházban jelentkező új szellemi és hitbuzgalmi áramlatok, mint a szociális mozgalom (ami nem is volt már annyira új) vagy a liturgikus mozgalom a világegyházzal szinkronban nálunk is meginduljon. Jellemző epizód: amikor 1931-ben XI. Pius pápa Quadragesimo anno kezdetű enciklikája megjelent, és azzal az óhajjal került szétküldésre, hogy az anyanyelvre lefordítva mindenütt ismertessék meg a hívekkel, legnagyobb meglepetésre kiderült, hogy XIII. Leo pápa negyven évvel korábban megjelent Rerum novarum kezdetű híres enciklikáját, amelyre ez az új körlevél címében is hivatkozott és nélküle alig volt értelmezhető, soha nem fordították le magyarra, még kivonatos ismertetése sem jelent meg magyarul.

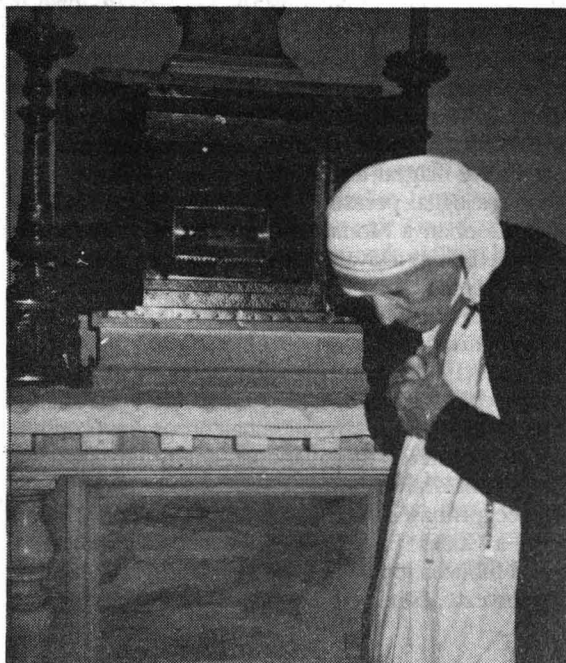
A renouveau catholique-ról, a nagy francia katolikus megújulásról, amelyet a többek között Maritain, Claudel, Mauriac és Bernanos neve fémjelzett, akkor hallottak Magyarországon először, amikor a Korunk Szava és a Vigilia megjelent. Provincializmus volt a katolikus szellemi élet legfőbb jellemzője. Jól bizonyítják ezt a katolikus értelmiség vezető és hangadó folyóiratának, a Magyar Kultúrának akkori évfolyamai. Antiszemitizmus és ellenreformáció — ez volt a lap alapvető szellemi irányzata. Támadta a „zsidó sajtót”, és a folyóirat egyik jobb sorsra érdemes munkatársa, Pezenhoffer Antal, hangyaszorgalommal összegyűjtött adatok, és a felhasználásukkal készített táblázatok segítségével mutatta ki, hosszú cikksorozatokban, hogy a minisztériumokban és egyéb állami hivatalokban mennyire a lakosságbeli számarányukat meghaladó mértékben töltenek be vezető pozíciókat a protestánsok. Ez volt a legnagyobbat gond. Ilyen körülmények között aligha csodálkozhatunk azon, hogy a szabályos időközökben megtartott Katolikus Nagygyűléseken a Vigadó nagytermében, az 1600 ülőhelyet csak úgy lehetett megtölteni, hogy a székek felén a budapesti szerzetes iskolák kivezényelt növendékei ültek.

Persze azért nemcsak ez volt, legalábbis a korszak második felében nem. A harmincas évek legelején (e sorok írójának egyetemi éveit erre az időre estek) hirdette meg Schütz Antal, az egyetem neves piarista dogmatika professzora, az összegyűjtött ifjúságnak szánt világnézeti előadásorozatát. A tanév alatt minden héten egyszer, az esti órákban hangzottak el ezek az előadások, minden egyetemi diák hivatalos volt rájuk. Minden alkalommal roskadásig megtelt a bölcsészettudományi kar nagy aulája. Az előadások évente egy-egy központi téma köré csoportosultak, Schütz atya később könyv alakban is kiadta őket. Így jött létre az *Isten a történelemben*, a *Krisztus* és sok más népszerű Schütz-könyv. Igény tehát volt a megújulásra — az egyházi élet más területein is. Ahhoz azonban, hogy a magyar katolikus egyház megcsontosodottságából és provincializmusából kilábaljon, mindenképpen szüksége volt arra a kiemelkedő vezető személyiségre, aki az élére került. 1927. november 30-án nevezte ki XI. Pius pápa a Csernoch János halálával megüresedett esztergomi érseki székre dr. Serédi Jusztinián bencés szerzetest. A kinevezés nem kis megrökönyödést keltett Magyarországon, egyházi és világi, pontosabban állami, kormánykörökben. Egyházi körökben azért, mert a természetes és a hagyományoknak megfelelő az lett volna, hogy valamelyik tekintélyes főpap, érsek vagy püspök kerüljön a magyar hierarchia élére, és nem egyszerű szerzetes pap, akit nemhogy a magyar papok, de még rendtársai se nagyon ismertek, hiszen évek óta Rómában, a Vatikánban élt és dolgozott. A kormánykörök azért lepődtek meg, mert előzőleg senki sem beszélt velük ebben az ügyben. A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia mindenkor uralkodója a német-római császárok utódának tekintette magát, és ezt a Vatikán is elismerte. Ennek következtében az osztrák császárt, illetve magyar királyt illette meg, a főkegyúri jog alapján, a püspökök kinevezésének joga. Ezzel a joggal, persze, mindig a Szentszékkal történt egyeztetés után élt az uralkodó. Amikor azonban a Monarchia széthullott, a Szentszék érthető módon arra az állápontra helyezkedett, hogy a kiváltság megszűnt, a kinevezési jog, újabb megegyezés vagy konkordátum híján visszaszállt a pápára. Csakhogy Magyarország megmaradt királyságnak és továbbra is arrogálta magának a főkegyúri jogot. Így aztán Serédi váratlan kinevezése után gróf Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter a kormány megbízásából azonnal Rómába utazott, hogy a magyar államhatalom álláspontjának érvényt szerezzen. A kinevezés érvénytelenítéséről persze szó sem lehetett (valószínű, hogy magyar részről ezt nem is erőltették); Klebelsberg tárgyalásainak eredményeképpen mindenesetre létrejött az *Intesa semplice* névvel illetett megállapodás, amely lényegében a maihoz hasonlóan rendezte a magyar püspökök kinevezésének rendjét.

Mint említettem, Serédi Jusztinián hercegprímási kinevezéséig Rómában élt. Képzett egyházjogásként az új egyházjogi kódex, a Codex Juris Canonici kodifikációs munkáit végezte, és ebben a munkakörben Gaspari bíboros jobbkeze volt. Egyébként az új kódex megszerkesztését is XI. Pius pápa kezdeményezte, és mint minden kezdeményezésénél, itt

is a legjobb erőket állította csatasorba. Az, hogy Serédi Jusztinián ebben a munkában fontos szerepet kapott, már önmagában jó ajánlólevél volt. Serédi nem volt olyan értelemben karizmatikus egyéniség, mint mondjuk Prohászka Ottokár, aki egy évvel korábban, 1926-ban halt meg. Nem volt a szó szokványos értelmében dinamikus személyiség sem. Nem voltak nagy gesztusai, drámai megnyilatkozásai. Csöndes, szerény ember volt, de nagyon okos és rendkívül tájékozott. Az a fajta ember volt, aki nem dönt hirtelen, ötletszerűen, hanem alapos megfontolás, tájékozódás után. Akkor azonban határozott és rendíthetetlen volt. És ami a legfontosabb, elkötelezett híve volt a XI. Pius pápa által kezdeményezett és az egyház megújulását célzó törekvéseknek. Nem volt könnyű dolga, amikor egy sor nálánál idősebb és más stílusú emberből álló testület, a magyar püspöki kar élére került. De nem sok időbe tellett, s mindenki elfogadta. Persze hamarosan az asztalára került a magyar jezsuitáknak, és személyesen P. Bangha Bélának még 1927-ben felvetett gondolata, hogy Magyarországon, pontosabban Budapesten eucharisztikus világkongresszust lehetne rendezni. Az új primásnak megtetszett a gondolat, és szokásához híven azonnal tájékozódni kezdett, milyen esélyei lennének a magyar katolikus egyháznak arra, hogy megkapja a rendezés jogát. Itt most jó hasznát vette kiterjedt vatikáni kapcsolatainak, és amikor megkapta a szükséges biztatást, 1929 márciusában a püspöki kar tavaszi értekezlete elé terjesztette a javaslatot, hogy a magyar katolikus egyház hivatalosan is kérelmezze a kongresszus megrendezésének jogát. A püspöki kar, mint az a konferencia jegyzőkönyvéből kiderül, „örömmel tette magáévá a javaslatot”, és egyidejűleg arról is határozott, hogy a budapesti kongresszust 1938-ban kellene megrendezni. Ebben az évben lesz ugyanis Szent István halálának kilencszázadik évfordulója, erről a magyar egyház szentévvél kíván megemlékezni, és ezt a megemlékezést jól össze lehetne kapcsolni a kongresszussal. Szerencsés egybeesés volt, hogy az első világháború után az eucharisztikus világkongresszusokat a páros években tartották, és korábbi terminus amúgy sem lett volna lehetséges, hiszen a kongresszusok színhelyét sok évvel előre határozták meg. Mindenesetre jogos volt a remény, hogy a kért évben Budapest lesz a színhelye ennek a rendezvénynek.

(A befejező részt következő számunkban közöljük.)

Hontalan vágy

A harmadrendű, poros műút egyik hajlatánál temetési menettel találkozott a nagy sárga autó. Csak a festő ült benne. Lassított, majd le is állította a motort, fejére igazította nagyszélű szalmakalapját és kilépett a kocsiból.

Az elhaladó menet nemcsak szomorú, de nyomorúságos is volt. Többnyire kopott vénnek vonszolták magukat a bokáig érő porban s a porral együtt szállt bánatos énekük a kéklő magasság felé.

A gyászkosci mögött parasztszekér zörgött; néhány nagyon öreg rokon rázódott rajta, meg a nagyon öreg pap.

Olyan dülőútra kanyarodott a menet, amelynek végében mihasznának tűnő, ritkás akácerdő állt — ez volt az új temető. Miután az utolsó ember is letért a kövesútról, a festő lassan utánuk lépkedett. Követte a gyülekezetet, amely egészen bevette magát a portól szürke akácosba. Komótosan haladt, a menet ritmusában. Közben a kalapját is levette, a mellére szorította és olyan bánat ült az arcán, mint akinek mindenki másétól eltérő, külön gyásza van.

A fekete népek a sír köré álltak és énekeltek. Valaki észrevette a közéjük vegyült festőt és rövid suttogás, meg ámuldozás keletkezett. Az öreg pap is felé fordult s enyhe csodálkozással úgy emelte meg a kezét, mintha üdvözölni, vagy megáldani akarná az ismeretlent. Aztán szünetelt az ének, csak a pap imája hallott.

Új volt a temető — mindössze néhány tucat friss halom domborult a csenevész akácok alatt. Gyorsan hervadó virágok és kókadt koszorúk díszítették a hantokat. Nagy volt a hőség; gyorsan szárított mindent; ropogott a leégett apró fű a népek léptei alatt, csak néhány különösen szívós gyomnövény bokrosodott itt-ott.

Amikor ismét énekelni kezdtek, a festő is együtt énekelt a gyülekezettel. Roggyant öreg mellett állt, aki drótkeretes pápaszeme mögül olvasta az éneket s amikor észrevette maga mellett az idegent, felé emelte kissé a szent könyvet, hogy a magas férfi is láthassa a szöveget. A nagydarab, ősz hajú idegen röpke, hálás pillantást vetett szomszédjára, de aztán nem nézte a könyvet, mert kívülről tudta az éneket. Gyerekkorából tudta, amikor a kántor mellett kántáló fiúként segített a túlvilágra énekelni a megholtakat. Ismerős volt számára a sírgödörből kilapátolt jószagú, nyers anyaföld is, és most — életében először — erős vágyat érzett, hogy odabújjon ő is, ahová a halottat eresztették, akinek a koporsóján az állt, hogy élt hatvanhárom évet. Annyit, mint a festő élt eddigi hanyattatása alatt.

Miután véget ért a szertartás, indult a pap a szekérhez, hogy visszacöcögtesse magát a társuló vénekkel a faluba. A festő utánalépett.

— Elnézést, uram... Kérhetném, hogy maradjon velem néhány percre. Majd én hazaszállítom az autómmal.

Tűnődött kevéssé a pap, de aztán intett a bámész népeknek, hogy induljanak s ő maga az idegenhez társult.

— Egyetért velem abban, uram, hogy jobb helyet is lelhettek volna a másik világba költözők számára? Nem temetőnek való ez.

Gyöngyözött a hőségben a pap arca. Zsebkendőjét húzott elő s miközben megtörülközött, bizonytalanul mondta:

— A temető attól válik temetővé, hogy temetnek bele... Majd kiformálódik az arculata. Kiformálják a halottak és otthonukká teszik ezt a helyet.

— Másfajta fákat kellene ide ültetni — tekintett körbe a festő. — Szomorúfüzetet, olajfákat, hársfákat... Ezek a halottak fáai, nem az akác.

— Meglehet — bólintott a pap.

A félig megépült halottasházhoz érkeztek s a festő tégladarabokat kerített, amiket a papnak ajánlott, a házfal hűvöseiben. Ő maga is letelepedett. Nagyszélű kalapját a térdére akasztotta.

— Azt mondja, atyám, hogy a halottak majd otthonukká teszik ezt a helyet?

— Bizonyára — bólintott a pap.

— Hiszen a halottak otthona a mennyország! Csak addig van szükségük a földi otthonra, amíg élnek. Utána az ég viseli gondjukat.

Újra megtörülte tarkóját a pap, aztán a nagyon fáradtnak látszó, idegen arcra nézett.

— Engedelmevel... semmit nem tudok a kilétéről. Nem tudom megítélni, hogy mit céloz ez a beszélgetésünk... Okom lehetne azt hinni, hogy gúnyolódik.

— Ne higgye, atyám. Gondolkodom csupán a közeli jövőről. Pár nap múltán idekerülök én is és tudni szeretném, hogy mi lesz azután?...

Még jobban megnézte magának a pap az idegent s kissé felvonta egyik szemöldökét.

— Fél a haláltól?

Az idegen a falnak döntötte hátát és lehunyta szemeit.

— Talán inkább a bizonytalanságtól... Hajdanám itt éltem. Negyven éve, hogy elmentem innen.

— Rokona volt az elhalálozottak és azért jött most ide?

— Talán... Amennyiben mindannyian rokonai vagyunk minden létezőnek... Amennyiben mindannyian Isten teremtményei vagyunk. — Hirtelen kiegyenesítette derekát és gyöngéden megérintette a pap vállát. — Öntől hallottam ezt, atyám. Öntől tanultam hittant gyerekkoromban... Elmentem innen valamikor és most visszajöttem, akár Odüsszeusz — meghalni az eredeti honban.

— Tanítványom lett volna? — vonta fel most mindkét dús szemöldökét a pap és rábámult a magas idegenre.

— Igen — bólintott lassan a festő. — És nem mondható, hogy túlságosan jó tanítvány lettem volna. Kétségeim voltak. Sokat gyötrődtem ezek miatt a kétségek miatt.

— Megértem — tekintett maga elé a pap. — Kevesen jutnak el a felismerésig, hogy Isten közelébe nem az emberi okoskodás vezet, hanem a hit... Valóban itt élt gyermekkorában?

— Miért állítanám, ha nem lenne igaz? Máskülönben nem a hitről akarok vitázni. Kérni szeretnék valamit.

— Megteszem, ha tudom — bólintott a pap.

— Temessen el engem... itt — mutatott az akácos felé. Higgadságát izgalom váltotta fel s hangja és mozdulatai zavart tükröztek, amint belső zsebébe nyúlt és elővette tárcáját. — Engedje meg, hogy előre kifizessem... Nem él már itt a faluban senki, akitől ez elvárható lenne. — A pap tiltakozása ellenére átadta a pénzt, aztán gyorsan felállt. — Most pedig menjünk. Ahogyan ígértem, hazaviszem.

Pár nap múltán holtan találták a festőt a temető bejáratánál. A nagy sárga autóban hevert a teste és amint az orvos megállapította: különlegesen gyorsan ölő mérég végzett vele.

Semmiféle papírt nem találtak nála, ami kilétét igazolhatta volna, így hát azt írták a koporsóra: Ember Fia, élt 63 évet.

Elvégezte a pap a szertartást, ahogyan megígérte. Akik emlékeztek rá, hogy beszélgetett vele, váltig faggatták, de nem tudhatott mást, mint amit tudott: Ember Fia volt a megholt, aki talán valóban a faluból indult el életútjára s talán boldog volt időnként, meg szenvedett időnként, akár minden más emberfia.

Ennél több nem maradt fenn róla, pusztán az itt leírt história, amit nekem az ismerős öreg pap mesélt el.

A tornaszentandrási templomra

*A völgyben gubbaszkodó kis falu
bal oldalán a régi temető,
fölötte négy elaggott, méla hárs,
kereszt-alakban: titkot rejtenek,
s fejbübján a dombnak, tömzsi kis
templom szunyókál, mintha kőgalamb;
hét száz esztendő tengernyi idő,
hullámaiban tárgyak, emberek,
szétfoslott ének, bűzlő hulladék,
forró városok, s ki tudja, mi még;
rejtve, a fák kéreg-csuhái alatt
szaporodnak az évgyűrűk, madár
tölt holt madár dalába életet
míg évre év múlik, jön, s elszalad;
ím, délnyugatnak ott a Cserebát
mosakszik sűrű, déli fényben, láb-
ujja közt elporladt faluk, kibalt,
kopár sivataga a semminek,
s zömök falaival e templom áll,
tornyára tűzik ázott ingüket
az esték és a hajnalok, mobos
csönd benn, gyertyától kormos levegő,
korallszigetként tündöklő falak,
egy ismeretlen festő álmai
színekből bontva ki: apostolok,
István és László szentjeink; tudod,
már elporladt a kéz, a mesteré,
árnyként kísértének a szentek is,
az ablakok lőrés-nyílásain
át csontja-törve érkezik a fény:
Isten szép szemsugara; a szentély
patkósan görbülő iker-ívén
homály dereng és denevérszárnyként
feszül a múlt; hunyd be szemed, hogy lásd,
füledet csukd be, hogy halld az időt,
és megelevenednek a holtak,
ükök úkei, őseink, akik
még lúdbőrző lélekkel álltak itt,
múlt és jövő között, bitetlenül*

Hűségben és szeretetben

Fidelitate et caritate — ez volt dr. Batthyány-Strattmann László címerének jelmondata, és a „szegények orvosa” egész életét valóban a hűség és a szeretet szellemében élte le. Batthyány László 1870. október 28-án született Dunakilitin, ősi magyar nemesi családból. A Strattmann nevet, a hercegi címet és a hitbizományt csak 1915-ben örökölte, amikor a család legidősebb tagja, Batthyány-Strattman Ödön herceg meghalt. Az ifjú Batthyány László iskoláit a jezsuiták kalksburgi és kalocsai intézetében végezte, és Ungvárott érettségizett 1890-ben. Filozófiai, csillagászati, botanikai és kémiai tanulmányok után az orvosi hivatást választotta. 1900-ban szerzett orvosi diplomát a bécsi orvostudományi egyetemen. Dr. Batthyány köpcsényi kastélya mellett modern felszerelésű kórházat épített, célul tűzve maga elé, hogy a szegény betegek gyógyításával fog foglalkozni. Elsősorban szemműtéteket végzett. Évente négy-ötezer szegény beteget kezelt, négyszáz műtétet végzett. 1920-tól Körmenten folytatta tevékenységét.

Még orvostanhallgató korában feleségül vette az osztrák-orosz származású Coreth Mária Terézia grófnőt. Boldog házasságukból tizennégy gyermek született. Közülük tizen érték meg a felnőttkort. Három leánya és három fia él még: öten Ausztriában, a legfiatalabb — Károly — Uruguayban.

Dr. Batthyány-Strattmann László 1931. január 22-én hunyt el. Halála után tizenhárom évvel kezdődött meg a boldoggá avatását előkészítő egyházmegyei per. Az 1951-ben befejezett szombathelyi per során huszonegy tanú vallott Batthyány hősies erényeiről. Bécsben tizennégy tanút hallgattak ki. 1971-ben Ijjas József, a Magyar Püspöki Kar akkori elnöke a vatikáni Szenttéavatási Kongregációnál letétbe helyezte a szombathelyi per anyagát. A kongregáció 1981-ben nyilatkozott az ügyben, engedélyezve a per folytatását. 1982-től a boldoggá avatási per előkészítése három egyházmegye: Bécs, Szombathely és Kismarton (Eisenstadt) nevében folytatódott.

Az alábbi interjú keretében Ausztriában élő gyermekei — Ferenc, József, Lujza, Anna és Blanka — beszélnek dr. Batthyány-Strattmann Lászlóról. A beszélgetésekben fel-felmerült azoknak a testvéreknek a neve, akik már az örökkévalóságba költöztek: Károly, aki csak egy-két órát élt, s édesapja keresztelte meg; a három és fél éves korában eltávozott Anna Mária; az ifjúsága virágában elhunyt Ödön; majd az utóbbi években meghaltak: László, Gitta, Iván és Franciska.

A beszélgetések színhelye: Németújvár (ma Güssing, Burgenland), a család ősi fészke; Farkasdifalva a Rába mellett, közel a jugoszláv határhoz (ma Neumarkt an der Raab); Kismarton (ma Eisenstadt), Burgenland tartomány fővárosa, püspöki székhely; végül Bécs, dr. Batthyány halálának helye.

Dr. Batthyány Ferenc a németújvári ferences templom hatalmas kriptájában, édesapja sírja mellett nyújt kezét. Csendes hangon mutatja be családját:

— Ez a két kicsi koporsó a kis Karlit és Anna Máriaét rejti. Szüleink gyakran emlegették őket. Amikor 1929. november elsején itt jártunk, és mécsést gyújtottunk a két kicsi meg

legidősebb bátyánk, Ödön koporsója előtt, nem sejtettük, hogy édesapánk lesz a következő.

— *Vajon ő sem gondolt erre?*

— Egyesek szerint gondolt rá, de nem beszélt róla. Minden erejét megfeszítve dolgozott 1929. november elejéig. Édesanyánkkal együtt Rómába készült, egy megbeszélésre; édesapánk a Nemzetközi Eukarisztikus Kongresszusok Állandó Bizottságában Közép-Európát képviselte. Bécsben rosszul lett, orvosbarátai tanácsára kivizsgálásnak vetette alá magát. Mi biztosak voltunk abban, hogy tíz napon belül minden rendbe jön. Nem így történt!

Itt a kriptában Ödön mellett kapott helyet, akinek elvesztését haláláig siratta. De utolsó betegségében már annak az örömének is kifejezést adott, hogy nemsokára találkozik vele.

Természetesen idehoztuk édesanyánkat is. Ő 1951 márciusában hunyt el, hosszú, súlyos betegség után. Elvesztette beszélőképességét, írni sem tudott már.

— *Pedig ő mondatott volna el a legtöbbet férjéről.*

— Valóban. De amikor megkezdődtek a hivatalos tanúkihallgatások, ő már nem tudott beszélni. Gyakran nézegette a családi fényképalbumot, simogatta a fényképeket, és apánk képére mutatva, sírva, erőlködve ezt a szót tudta még formálni: heilig. Ez volt egyetlen tanúságtétele róla.

— *Magyarul nem tudott az édesanyjuk? Milyen családból származott?*

— Édesanyánk, Coreth Mária Terézia anyja, Anna Pankratyeva orosz apától és francia anyától származott. Nagyanyánk ortodox volt, csak felnőttkorában lett katolikus. Mi már nem ismertük őt, 1912-ben halt meg. Édesanyánk anyanyelve a német volt, de tökéletesen beszélt franciául is. Házasságkötése után jól megtanult magyarul.

— *Mióta temetkeznek a Batthyányak a németújvári kriptába?*

— A németújvári ferences kolostort és templomot a katolikus hitre visszatért Batthyány Ádám és felesége, Formantini Auróra alapították. Őket temették ide először: Ádámot 1659-ben, feleségét 1653-ban. Ádám két fia is itt nyugszik, Kristóftól származik a család úgynevezett „öregebb”, hercegi ága, Páltól pedig az „ifjabb”, a grófi ág. Édesapánk ennek a leszármazottja.

— *Hogyan került a Batthyány mellé a Strattmann név?*

— Kristóf fiának, II. Ádámnak Strattman Eleonórával kötött házassága révén. Az elsőszülöttek örökölték a kettős nevet és egy Strattmann eredetű birtokot. 1915-ben Ödön herceg halálával kihalt az „öregebb” ág, és a név meg a vele járó birtok örököse a másik ág legidősebb tagja, édesapánk lett.

Különben az „öregebb” ág olyan képviselői pihennek itt, mint Batthyány Lajos, Magyarország utolsó magyar nádora († 765), Batthyány-Strattmann Károly tábornok, II. József nevelője.

— *Az említett II. Ádám törökverő elődeihez méltó módon vitézkedett Budavár visszavételénél. Erről olvashattunk Buda felszabadításának krónikájában. De térjünk vissza még az „öregebb” ághoz.*

— Ebben az urnában Batthyány József hercegprímás szívét őrzik. 1799-ben halt meg. Azt akarta, hogy legalább a szíve családjá körében nyugodjék.

— *Az „ifjabb” ágból származó közvetlen elődök közül kiknek a hamvait találjuk itt?*

— Egymás mellett fekszenek édesapám apai nagyszülei: Batthyány József és Tarnóczy Antónia, valamint édesapja: József és szentként tisztelt édesanyja: Batthyány Lujza. Mi gyerekek felnőttkorunkban tudtuk csak meg, hogy milyen családi tragédia árnyékolta be édesapánk gyermekkorát. Azóta számos családi emlék, dokumentum is a kezünkben van, így meglehetősen pontosan tudjuk rekonstruálni a történeteket.

Édesapánk apja, Batthyány József szerelmi házasságot kötött a család úgynevezett zsigmondi ágából származó Batthyány Lujzával. Édesanyja, a Lajtafalun valóságos hercegi

udvart tartó Tarnóczy Antónia azonban nem volt megelégedve gyöngé egészségű menyével. Ő új, erős dinasztiát szeretett volna alapítani, ehhez pedig Batthyány Lujza nem mutatkozott alkalmasnak. Anyósa kegyeit akkor vesztette el véglegesen, mikor egymás után több kisgyermek is meghalt. József, bár szerette feleségét, nem tudott kikerülni erős akaratú anyja büvköréből. Miközben felesége élete kockáztatásával vállalta tizennegyedik gyermekét, József elhagyta, kilépett a katolikus egyházból, és elvette anyja társalkodóját, egy 45 éves elszegényedett grófnőt. A harminchét éves Lujza rövidesen belehalt lelki-testi szenvedéseibe. Utolsó percéig visszavárta férjét, tudára akarta adni, hogy mindent megbocsátott neki. Édesapánk ekkor már tizenkét éves volt. Édesanyja szenvedése, apjának hűtlensége bizonyára eltörölhetetlenül lelkébe vésődött. Mégis, mindig csak jót hallottunk tőle édesapjáról és mostohájáról is. Nagypapánk később visszatért a katolikus hitre, s mikor medikus fia odaadóan ápolta őt utolsó betegségében — gyomorrákja volt —, még azt is megbocsátotta neki, hogy orvos lett. Édesapám később nagyon jó volt mostohájához, ezt édesanyánktól tudjuk.

Van itt a kriptában egy számunkra is titokzatos, felderítetlen részleg. Hiányoznak az elhunytak nevei, a kegyelet emlékei. Állítólag az itt nyugvók pestisben haltak meg, mások szerint nem voltak katolikusok. De ezek az ismeretlen Batthyányok is a nagy család tagjai. Összetartozunk.

— *Ma is? Nyelvéleg is?*

— Évente egyszer összejövünk a németújvári vár nagytermében. Bennünket, testvéreket különösen is összeköt szüleink emléke. Gyermekkorunkban nagyon összeforrunk, és bár az elmúlt évtizedek eléggé szétszórtak minket, most is egyetlen családot alkotunk. Gyermekünk, unokáink szíve azonban már más nyelvi talajba gyökeredzik. Így hozta a sors...

Batthyány Lujza a vár alatt húzódó, ugyancsak családi tulajdonban lévő régi házban lakik, a Clusius utcában. Korát meghazudtoló elevelességgel beszél gyermekkorukról, Köpcsény tündérvilágáról. A falon festmények, fényképek— mindenütt a család: a szülők, saját gyermekei, unokái, dédunokái. Ebben a miliőben könnyű visszapergetni az idő kerekét.

— Mindnyájan Köpcsényben születünk, és mindannyiunkat Batthyány Vilmos nyitrai püspök keresztelt meg. Ödön, jómagam és Laci alkottuk a nagyok csoportját. Ödön volt a legidősebb, és vitathatatlan fensőbbiséggel parancsolt nekünk. Legszívesebben indiánosdit játszottunk. Ödön volt a törzsfőnök. Nyáron a parkban tanyáztunk, de télen beszorultunk a kastélyba. Nemegyszer előfordult, hogy vendégeink indián sátrakat, huron fegyvereket találtak a szalonban. Édesapánk ilyenkor csak mosolygott. Nem lehetett elképzelni olyan előkelő vendéget, aki miatt kizökkentünk volna megszokott családi életünkből.

— *Hogyan emlékszik vissza Ödönre?*

— Mint legjobb testvérré. Ő örökölte édesapánk zenei tehetségét, de nem készült zenei pályára. Leérettségizett, mégpedig éppen a háború utáni zavaros időkben, fogalma sem volt azonban, milyen pályára lépjen. Egyszer azt mondta keresztanyjának: „Tudod, Tanti, én vagyok az a Batthyány, akinek nincs hivatása.” Tudat alatt talán sejtette, hogy rövid pályát fog befutni?

A lányok közül én mentem először férjhez. Édesapánknak megvolt az öröme, hogy még láthatta két kis unokáját: Maját és Zsigát. Egyszer a Löw-szanatóriumban, a fájdalom szüneteit kihasználva, valóságos kis állatgyűjteményt rajzolt Majának a következő pár sor kíséretében: „Kedves Maja, nagyon köszönöm leveledet. Neked és Öcsikédnek összeállítottunk egy kis állatkertet. Puszi! Nagypapa.” Eléggé messze laktunk Bécstől, így ritkábban tudtam meglátogatni, mint a testvéreim. Amíg tudott írni, pár sort legalább küldött. Azután már csak üzent... Valahányszor bementem hozzá, kis keresztet rajzolt a

homlokomra. Így áldotta meg a kicsiket is. Édesapánk soha nem panaszkodott. Hogy is fejezzem ki az alig megfogalmazhatót? Ő mindig ugyanaz maradt, minden helyzetben: mint orvos a műtőasztal mellett, mint férj és apa a családi otthonban, mint halálos beteg a kórházban. Csak egyre sugárzóbb lett, mérhetetlen szeretet áradt belőle.

Dr. Batthyány József a nagy múltú család történetének avatott ismerője. A kastély könyvtártermében először könyvritkaságokat húz elő; többek között egy 1524-ben nyomtatott teljes Bibliát, Melancthon széljegyzeteivel. A kandallón fénymásolatban az a levél látható, melyet Batthyány Ferenc a mohácsi csata előestéjén írt feleségének. A könyvespolcokon díszes gerincű 18–19. századi könyvsorozatok.

A család történetére vonatkozó féltett iratok egy elzárt részben rejtőznek. Batthyány József kérés nélkül is magyaráz:

— Ez itt édesapám nagyanyjának, Tarnóczy Antóniának a Naplója. 1859-ben kezdte írni, sajnos, végig ceruzával. A francia szöveget még csak el lehet olvasni, de a gót betűs német írást már nemigen. A Naplóban gyakran felbukkan „Pepi” neve. Így becézte egyetlen fiát, Józsefet, vagyis nagyapánkat. Imádtá ezt a későn született fiút, nagyurat akart belőle nevelni. Menyt, Batthyány Lujzát nem állhatta. Valóban nem voltak összeférők? Ki tudná ma már ezt eldönteni? A Napló egyébként kortörténeti szempontból is érdekes. Érdemes lenne egyszer minden sorát „megfejtetni”.

Édesapám azt tervezte, hogy rendszeresen közzéteszi köpcsényi kórháza évi jelentését. Sajnos, csak egy készült el, az 1904. évi. A kötet orvostörténeti szempontból bizonyára felbecsülhetetlen érték. Édesapám sokszor lépett orvosi szempontból járatlan utakra, mindent megpróbált, csak hogy segíteni tudjon.

A trianoni békeszerződés után egy schilling bérért a burgenlandi tartománynak adta át a rendkívül modernül felszerelt köpcsényi kórházat. A szerződés húsz évre szól. A húsz év leteltével a család visszakapta az épületet, és 1945-ig legfiatalabb öcsénk, Károly vezette a kórházat. Azóta állami kézen van.

Három fényképalbum: 1899–1900–1901-ből. Szüleink fiatal házas korukban elég sokat utaztak. A legtöbb képen ők láthatók: itt például egy elejtett szarvas mellett vagy Nizzában a tengerparton. Itt van édesapám első autója, ő maga a sofőr. A képek alatti francia nyelvű magyarázó szöveget édesanyám írta. Egyik kép alatt például ez áll: „Csárda, ahol Laci meg én és a motor egy kicsit pihentünk. Laci közben szegény gyerekeknek fogat húzott. 1899. Aug.” Az 1901-es kötetben ez a fehér ruhás apróság: Ódön.

Szociológusoknak való csemegé ez a két füzet. Az egyik édesapám feljegyzéseit tartalmazza a köpcsényi szegényekről, 1915-től. Név, életkor, lakcím, a gyermekek száma után ilyesféle bejegyzések: „Férje meghalt tébécében.” „A férj gyári munkás.” „A férj bevonult Bécsbe.” „Férj gyári munkás, most hadifogságban.” „Nagyon szegény, szinte teljesen vak.” A füzet végén már másnak az írásából származnak a bejegyzések, látszik, hogy édesapánknak nemigen maradt ideje a füzet vezetésére. — A másik füzetben a körmendi szegényekről találunk feljegyzéseket. Ezeket az embereket már mi is ismertük. Édesapánk sokszor bennünket küldött pénz- vagy egyéb segéllyel a szegény családokhoz. Őt az egész ember érdekelte, testi-lelki szükségleteivel együtt. A feljegyzések három szempontot egyesítettek: az egészségügyit, a szociálisat és a vallásit. Például egy-két feljegyzés (a személyi adatok után): „A családatyá elmebeteg, az asszony nagyon nehezen keresi a kenyeret, mert a keze hibás.” „Szegénységük következtében nagyon el vannak keseredve.” „Súlyos tüdővész, 31 éves.” „A férfi arca sebes (rákos) s így nem veszik fel munkára.” „Koldulásból él, nagyothall.” „A családfő világtalan, koldulásból élnek.” „Senkije nincs, öreg lány, mosni jár, de nehezen bírja a munkát.” Ezt a füzetet egyébként a kórházban működő szerzetes nővérek vezették.

A szekrényből előkerül még egy lepedő nagyságú Családfa, számos levél, régi számlák, meghívók, végül egy elrongyolódott kézírásos kötet: A' Battyáni Fámiliának Eredete és Története. Batthyány József az Előszóból olvas fel: „A' mi engem illet: adná Isten, hogy nem különben ékességére válylak Édes Hazámnak, mint nékem dicsőségemre esik, hogy benne születtettem. A' van eszembe mindenkor, azon vagyok minden igyekezetemmel, hogy benne Születésemet ne Szégyöllye. Irám Szombathelyem, 1809. évben — A' Szerző.” A felolvasó szeme elhomályosodik. Mintha a maga hitvallását mondta volna el.

Batthyány Anna bécsi otthonában „élnek” a fényképek, festmények. Az unokák színes csoportja közepette fekete-fehéren egy boldog fiatalasszony, Mizl ad éppen cuppanós csókot férje, dr. Batthány László arcára. Amott meg Mizl egymagában; ragyogó asszony volt, ugyanakkor ügyes, házias, talpraesett, temperamentumos.

— Édesapánkat ő vezette vissza Istenhez. 1898-ban esküdtek meg. Előtte mind a ketten komolyan felkészültek a szentségi házasságra. Édesapánk gyerekkori vallásosságát eléggé elmosták fiatalkorának kereső évei. Házasságkötésekor szinte előlről kezdett el mindent. S ez vitathatatlanul édesanyánk érdeme.

— *Igaz, hogy édesapjuk alapjában indulatos természet volt?*

— Igen. Mi azonban már csak szelíd arcát ismertük. Édesanyánk úgy mondta, hogy harminchárom évi házasságuk alatt egyetlenegyszer látta haragosnak. A nővérek a kórházban viszont azt tanúsították, hogy végtelen türelme mellett tudott igen erélyes is lenni.

— *Ha visszagondol édesapjukra, hogyan látja őt maga előtt?*

— Amint imádkozik — ahogy a kisebbekkel játszik — betegek között. Tulajdonképpen őt minden élethelyzetben ugyanolyannak láttuk: egyszerűnek, derűsnek, nyugodtnak és kiegyensúlyozottnak. Mindenkinek mindene tudott lenni. Minket, testvéreket egy életre összekovácsolt. Mindent Istenre vonatkoztatott. Mikor kicsik voltunk, séta közben sokszor felhívta figyelmünket a természet csodáira, s hozzátette: „Mindezt a szépséget Isten teremtette.”

— *Milyen volt a család egy átlagos munkanapja?*

— A napot szentmisével kezdtük. Ezen mindnyájan áldoztunk. Édesapám szívesen ministrált, harmóniumozott. A fiúk be voltak osztva a hét minden napjára. A legkisebbet, Karlit is édesapánk tanította meg ministrálni. Emlékszem, előfordult, hogy Karli a Confiteorban „omnibus sanctis” helyett „autobus sanctis”-t mondott. Szentmise után Papi mindig közös hálaadást tartott az oratóriumban vagy dolgozószobájában. A mi délelőttünk tanulással telt, ő pedig a kórházban dolgozott. Hetenként háromszor operált, háromszor rendelt. Ebédkor ismét együtt volt a család. Apánk a fáradságtól néha alig tudott enni. Különben is mértékletesen étkezett.

— *Cigaretta, kávé?*

— Az utóbbi nem volt még divatban. Cigaretta mindig volt nála, szívesen rágyújtott. Ödön halála után, mintegy folytatva elhunyt fia szeretetgyakorlatát, szombaton nem dohányzott. Nagyhéten sem.

Délután olykor rövid időre lepihent, azután visszament a kórházba. Főképpen az operált betegeket akarta naponta többször is látni. Szívesen végezte a kötözést is. Az este ismét a családe volt. Külön-külön foglalkozott mindegyikünkkel. Minden este közösen imádkoztuk a rózsafüzért. Erre az éppen ott tartózkodó vendégek is hivatalosak voltak.

Édesapánk soha nem volt tétlen. Dolgozott és imádkozott. Csak az imából meríthetett erőt ahhoz, hogy viszonylag gyöngye fizikumával naponta 80—100 beteget ellásson, és ugyanakkor egészen a családe is lehessen. Azt hiszem, eljutott az Istennel való misztikus egyesülés fokára. Életének igazi titka Istenben van elrejtve.

- *Utolsó és mindmáig felejthetetlen élménye?*
- Halála előtt néhány perccel még keresztet rajzolt homlokomra. Hiszem, hogy egész életemet végigkísérte édesapám áldása.

Batthyány Blanka három napló-kötettel érkezik Kismartonba. Naplóját 1929-ben, tizennyolc éves korában kezdte írni Köpcsényben, s egészen 1931 végéig folytatta. Ő volt szinte állandóan édesapja mellett a Löw-szanatóriumban, végigkísérte szenvedéseinek mind a tizennégy stációját. Néhány mondatot olvas fel naplójából.

„1929. okt. 28. Körmend. Ma van Papinak a születésnapja. A szentmise ünnepélyes volt, a legszebb miseruhát tettem ki. Persze a szentmisét meg a szentáldozást is érte ajánlottam fel.

Nov. 12. Körmend. Holnap megy el Papi és Mami Rómába.

Nov. 14. Körmend. Egy nagyon-nagyon kellemetlen hír jött Mamitól. Az orvos Bécsben azt mondta, hogy Papinak nem szabad Rómába mennie, s még ma este a Löw-szanatóriumba költöznek. Rémes...!

Nov. 25. Bécs. Papi délelőtt meggyónt... Ez a professzor olyan furcsa...

Nov. 27. Ma valami rémes nap volt. Az operáció napja. Dr. Fuchs szintén ott volt, az operáció előtt egy keresztet rajzolt Papi homlokára. Papi a narkózisban olyan szép pszalmokat imádkozott... Abbas Primas sürgönyözött, hogy a pápa áldását küldi Papinak.

1930. Ápr. 20. Körmend. Ma húsvétvasárnap van, és még mindig nincs itt Papikánk és Maminkánk! Oh Istenem, kérem, kérem, könyörülj meg rajtunk.

Máj. 14. Bécs. Papi meggyónt, megáldozott és fölvette az utolsó kenetet... Nagyon örült neki.

Okt. 4. Éjjel van, 12 óra. Szegény jó Papikámnak annyi fájdalma van. Ha csak fél fájdalmát elvehetném... milyen szívesen tenném.

Nov. 7. Szemvedése igazán kibírhatatlan lehet, s a mi drága Papikánk tűr, mint egy valódi szent.

Dec. 2. Délután kicsit aludt, azután fájdalmai voltak és most officiumozik. Mamika mellette ül, és tartja a kezét.

Dec. 12. Szegény, szegény Papikámnak mennyit kell szenvednie; máma mégis azt mondta nekem: Olyan megelégedett vagyok!

1931. Jan. 6. Délután a halálról beszélt és ezt mondta: Tudod, ha még néhány napon át ilyen sokat kell szenvednem, akkor hamarosan meghalok és az örökkévalóságba megyek.

Jan. 9. Papika máma este azt mondta: Gyerekek, én már nem fogok hosszú ideig élni, úgy érzem, mintha a lelkem már valahol messze lenne... Azt is mondta, hogy el fog aludni, alvás közben fog meghalni.

Jan. 22. — Este 10 órakeredő édes Papikám meghalt.”

A napló becsukódik. Blanka szeméből a tizennyolc éves lány fájdalma sugárzik, mikor elszuttogja: — „Gondolja, hogy találkozom még vele valahol?”

Következő számunkból

Cserhádi József: Ifjúságunk reformlelkülete
 Rónay László: Sík Sándor emlékezete
 Sík Sándor: Teleki Pál, az ember és a cserkész
 Teleki Pál: A nemzetiségi kérdéstről
 Hamvas Béla: Értekezés a közigazgatásról, II. rész.
 Beszélgetés Jókai Annával
 Jókai Anna: Szegény Sudár Anna (regényrészlet)

Magyarság, kereszténység

Úgy tűnik: a honfoglaló magyarok fiai-unokái már az államalapítás előtt azonosultak a pannoniai keresztény kultúrával és hagyománnyal.

A Koppány dunántúli seregei ellen vonuló István fejedelem Szent Márton zászlói alatt aratott diadalt. Egyetlen legendája se mulasztja el hangsúlyozni:

Szent István „Márton főpap és Szent György vértanú zászlaja alatt elindult, hogy úrrá legyen az ellenség veszett dühén.” (Hartvik győri püspök szövege Könyves Kálmán korából.)

Középkori krónikáink is fontosnak tartják ezt a mozzanatot:

„Szent István, miután egybehívta előkelőit, a boldogságos Márton hitvalló közbenjárásával az isteni könyörület segedelméért esedezett.” (*Képes Krónika*, 1358.)

A Karthauzi Névtelen Mohács esztendejében is így tudta:

„Szent István királ a dicsőséges Szent Márton pispeknek segödelmét kérvén, kiszálla Kuppán herceg ellen.”

Azt is tudjuk, hogy István király a Szent Mártonnak tulajdonított győzelem emlékére alapította a pannonhalmi bencés apátságot. (Illetve: a talán már épülőfélben lévő kolostort ezért ajánlotta Szent Mártonnak.)

Szent Márton tisztelete tehát már 997-ben kimutatható a magyarság körében. Három vagy négy évvel vagyunk Szent István koronázása előtt. Hogy a Márton-kultusz nemcsak az uralkodót és szűkebb körét hatotta át, mutatja a számos „Szentmárton” község — (Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*, Pest, 1851. huszonötöt sorol fel!) — és a gyakori Márton személynév. (Fehértói Katalin: *Árpád-kori kis személynévtár*. Bp., 1983. 216.)

Raphael Donner a pozsonyi koronázó templomban, 1733-ban Szent Márton lovas szobrát magyar huszárruhába öltöztette; a római császár testőrtisztje a közvélemény képeletében magyar lovas katonaként osztja meg köpenyét a koldussal.

Ma is látható a szombathelyi volt domonkosrendi templom bal oldali oldalkápolniján a felirat: „Itt született Szent Márton.” Valóban éppen azon a helyen született-e, vagy egy másik épületben, ezúttal mellékes: a lényeg, hogy a közhit ezt ezer éve így tudja.

A franciaországi Tours püspökeként 397-ben elhunyt, savariai (szombathelyi) születésű Szent Mártont tehát a kereszténységet megismerni kezdő magyarság azonnal „birtokba vette, kisajátította”, pannoniai születésű lévén, magyarnak tekintve őt.

De ha egyszer Szent Márton pannoniai, tehát „hungarus”, akkor szülővárosa sem lehetett akármilyen. Noha Szombathely a középkorban nem volt püspökség, mégis, Szent Mártonuk révén, tekintélyes birodalmi városnak képzeltek; abban „erat generalis schola orbis terrae nationi, poetarum musis et dogmatibus philosophicis elucenter illustrata.” Mi sem természetesebb, hogy Szent Márton egynémely középkori krónikások szerint magyar királyfi volt. (Kardos Tibor: *Középkori kultúra, középkori költészet*. Bp., 1941.)

Szent Márton személyében tehát a magyar közvélemény a régi római, birodalmi kereszténységgel azonosult, s ebben a kultúrkörben helyezkedett el nagyfokú tudatossággal. Ha mindehhez hozzászámítjuk Szűz Mária különleges tiszteletét — „Szent István megújította(!) a dicsőséges Szűz Máriáról elnevezett templomot Fehérvárban”, írja a Kis Legenda —, valamint azt a tény, hogy a szent király mondhatni közmegegyezéssel ajánlotta országát a Boldogságos Szűz kegyeibe: akkor nyilvánvalónak tűnik, hogy a kereszténység hamar meggyökeresedett a magyarság lelkében. Talán mintha hajlamosak

lennének túlhangsúlyozni a térítések erőszakos mozzanatait. Anélkül, hogy az ügynevezett pogánylázadások jelentőségét tagadnánk, arra is figyelniünk kell, hogy az országlakosság többsége András trónra léptekor hívő keresztény volt és maradt. Gondoljuk csak meg: a száműzetéséből hazatért András, akinek atyját István megvakította, habozás nélkül folytatta a szent király életművét, a kereszténység megszilárdítását — (két fiát bibliai nevekre keresztelte: Salamon, Dávid) — ha István személyét, emberileg érthető okból, nem is körítette kultusszal.

Ez a keresztény önértzet kezdettől fogva egy nemzeti önértzettel párosult.

Kézai Simon 1283-ban úgy véli tudni, hogy II. Sylvester pápa István király dicséretében ilyen szavakra fakadt: „Én az apostol utóda vagyok, ő azonban igazi apostol. Ezért rábízom, hogy országának egyházait belátása szerint irányítsa.” Íme, egy öntudatos magyar függetlenség-tudat párosul öntudatos keresztényi magatartással.

Ez a büszke függetlenségi öntudat egyszersmind a keresztény Európa egyetemes közösségén belüli öntudat. Országunk nemcsak hitbeli értelemben, hanem állami értelemben is Róma hagyományainak folytatója. Szent István mondja *Intelmeiben*:

„Úgy növekedett a római birodalom, úgy magasztaltattak fel és lettek dicsőségessé a római királyok, hogy sok nemes és bölcs áradt hozzájuk külön-külön tájakról. Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá.”

Nem csekély európai műveltség bizonyosága ez a pár sor.

Egyszerrel tehát a magyarságnak a keresztény Európába való integrálódása aránylag gyorsan és az időnkénti pogány lázadások ellenére is harmonikusan ment végbe. István halálakor már van (legalább) egy magyar születésű püspökünk: Szent Mór. Mint író is tevékeny, ő szerzette András és Benedek remeték legendáját Géza király sürgető kérésére.

A keresztény Európa *egészében* gondolkodó uralkodóink nagy összegeket áldoznak leégett vagy másképp károsult európai templomok újraépíttetésére. Szent István 1012-ben Bambergben kápolnát építtet a dóm mellé, Asztrik érsek szenteli fel 1012-ben. Talán innen ered a nézet, mintha a híres Bambergi Lovas Szent Istvánt ábrázolná? 1020-ban újjáépítteti a chartres-i székesegyházat; ezt teszi II. István 1127-ben Salzburgban. Aztán Nagy Lajos alapításai: Mariazell, Aachen...

A latin betűs íráshoz, a római szertartásokhoz, Európa nyugati részéhez kötődő István és utódai olyan keresztény kultúrát alapoztak meg, amely mindmáig kihat bármilyen felekezeti vagy világnézeti magyar országlakos kultúrájára, hitelveitől és vallott eszmérendszerétől függetlenül is! Amikor Szent István az akkor legkorszerűbb elvek szerint működő kolostorral (Cluny) tart kapcsolatot, nem is szólva Chartres-ről, Bamberg-ről — akkor ez már túlmutat a szorosan vett vallási-hitbeli kötelékeken. Szent László a rég legyőzött Koppány birtokainak középpontjában 1091-ben felavatta a somogyvári kolostort; az avatóünnepségen ott volt Odilo cluny-i apát; Raymond toulouse-i gróf; a pápa követe; és a franciaországi Saint Gilles kolostor szerzetesei, akik egy egész könyvtárat hoztak magukkal. Továbbá: van-e Könyves Kálmánon kívül európai király ekkortájt, aki a hittudományokat doktori fokon ismerte volna?

Szükségtelen tovább lapozgatni történelmünk krónikáit. Még társadalmi-forradalmi jellegű megmozdulások is, mint az 1514-es parasztháború, alapjában vallási-hitbeli és egyszersmind országvédelmi indíttatásúak. Annyi bizonyos, hogy a keresztény hit, eszmeiség, kultúra, erkölcs hosszú időn át azonos volt a nemzeti függetlenség megtartásának eszméjével. Az 1526-ban megszűnt egységes magyar állam széthullásának keserves évtizedeiben, amikor csak a mohácsi csatában hét magyar püspök halt hősi halált — (Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsa érsek, Csaholyi Ferenc csanádi, Perényi Ferenc váradi, Csulai Móré Fülöp pécsi, Paksi Balázs győri, Palina György boszniai püspökök) — és az egyházi szervezet fokozatosan széthullott; amikor egy Habsburg uralkodó nem resteltett egy független, keresztény Magyarországot építeni vagy bíborost: György pálos szerzetest, váradi püspököt meggyilkoltatni — akkor a pogányság fenyegette

országot a magyar reformáció hitbéli buzgalma tartotta meg kereszténynek és magyarnak, főleg a hódoltsági területen. Olyan érdeme ez a magyar reformációnak és nagy egyéniségeinek, a ferences barátból lett első lelkészeiktől, mint Sztárai Mihály, Bornemiza Péterig, Heltai Gáspárig és Melius Juhász Péterig, hogy ezt az érdemüket a melléjük méltán sorakoztatható Rómához hű papok, tudósok és államférfiak jeles sora (Brodarics István, Oláh Miklós, Frangepán Ferenc, György barát, Telegdi Miklós) sem kisebbítheti. Evangéliumi buzgalmuknak, ányanyelven történő igehirdetésüknek, és istentiszteleti rendjüknek, iskolarendszerüknek, nyomdáiknak, az olvasni tudás buzgó terjesztésének köszönhető, hogy Magyarország az egyetlen török hódította terület, melyen nem vert gyökeret az iszlám.

Hogy felekezeti különbözőségeken, ellenségeskedő villongásokon túl, mennyire egységes keresztény, hazaféltő kultúrában gondolkoztak akkor a legjobbjaink, arra tanulságos példa Pázmány Péter bíboros-hercegprímás és Bethlen Gábor református erdélyi fejedelem együttműködése a katolikus biblia ügyében: közösen viselték Káldi György jezsuita bibliafordításának költségeit . . .

És sorolhatnánk a katolikus Zrínyit és a református Bethlen Miklóst, a katolikus Rákóczi Ferencet és református kancellárját, Ráday Pált; a katolikus Széchenyi Istvánt és az evangélikus Kossuth Lajost — csupa olyan név, melyek viselői egyaránt hívő keresztények és elkötelezetten magyarok; most idézzük helyettük az evangélikus Berzsényi Dánielt, akinek alig emlegetett költészettani elmélkedései, Európában egyedülálló módon, Kierkegaardot megelőzve, azzal a következtetéssel végződnek, hogy:

„Valamint minden szépnek és jónak, úgy a poézisnek is legfőbb oka és célja a szeretet és a szeretetből folyó teremtés . . . Ily áldozat és szeretet: Krisztus.” (*Poétai harmonisztika.*) A *Fobászködés* költője tehát Krisztust állítja költészetének középpontjába. Ezért oly meggyőző hitvallása: *A fényűzés és a bujálkodás / A nagy polgártestben lassú méreg; / De ily csekély népben, mint a magyar, / Nemcsak betegség az, hanem balál. / Más nép erős temérdekségében, / Ezt a fekvés, amazt kereskedés / Gazdaggá és batalmassá teszi: / De nekünk részünk mindezekben nincs. / Mi az hát, ami a magyart emelheti? / Valóban nem más, mint az ész s erkölcs: (Kazinczy Ferenchez).*

Más meggyőződésű egyéniség az itt és eddig előadottakkal ellenkező tanulságot adó tényeket is felsorolhatna. A keresztény magyarságnak voltak történelme során bűnösen tragikus pillanatai is, így például a második világháború idején általában és a zsidótörvények meghozatalakor és alkalmazásakor különösen. Egy magát Szent István örökösének tartó, magát hivalkodón kereszténynek nevező ország ilyen nem tehet, legkevesbé pedig Szent István halála jubileumának és az eucharisztikus kongresszusnak évében nem! Mégis megtörtént, és bár ezrekre tehető az üldözötteket segíteni kész keresztények száma, a lényegen alig változtat.

Szorosan vett mostani témánkhoz ennek említése annyiban tartozik, hogy a két háború között erősödő „pogány-magyar” szektásodás, a legkülönbözőbb fehérlóáldozó egyesületek elszaporodása — (lásd Thurzó Gábor: *Hamispénz* című regényét és Szekfű Gyula: *Forradalom után* című kötetét) — vagyis a közvélemény nem jelentéktelen részének a keresztény tanítástóli elszakadása (is) okozhatta mindezt. Kereszténynek lenni 1938—1945 között nemcsak azt jelentette, hogy valaki ilyen hitet vall, hanem hogy milyen a „származása”. Sok, magát pogánynak, ateistának valló hitetlen ember is „kereszténnyé” minősült. Sok keresztény hívő pedig zsidóvá.

Ennyit a múlttól.

Most a jelenről.

Magyarországot negyven éve a szocializmus eszméit valló párt kormányozza. A magyar történelemben gyökeres fordulat ez. Hol a helye, mi a szerepe a keresztény embernek ebben az új eszmerendszerben, de régi hazában?

Mivel az alkotmány (1949. 8. 18.) biztosítja a szabad vallásgyakorlást, a keresztény ember részvétele a közéletben elvileg zavartalan.

A keresztény hívő magatartását a mindenkori világi hatalommal szemben egyértelműen szabályozza Szent Péter apostol első levele, 2. 13–27. „Engedelmeskedjete az úr kedvéért minden emberi méltóságnak: akár a császárnak, mint legfelsőbbnek, akár helytartóinak...”

A szocializmus társadalomtudományi, közgazdasági és történelmi vonatkozású tanításait a hívő ember lelkiismereti gond nélkül magáévá teheti. Ily módon részt vehet hazája életében, hazája és saját sorsának előbbrevitelében. Vállalhatja az 1945 utáni társadalmi átalakulás eredményeit, vívmányait, annál is inkább, hiszen aki akkor élt, maga is részt vett ebben az átalakító folyamatban.

Az egyetlen, lényeges különbség keresztény és ateista-materialista felfogás között az, hogy míg a keresztény tanítás szerint a tudat határozza meg a létet — „*in principio erat verbum*” — addig a materialisták szerint a lét határozza meg a tudatot. Ebből a két ellentétes nézetből következőleg a keresztény hívő hisz abban, hogy a világot teremtő Isten örök életre szánta az embert; míg a materialista szerint az emberi lét a halállal végképp megsemmisül.

Kérdés, hogy ez a bölcséleti ellentét akadályozhatja-e a keresztény ember mindennapi életét a szocialista állam társadalmában?

Egyáltalán nem. A harmonikus „békés egymás mellett élés” lehetséges.

De ha az elmúlt negyven esztendőnek mindössze ennyi lenne a tanulsága a korábbi kilencszázötven évhez képest, kár lenne rá szót vesztegetni.

Az igazán fontos és felemelő tény az, hogy a keresztény erkölcs, etika — és, tegyük hozzá: az ószövetségben megfogalmazott zsidó erkölcsi tanítás, például a tízparancsolat! — építőleg segítette az elmúlt negyven esztendő magyar társadalmát. A materialista bölcsélet mindeddig nem tudta vagy nem akarta kidolgozni a maga etikai rendszerét; a büntető törvénykönyv egyfelől még mindig a tízparancsolat, valamint más ótestamentumi zsidó és keresztény erkölcsi elvek alapján ítélkezik (ne lopj, ne ölj és így tovább) — ámde az állampolgár sehol nem tanulja meg tételesen, hogy nem szabad lopni, ölni és miért nem? Az iskolákban nincs tételes erkölcsi oktatás, viszont az államhatalom mégis elvárja polgáraitól, hogy ismerjék a nem is oktatott erkölcsi szabályokat. Ily módon az erkölcs legfőljebb tiltásban, büntetésben, a tett következményeiben nyilvánul meg közvetve; hogy miért jó, miért szép, miért öröm szeretetben élni, miért ne bántsuk egymást, egyszerűen egy összefüggő — és a társadalom egészséges életét meghatározó! — etikai rendszer nem kerül nyilvános kihirdetésre vagy oktatásra.

A hallgatólagosan túrt keresztény és zsidó erkölcsi tanítás tehát semmi mással nem pótolta, nélkülözhetetlen, alapvető segítséget nyújtott és nyújt az államnak. E segítség hiánya könnyen vezethet társadalmi katasztrófához.

Ebbe a keresztény etikai tanításba közvetve beletartozik a nemzeti azonosságtudatnak és hagyomány-élménynek jelenléte, ápolása.

A keresztény erkölcs tehát ténylegesen hozzájárult a mai magyar társadalom egészséges létezés-tudatához. A mi szocialista Magyarországnak a keresztény Magyarország idestova ezeréves alapjain áll. (Ha nem is ideológiai, de történelmi tényszerűségében.)

Ismét Berzsenyit idézem:

*Az erkölcs minden polgártestnek lelke,
E talpon áll létünk, alkotmányunk,
Ezen függ mind egyes — mind köz-szerencsénk.*

(Kazinczy Ferenchez)

Ezzel az erkölccsel járul hozzá a magyar kereszténység a huszadik század végén mind egyes — mind közszerencsénk alakulásához.

Értekezés a közigazgatásról (I. rész)

1.

Az államot többen Leviathannak nevezték el. Leviathan tudvalevőleg szörnyeteg, amely az embereket ezrével szereti felfalni. L'état c'est le crime — mondja Camus, az állam bűntény. Az ilyen megfogalmazások igen sok bajt szereztek. Sokan és szenvedélyesen elkezdtek foglalkozni azzal, hogy az állam ellen elméleteket koholjanak és az államnak tulajdonított bajokat megszüntessék. Tömegesen ugrottak be még a jóhiszeműek is forradalomba és összeesküvésbe, merényletekbe és anarchizmusba. Azzal a különös elszánt vaksággal, amely mindig azokra volt jellemző, akik valami bolondot csináltak, elkezdtek az állam rendjét felbontani, és azokat, akik nem ügyeltek magukra eléggé, hallatlan számban irtották ki. Vég nélküli és igen véres verekedés támadt a kérdés felett, hogy melyik a rossz állam és melyik a még rosszabb. Újabb ok a gyilkolásra. Közben a felfordulás egyre nagyobb lett. A lázongás a föld egyetlen államát sem kímélte meg. Ma körülbelül ott tartunk, hogy a konzervatívok, de a forradalmárok is, az arisztokraták, de a demokráta is, a monarchisták, de a republikánusok is, nem éppen okos arccal egymásra merednek és kérdeznének egymástól valamit, ha tudnák, hogy mit. Különösen a forradalmárok illetődtek meg. A kiábrándult forradalmár modern jelenség. Nagytakarításra vállalkozott s a rendetlenség még nagyobb lett, mint valaha volt. Semmiféle köztársaság nem bizonyult kevésbé Leviathannak. W. C. Thorndyke¹ azt állítja, hogy az elnevezés rossz. A Leviathan nem az állam. Több száz éve folyó eszeveszett politikai marakodás teljesen értelmetlen és ha ezt a harcot így folytatjuk, csak a helyzet súlyosbodásával számolhatunk. A Leviathan nem is politikai kérdés. Minden államban organizáció működik, melyet éppen az jellemez, hogy apolitikus, már csak azért is, mert minden politikai irányzat kész eszköze. Lehet politikai befolyás alatt, de nem ez tartozik lényegéhez. A politika, bármilyen legyen is, mindig tele van kétségbeesett álmodozással és rafinált ügyefogyottsággal. Ezt a bizonyos organizációt pedig csak egyetlen dolog jellemzi, a systematic violence, vagyis a rendszeres erőszak. Mr. Thorndyke művének címét a Hamletből vette, ahol a hivatal packázásáról van szó. A szerző Leviathant a hivatalban látja.

A tanulmány megjelenése óta harminc év telt el. Ezalatt a kérdésnek nagy irodalma támadt, megalakult a hivatalnok-tudomány,² a tárggyal nemzetközi tudományos társulat³ foglalkozik, amely folyóiratot⁴ ad ki és időnként kongresszusokat⁵ rendez. A legutóbbi hetekben pedig a tudomány kezdeményezője, W. C. Thorndyke⁶ hatalmas összefoglaló művet adott ki.

A kutatókat, mondja a szerző bevezetésében, sikerült meggyőzni arról, hogy tévedést követ el, aki a kormányzat kérdésével foglalkozik és az államot a közigazgatással összetéveszti. Az állam corpus, vagyis test, fizikailag kiterjedő valóság, amelynek területe, története, alkotmánya, nyelve, nemzetisége van. A hivatal pedig személytelen testület, amelynek organizációja az államtól független. Elképzelhető, hogy valamely államban megszervezett hivatalt más államba helyeznek. Erre példa a történetben volt elég. A bizánci bürokráciát sok középkori állam vette át, a többi között Oroszország és Bizánc elfoglalása után Sztambulban a törökök alatt még eredményesebben működött. A hivatalt az államforma nem alakítja át. A közigazgatás változatlan a monarchiában és a köztársaságban. Erre is van éppen elég történeti példa. Hódító állam a meghódított népet saját hatóságával kormányozza. Forradalmi változások közepette is ugyanaz, a hivatal a királyt éppen úgy kiszolgálja, mint a jakobinusokat.

Az állami corpus a külső erők ellen hadsereget tart fenn. Eddig úgy látszott, hogy a közigazgatás nem egyéb, mint befelé fordított civil hadsereg. Tévedés ez, amit el kell

oszlanni. Valójában és sok helyütt, ahol a hivatal rendkívüli módon megerősödött, nem a hivatal függ az államtól, hanem az állam a hivataltól. Ugyanitt a politikumtól megkülönböztethető elhivatalosodási folyamat indul meg (governmentalization). Ez teremtette a kínai, a bizánci, a perui, a japán és a cári oroszországi bürokráciát. A hivatal az államon belül autonóm organizáció, amely a hatalmat befelé saját önkénye szerint gyakorolja.

2.

A következő részben Mr. Thorndyke⁷ a hivatali aktus elemzésével foglalkozik. A kiindulás alapja Lorenz Teig⁸ műve. Lorenz Teig, mint tudjuk, az egyiptomi, a khaldeus, a kínai, a perui, a maya, az asszír, a babiloni, a görög, a római, a középkori, a bizánci, az angol, a német, az orosz, a japán hivatalnokok költeményeit összegyűjtötte és a gyűjteményhez terjedelmes bevezetést írt. Sokan ezt a könyvet a hivatalnoktudomány standard művének tekintik. Köztudomású az is, hogy a szerző néhány verset részletesen végigelemzett, így a többi között az egyiptomi „Óda a kimutatáshoz” címűt, a prekolumbiánus perui „Kihallgatás a főnök úrnál” címűt, az olasz „Anyakönyvi kivonat”-ot, a római „Népszámlálás”-t és a modern német „Grafikon”-t. L. Teig szerint a hivatalnok-költészet fő jellemvonása a történet minden korszakában és kivétel nélkül minden népnél: az érzélgés és a bestialitás.

A hivatalnokköltészetben állandóan visszatérő motívum, hogy a hivatalnok napközben a törvényeknek és a fennálló rendeleteknek és a jogszabályoknak teljes szigorral való alkalmazása után hazamegy és érzelmeinek szabad folyást enged. A gyűjteményben erre vonatkozólag a legjellegzetesebb egy német koncentrációs tábor igazgatójának verse. Himmlerről, a véreb-miniszterről vesz példát, aki hivatalában az elgázosítási parancsokat írja alá, este pedig otthon előveszi hegedűjét és Schubert leglágább dalait játssza. A tábor igazgatója szívének egész hevével Goethét, Schillert és Mörikét szaval. A mantuai hercegi kancellária inkvizitora munka után Petrarca-szonetteket írt a „tündéri kedves”-hez és az „angyali menyasszony”-hoz, és uralkodóját csodálja, aki a kivégzésről hazafelé menet nem tud ellenállni annak, hogy az utcán egy lánykát ne kapjon fel és ne csókolgassa meg.

Mr. Thorndyke a Teig-féle analízist elvben helyesli, de enyhének tartja. Valószínű, mondja, hogy ez a két érzelem a költészetet kielégítően magyarázza. A hivatalnok-egzisztencia azonban ezzel még korántsem határozható meg. A szerző a tudomány kitűnő szakemberére, Constant Charpente-ra⁹ hivatkozik és ítéleteit az ő kutatásaira óhajtja alapítani. C. Charpente főművének egyik fejezetében azt írja, hogy a vonás, amely a hivatali aktust általában jellemzi, a plaisir de tourmenter le peuple, vagyis a népnézés gyönyöre.

Hogy ítéletét megalapozza, W. C. Thorndyke történetfilozófiai elméletet konstruál és három korszakot kíván megkülönböztetni. Az első korszakot úgy nevezi, hogy az küzdelem a farkasok ellen. Bizonyos tekintetben ez az őskor, amikor az ember ellensége a vadállat és a természet hatalma, főként az időjárás, vagyis mindaz, ami létét kívülről fenyegeti és ami ellen hatékony fizikai védelemre van szüksége. Ez az életnehézség a legegyszerűbb eszközökkel egyszersmindenkorra megoldható. A szerző véleménye szerint ennek a korszaknak a vívmánya a ház és a fegyver.

A második korszak neve a küzdelem a horda ellen. Ez a háború már nem az ember és a természet, hanem a magasrendű és az alacsonyrendű ember között folyik, a harc tehát már a humánium körén belül dől el. Ami szemben áll: a civilizáció és a barbarizmus. Ez a korszak mélyen belenyúlik a történetbe és csak a legújabb időkben szűnt meg teljesen, úgy látszik, a civilizált ember végleges győzelmével.

A harmadik korszak kezdete bizonytalan. Mr. Thorndyke valószínűnek tartja, hogy a harc igen régi keletű, de csak a legújabb korban élesedett ki. A kor jellemzője a küzdelem a hatalmasok ellen. Amit osztályharcnak neveznek, tévhit. Számptalan esetben tapasztaljuk, hogy amikor a királyt és az arisztokráciát elűzték és az elmélet szerint a harcnak meg kellett volna szűnnie, a társadalomban az uralkodók és az elnyomottak között a feszültség

fennmaradt, sőt fokozódott. A társadalmon belül folyó küzdelmet semmiféle államforma nem szüntette meg, éppen ellenkezőleg, úgy látszik, sohasem volt olyan elkeseredett, mint az úgynevezett szocialista államokban. Az ok azonban nem politikai. Jaurès mondja, hogy a gonosztevők a kormányzói palotában vannak. (Les révoltés sont aux Tuileries.) Az emberiségnek pillanatnyilag hatékony fegyvere a hatalmasok ellen nincsen. A kormányzói palota sokkal veszedelmesebb az emberiségre, mint amilyen akár a farkas, akár a horda volt. Azok ellen az ember humánusának teljes bevetésével a harcot fölvehette, a kormányzat ellen azonban erre nincsen lehetőség, mert az éppen a humánusot bénítja meg. Hogyan teszi? Úgy, hogy terrort gyakorol, kizsákmányol és hazudik. Ha az erőszak, a kizsákmányolás és a hazugság hármasszövetsége uralomra kerül, megalakul a három bázis-hivatal: a rendőrség, az adóhivatal és a sajtó.

Az emberiségnek, miután beláthatatlan idő óta és folyamatosan és minden ember belegegzésével az alulról támadó erők életrontása ellen küzdött és a civilizációt megeremeltette, most arcvonalat kell változtatnia, mert az életrontó erők nem alulról, hanem felülről fenyegetik. Régebben Bernard Oussard¹⁰ ennek a kérdésnek figyelemre méltó könyvet szentelt és Lewis Hudson¹¹ csaknem a végleges megfogalmazásokig jutott. Azt a kérdést veti fel, vajon miképpen lehetséges, hogy a civilizáció a törvénykönyvet megalkotta és minden olyan személyt, aki bármiféle életrontást követ el, felelősségre vonhat, viszont most a hatalmasokkal szemben tehetetlen? Amit az emberiség számára a múltban a farkas és a horda jelentett, azt most a hivatal jelenti. Ez azonban a való helyzet megfogalmazásának csak a fele. A hivatal a bűncselekményt nem életrontásnak, hanem jognak és igazságnak és törvénynek tünteti fel és felülről legális apparátussal követi el. S ez az, ami a dolgot hallhatatlanul szövevényessé teszi. Alig van kínosabb, mint a pozícióelőnyben lévő tehetségtelen ember hatalma alatt állni. Az intézmény, amit azért teremtettek, hogy az életet szolgálja, most az élet ellen fordult. Ezért, amit Oussard felülről való hamisításnak nevez, annak két arca van, az egyik a filantropikus vigyorgás, amit a nyilvánosság felé mutat s amellyel azt kívánja igazolni, hogy az emberiség védelmezője, a másik a megkínzott ember szenvedésében való gyönyörködés, ami a tulajdonképpeni lényeges. L. Teig ezt a kettősséget hívja érzéletesnek és bestialitásnak. A dúvad és a barbár ehhez képest ártalmatlan, mert az ellen a ház és a fegyver védelmet nyújtott, de most a hatalom ül a házban és a fegyver az ő kezében van. Oussard Saint-Justre hivatkozik, aki szerint nincs nagyobb öröm, mint a népet gyötörni (c'est une chose hereuse de tourmenter le peuple). Különös, jegyzi meg L. Hudson, hogy ugyanakkor, amikor Saint-Just ezeket a szavakat kimondta, írta meg elméletét Marquis de Sade, aki az élet megkínzásának érzélemvilágát csaknem költőileg, de mindenestre irodalmi formában igazolta. A vérpad, mondja de Sade, számomra a gyönyörök netovábbja. Itt azonban nem a farkas és a horda elementáris állatiasága forog szóban, hanem az a fajta elaljasodás, amit a magas civilizáció teremt meg.

Lewis Hudson szerint ennek az új veszélynek két ismertető jele van. Először, hogy mint hatalommal felruházott szervezet működik, a második, hogy hatását a szentélyből fejti ki. Ez teszi a helyzetet pillanatnyilag megoldhatatlanná. Az emberiség a felülről való életrontással szemben tehetetlen. Egész sereg esetet beszél el a kínai, a perui, az egyiptomi, a muzulmán, a középkori történetből, amelyek mind azt látszanak igazolni, hogy bizonyos jellegű ember rablásösztönét, bosszúját, irigységét és kegyetlenségét normális polgári helyzetben nem tudta gyakorolni, de elment rendőrnek vagy előljárónak és itt bűncselekményeit szabadon elkövethette.

A közigazgatást az irigy és a sunyi, a stréber és az alattomos, az árulkodó és a hazudozó jellemek nem véletlenül és nem kivételesen árasztják el. Az ember elálmélkodik, hogy ilyen feltételek mellett bűnözők miért folytatnak saját szakállukra magánprakszist és miért vállalják a törvénnyel való összeütközés kockázatát, amikor hatósági személyként ugyanezeket a gaztetteket hivatalos segédlettel elkövethetik. A másik körülmény ennél lényegesebb. Ez pedig L. Hudson szerint, hogy a közigazgatás a nép meggyötetésének

nemcsak szabad folyást enged, hanem a hivatalnoki gyakorlat a népgyötrés gyakorlatától elválaszthatatlan. A közigazgatási aktus maga az, amit életrontásnak neveznek.

3.

A közigazgatás felé vezető legelső lépést, mondja Mr. Thorndyke, nem ismerjük. A legelső hivatalnok feltehetőleg, az uralkodó mellett személyi titkár lehetett, és pedig működési területe minden bizonnyal az írás volt. Közigazgatás papír nélkül elképzelhetetlen. Ez az írnok vagy titkár tartotta számon az uralkodó jövedelmét és vagyonát. Kötelessége volt bizonyos előjegyzéseket tenni és bonyolultabb dolgokban áttekintést nyújtani. Erre vall az egyiptomi, „Óda a kimutatáshoz” című vers, amely a hivatalnok tevékenységének rendkívüli fontosságát emeli ki. A költemény azt mondja, hogy nélküle az uralkodó saját legegyszerűbb dolgaiban is tájékozatlan lenne, nem tudná, mennyi birkája, mennyi búzája, szövege, aranya van. A kimutatás mindentudó. Az első hivatalos irat megszerkesztése, mondja B. B. Hollowbarde,¹² jelentőségében felér a legmagasabb civilizációs aktussal, és az őshivatalnok első irata minden tudomány és irodalom és költészet legelső lépése. Az első írott művek nem versek és nem vallásos tételek voltak. Az első betűt közigazgatási hivatalnok¹³ vetette papírra.

Köztudomású, hogy B. B. Hollowbarde felfogásának sokan ellentmondanak. Titus Paragon¹⁴ pontosan az ellenkező elméletet állította fel, és ezt a kiválóbb kutatók magukévá is tették.

T. Paragon szerint az első modern értelemben vett hivatalnok valóban az uralkodó személyi titkára lehetett, és mint vagyon- és jövedelemnyilvántartó működött, mert a hivatalnok a világtörténetben mindig a közpénz körül ólálkodott. Annyira, hogy azt a tételt állította fel: ahol a közpénz megjelenik, ott azonnal megterem a hivatal. A közigazgatás történetében a hivatal részére kedvező mindig az a korszak volt, amikor a közpénz lépett előtérbe. Amikor a magántörke uralkodott, a hivatal visszafejlődött. A közpénz hatalma a bürokrácia hatalma, ez Paragon főtétele.¹⁵

Két francia szerző nagy terjedelmű könyvet írt,¹⁶ amelyben a hivatalnok lehető teljes elemzését kívánja nyújtani, és ebből a szempontból Mr. Thorndyke művének legfontosabb elvi előzménye. A szerzők szintén a személyi titkár feltevéséből indulnak ki. A Paragon-féle hypothesis, amely a hivatal és a közpénzek kapcsolatát hangsúlyozza, elfogadják, de mellékes körülménynek tekintik. A gyakorlati igényt, mondják, amely az őshivatalnok számára a helyzetet megteremtette, nem szabad túlbecsülni. Mindenesetre igen régi korokban és a társadalomnak sokkal magasabbrendű helyzetében ilyen őshivatalnok elképzelhető, de sokkal valószínűbb, hogy a személyi titkár hivatását a király valamelyik rokona, vagy befolyásos ember hozzátartozója töltötte be. Tekintve, hogy az állásnak bizalmi jellege volt, az arravaló személyt nagyon is megvizsgálták. Ki van zárva, hogy erre a helyre olyan embert állítottak, akire a későbbi hivatalnok elnevezése illet. A francia szerzők azt állítják, hogy az az ember, aki a történetben mint hivatalnok szerepel, csak akkor tűnik fel, amikor az őskori társadalom már erősen bomlani kezdett. Nem lehetetlen, sőt valószínű, mondja a könyv egyik fejezete, hogy amint az lenni szokott, a társadalom a lehajlás korszakában hajlamos olyan intézmények megteremtésére, amelyek a társadalmat nem szolgálják, hanem azt aláássák. Más szóval negatív szociális funkciót fejtenek ki. Lorenz Teig¹⁷ a francia könyvről szóló nevezetes recenziójában ebből egész elméletet dolgoz ki. A közigazgatás, mint negatív társadalmi funkció, a társadalom tönkretetésében a legfontosabb tényező. L. Teig felfogását később mások is magukévá tették és azt Mr. Thorndyke¹⁸ is elfogadta. Ezek szerint az őshivatalnok egyáltalán nem azonos a később, a történet folyamán fellépett hivatalnokkal. A hivatalnok, mint a szervezett közigazgatás alkalmazottja csak ott jelenik meg, ahol az uralkodó a néptől, illetve a nép az uralkodótól elidegenedett. A közigazgatási hivatalt a kölcsönös bizalmatlanság teremti meg.

Akárki volt az a személy, aki a király és a nép közé ékelődött, és akármilyen tevékenységet folytatott, helyzeténél fogva saját működési körét hangsúlyoznia kellett. A jelenséget Mr. Thorndyke¹⁹ hatásköri páthosznak nevezte el. Ez minden vérbeli hivatalnok fő jellemvonása. A valódi hivatalnok minden esetben arról a sajátos önelégültségről ismerhető fel, amely különös büszkeséggel veszi tudomásul intézkedéseinek minél kizárólagosabb hatalmi jellegét. A hatásköri páthosz, mondja Mr. Thorndyke, fordított viszonyban áll az emberi jellem pozitív értelmi és erkölcsi tulajdonságaival. A magas hatásköri páthosz minden esetben korlátolt intellektusra és rongált jellemre vall. Ezt a viszonylatot egyébként mások is kidolgozták, a többi között Paul Savetier.²⁰

4.

Az őshivatalnok helyzetét a hatásköri páthosz megjelenése szilárdította meg. Tudta, hogy az uralkodó és a nép között csak akkor maradhat a helyén, ha magát az uralkodó és a nép előtt nélkülözhetetlennek tünteti fel. Mialatt nyíltan a közvetítő szerepét játszotta, titokban az uralkodó és a nép között lévő viszonyt megromtani igyekezett. A hivatal helyzete abban az arányban erősödött, amelyben az uralkodó és a nép viszonya lazult. Az egyre növekvő kölcsönös elidegenedés tett szükségessé egyre több hivatalt és egyre több hivatalnokot.

P. P. Savetier-nek²¹ köszönhető a hatásköri páthosz elemzése olyan területen, amelyet eddig a standard szerzők nem méltattak figyelemre. A hatásköri páthosz teremti meg a hivatalban a rendfokozat létrát. Ezt természetesen sem a hierarchiával, sem a rangsorral összetéveszteni nem szabad. Később ki fog derülni, hogy a hierarchia alapja szerves, a rendfokozat mindössze szervezeti. Ez teremti meg a külső ruházati és viseleti jelvényeket. A történeti társadalmakban az emberi élet elképzelhetetlen erejét és idejét a viseleti jelvényekért való küzdelem foglalja el. Sok millió ember sóvárog magasabb rendfokozatért és magasabb címért. A modern korban ez körülbelül annyit jelent, hogy hozzá csak több előszobán át lehet eljutni, az előszobákban titkárok és titkárnők őrködnek, akik az emberek bebocsátása ellen küzdenek. A főnök minél magasabb hivatali rendfokozatot tölt be, annál kimértebb, hangja annál jobban recseg, arca annál inhumánusabb és bárgyúbb és önhittebb.

A bizánci korból, Justinianus császár idejéből maradt ránk egy kancelláriai írnok költeménye,²² amelynek címe: „Várakozás az előszobában”. A vers az előszobát írja le, mindenekelőtt a feliratokat. A hangos beszéd tilos. A hivatalnok munkáját zajongással ne zavarják. Mindenki csendben várakozzék. Várjon sorára. Mindenkit érkezése sorrendjében eresztenek be. Az ajtókon kopogtatni szigorúan tilos. Ne járkaljunk. A lépések zaja a hivatalnokot zavarja. A beszélgetés tilos. A hivatalnok imádjá azt a szót, hogy tilos.

Az írnok szobájából kilép. Hóna alatt papírköteg, amellyel azt jelzi, hogy fontos ügyek intézésében elfoglalva a másik hivatalba igyekszik. Hosszasan körülnéz és a helyzetben gyönyörködik. Az előszobát férfiak és nők, öregek és fiatalok, rongyosok és jóruhások töltik meg. Az egyik asszony csecsemőjét ringatja, mellette még két gyerek. A hivatalnok odalép és figyelmezteti, hogy a gyermekeknek csendben kell maradniuk, különben intézkedni fog, hogy a szolgák azonnal távolítsák el.

Igen, igen, eddig nem volt baj. A hivatalnok rámondul az egyik gyerekekre, hogy viselkedjék tisztességesen, mire a gyermek megretten és sírni kezd. Az asszony reszketve csitítgatja; de a pici egyre jobban sír. Az írnok felszólítja, hogy az előszobát azonnal hagyja el. Most körülnéz. Az aggastyán kopasz fejét lógatja. Mellette erőteljes férfi, állkapcsa sarkában az izmok rángatóznak. A szoba felső sarkába mered és nincsen rajta semmi emberi. Az eszelős unalomtól a vonások elvesztették életerejükét. A másik sarokban asszony összekulcsolt kezekkel, tompultan, félig szundikál. Várni, várni. Fiatalabb férfi és leány. Házassági engedély. Nem néznek egymásra. Ha egy napig itt kellene ülnök,

meggyülnének egymást és sohasem kötnének házasságot. Az írrok bölint. A hivatal hatalma. Születés, betegség, házasság, szegénység, adó, halál, a hivatal mindenütt ott van. Papír nélkül nincs élet. Az emberek idejönnek a papírért és várnak. Itt csak várni lehet. Minden egyéb megszűnik. Bent a hivatalnokok ülnek és pletykáznak és firkálnak az észvesztő unalomban. Jó lenne kimenni a napra. Még csak nem is foglalkozhatnak más-
valamivel, mert itt a spicli, nem faraghatnak valamit, nem szundikálhatnak. Legfeljebb esznek, sokáig, sokáig, rágnak, kenyérhajat, igen lassan, pletykáznak, néha kimennek, félóráig vannak a klozetben vagy a másik hivatalban és a főnököt szidják. Az emberek az előszobában várnak, szótlantul és a piszkos falakra merednek.

5.

A hivatalnokok karakterológiájáról szóló fejezetben a könyv néhány tollrajzzal mutatja be a nevezetesebb alakzatokat, mint amilyen a stréber, a spicli, a névtelen levélíró, a korrup, az ambiciózus, a rest, a naplopó, a pimasz, a nagyképű, a hengegő, a paragrafuserber, a szervilis, a hunyász, a pedáns, a gyűlölködő, az intrikus, az indolens és a többi. Mr. Thorndyke azt állítja, hogy ezeket nem szabad külön típusoknak tekinteni. Mindez jellegzetes hivatalnoktulajdonság és valamely szövevényben mindegyik minden hivatalnokban megvan. Véleményét leginkább A. C. Rain²³ érdekes elemzéseire alapítja. Ezek az analízisek grafológiai szempontból százhusz főhivatalnok aláírásában a nagyzási hóbort elemeit kutatják. A nagyzási hóbort nem egyéb, mint rettegés a kicsinység leleplezésétől. Ez a polaritás a hivatalnok-aláírásokban jellegzetes kifejezésre jut. A hóbort felismerhető vonalvezetése az olvashatatlanság (rejtőzés). Az első betűt rendszeren hallatlanul megdagasztja, a felismerhetetlenségig cirkalmazza és magasra helyezi. A többi betű hirtelen lejtőben következik az első után, a betűk el vannak firkantva, végül az utolsó betű végvonalát lerántja. A primitív öntetszelgés korlátoltsága félreismerhetetlen, amely a gyakorlott grafológust nem téveszti meg. Ez itt az önbizalom hiánya, a műveletlenség, az izléstelenség, a szervilizmus.

A hivatalnok egzisztenciális magatartása a ressentiment. A rejtett bosszúöszönt nevezték el így, s ez a népnyzás gyönyörének magva. Amikor a szellemi tulajdonságokat elosztották, a hivatalnok valószínűleg igen rosszul járt. Egészen természetes, hogy ezért bosszút kell állnia. Ez a bosszú a hivatalnok alapállása.

Mr. Thorndyke rendelkezésére áll az alig kimeríthető hivatalnokköltészet és minden tételéhez annyi bizonyítékot idézhet, amennyit csak óhajt. Remek példákat talál a perui szervilisére, a kínai korruptra, az egyiptomi paragrafuserberre, a bizánci és vatikáni intrikusra, a japán naplopóra, a német ambiciózusra. A hivatalnoknak, mondja Mr. Thorndyke, nincs humora. Az egész hivatalnoklírában egyetlen költemény sincs, amelyben a derűnek halvány árnyalata lenne.

6.

Nők, szól Mr. Thorndyke, a férfiaknál sokkalta jobb hivatalnokok. Pedánsabbak és indolensebbek, szervilisebbek és gyűlölködőbbek, több bennük a ressentiment, restebek és főként stréberebbek. Nők általában képtelenek arra, hogy indulatok nélkül gondolkozzanak és cselekedjenek. Ezért mindig nehézségekkel kell megküzdeniök, amikor az indulatoknak vagy megfékezésére, vagy legalább megfinomítására kényszerülnek. Az érzélgés és a bestialitás nők részére maradéktalanabban realizálható és a népgyötrés gyönyörében őszintébbek tudnak lenni. Néha megható példáit láthatjuk annak, hogy ezt a tevékenységüket milyen odaadással gyakorolják. C. Charpente ezen a területen kutatásokat végzett és művében érdekes eredményekről számol be. Ahol a hivatalnok visszautasítást, durvaságot, komisztságot, kegyetlenséget és aljasságot kell hogy

tanúsítson, ott különös előszeretettel nőket alkalmaznak, és pedig, mint mondják, feltűnő jó eredménnyel. Ezért a világon a legjobb titkár a nő. A makacs korlátoltság, ami sok nő jellemvonása, hivatalokban kitűnően alkalmazható. A férfi hivatalnokok a hatásköri páthosért való versengésben aránylag nagy százalékban karrieristák, úgyhogy bennük a jellegzetes hivatalnoktulajdonságok másodlagosak lehetnek. Főként az árulkodás és a stréberség, a pedantéria, a pletyka, a gyűlölködés. A számréletrán feljebb emelkedve a karrierista tulajdonságait elhagyja, hogy azokat még alacsonyabbrendűekkel cserélje fel, mint amilyenek a gőg, a hetykeség, a pökhendiség és más hasonló. Nők ritkán karrieristák és így hivatalnoki ösztöneiket zavartalanabban kiélhetik.

Semmi sem látszik természetesebbnek, írja C. Charpente, mint az, hogy a hangya- és a méh-államokban a munkások nem hímek, hanem elkorcsosult nőstények. A hímek arra a bornírt türelemre és együgyű monoton gépiességre, amire ezek a nemtelen amazonok, nem képesek. Nem alkalmasok arra a bárgyú pedantériára, amelyre ezek az államok felépülnek, sem a begyakorolt mozdulatok egyhangú és örökös ismétlésére, amit a hangyák és a méhek a szabad ösztön és a játék minden árnyalata nélkül kedélytelenül végeznek, mint ahogy a pszichoanalizáltak végzik a szerelmet, a neutralizált nőstények, akiktől elvették a mámort és a gyermeket és a családot, és számukra nem maradt más, mint a hivatal. A jövő, ha tényleg a hivatalnokállam felé halad, annak bázisa biztosan ez a nemtelen nőstény lesz és csakis ez lehet. Csak a sterilizált amazon kedélytelenségére tarthat fenn olyan társadalmat, amely teljesen közigazgatássá alakul át.

7.

A három bázishivatal: a rendőrség, az adóhivatal és a sajtó. A közigazgatás ezzel a három szervével gyakorolja hatalmának fenntartása érdekében az erőszakot, a kizsákmányolást és a hazugságot. A három aktus soha a történetben külön nem jelentkezett, akármelyik és bármilyen társadalomban jelent meg, a másik kettő ott volt. Úgy látszik, hogy szervezetenként legkésőbbben a sajtó fejlődött ki, már csak a demokráciák idején, a francia forradalom után. De C. Charpente²⁴ utal az őshivatalnok szerepére, akinek legfontosabb tevékenysége a királyt a nép és a népet a király felől félrevezetni. A sajtó ősfunkciója: a király és a nép megtévesztése egymás felől. Ez minden hivatal létjogosultságának legelső feltétele.²⁵ Ilyen módon az őshivatalnok első lépése sajtó-lépés, vagyis a megtévesztés. A napilap ennek a hivatali ősfunkciónak már kései és technizált alakja.

A legújabb időben kifejlődött közigazgatás, szól Mr. Thorndyke, a tudomány recens eredményei alapján, nem egyéb, mint kolosszális arányokban megnövekedett őshivatal, ahol egyetlen őstitkár²⁶ szerepét sok ezer hivatalnok játssza. A hivatal a nép és az uralkodó között támadt mesterséges résben él. Idők folyamán ezt a rést annyira kitágították, hogy a nép az uralkodót és az uralkodó a népet nem is látta, és kettőjük között minden kapcsolat megszűnt. A hivatal az uralkodóban rossz lelkiismeretet ébresztett és a népet az uralkodó ellen fellázította. A hivatal működése eredettől fogva törvényellenes, mert a társadalom természetes rendjét felforgatja. A hivatal által keltett bizalmatlanság következtében a nép az uralkodót elűzte s most a hatalmat az a miniszterium gyakorolja, amely az árulást elkövette. Hogy ennek a kormányzatnak milyen politikai hiedelmei vannak, az nagyobbára mindegy. Az insolence of office²⁷ (a hivatal packázása) minden politikai magatartásban ugyanaz. Ezért a dolgokat nem az államelmélet dönti el, hanem a közigazgatási organizáció. A hivatalnak sikerült a nép primordiális közösségét felbontani és mesterséges közösséget teremteni.²⁸ Ez így most már nem az eredeti organikus népi kommunitás, hanem organizált kollektivitás. Az ő-sajtó, vagyis az őshivatal legelső tevékenysége következtében az uralkodó eltűnt és helyébe a Leviathan lépett. Minden sajtótevékenység értelmét abban kell látni, hogy az a természetes társadalmi rendet felbontja. A társadalmon belül a sajtó a hazugság funkcióját fejt ki.

A hazugság az erőszakért van és az erőszak a hazugságért. Nincs sajtó rendőrség és rendőrség sajtó nélkül. Az erőszak a kizsákmányolásért, a kizsákmányolás az erőszakért van. Nincs rendőrség adóhivatal és adóhivatal rendőrség nélkül. Ahhoz, hogy a hivatal fennálljon és működjék, három tevékenységre van szükség. A társadalom normális állapotában, ha a király törvényteleniséget követett el, mindig az önkény jegyében állott, és ez a komisz uralkodó bűne volt. Ugyanaz az aktus most a hivatal révén szabályozott és rendezett gyakorlat lett. Körülbelül ez az, szól Mr. Thorndyke, amit a monarchia és a köztársaság különbségének lehet nevezni. A királytalan társadalomban az állam tulajdonképpen megszűnik és a társadalom nem közösségekben, csupán kollektivitásban él. Nem nép többé, hanem tömeg. A királytalan társadalomban nem az alkotmányos hatalom uralkodik, hanem a hivatal.

8.

Ezen a helyen kell megemlíteni Saint-Oran²⁹ művét, amely a sűrű bonyodalomban különös erővel óhajt világosságot teremteni. Saint-Oran abból indul ki, hogy a társadalom válságában az oknyomozó kutatások több ezer évesek, de azok különösképpen mind a társadalom organizmusára, nem pedig annak organizációjára vonatkoznak. A farkasok és a horda ellen való sok ezer éves háborúban az organizmus a helyét megállta és a humánumnak magas színvonalát teremtette meg. Az organizációval azonban Saint-Oran cseppet sincs megelégedve. Elnyomásra hivatkozni korlátozottságra vall, szól Simone Weil idézve, elnyomott osztályra szintén. Ilyesmi egyáltalán nincs. Ami van és amiről beszélni kell, az a társadalomban lévő elnyomó szövevény (structure oppressive de la société). A közös életnek van valamilyen tehetetlensége, amely társadalmanként nagyobb vagy kisebb, de amely abban nyilatkozik meg, hogy az egyes emberre elnyomást gyakorol. Amióta kitűnt, hogy a közös életrendet az egyének által elkövetett bűncselekmények távolról sem veszélyeztetik annyira, mint a rossz intézmények, bármilyen okból is hozták azokat, azóta a kérdést egészen másképpen kell feltenni. A kérdésfeltevés a dolgok világos ismeretében az, hogy a felülről ható közösségfelbontó és életrendet zavaró intézmények demoralizáló hatását miképpen lehet elkerülni, sőt teljesen kiküszöbölni. Saint-Oran azt mondja, hogy a jelenlegi társadalmi organizáció mögött egyetlen rejtett axióma van, amely az organizáció hibás voltát fenntartja. Ez a be nem vallott alaptétel az, hogy a hivatal a nép életét fenntartó szükséges szervezet. Ez az, amely bírálatra szorul. Ilyen kritika alá nem vont tételek nemcsak vannak, hanem értelmi restségből vagy tévedésből a történet hevében ilyeneket állandóan alkotunk és gondolkodásunk tele van rejtett axiómákkal. Egy régebbi rövidlátóbb és korlátozottabb iskola képviselője, mondjuk valamilyen pozitivistát, azt állítaná, hogy a be nem vallott, sőt titkolt tételek a hatalmasok érdekében állnak fenn. Veszélyes gondolkodás, amely mindig szándékos bűnöst és ártatlan áldozatot keres. A modern államokat természetesen semmi sem menti és nem menti azokat sem, akik ezt az elméletet hirdetik. Az elnyomást azonban nem állam és nem osztály gyakorolja, és főképpen nem tudatosan. Az elnyomás a társadalom egyik tulajdonsága. Az organizáció egyik sajátja. Az organizáció felülről, a hatalmi aktivitással együtt gyakorolja, úgy látszik, a közigazgatással együtt és attól nem elválaszthatóan úgy, hogy valami ebből a diktatórikus terrorból a legegyszerűbb közigazgatási tevékenységbe is belekeveredik. Pillanatnyilag úgy látszik, hogy ezt a structure oppressive-t (elnyomó szövevényt) a közigazgatás tartja fent. Mondatjuk úgy is, hogy az elnyomást a hivatal gyakorolja.

Saint-Oran azt állítja, hogy amíg az állam élén a király állott, a gyökeres megoldásra lett volna lehetőség. Az államnak volt természetes centruma, amelyből az organizációt meg lehetett volna változtatni. Amióta a népek demokratikus köztársaságban élnek, centrumtalanok, és a társadalom elnyomó tehetetlensége semmiféle ellenintézkedéssel nem küszöbölhető ki. A köztársaság jellegzetesen lefejezett társadalom, már nem organizmus,

csupán organizáció. A demokrácia a terrorisztikus kisebbségek jellegzetes államformája. Ez az állam azzal az alaphuzugsággal tartja fenn magát, hogy a kisebbség terrorját a többség szabad választásának tünteti fel. Ebben a tudatos megtévesztésben a kisebbségnek elengedhetetlen szüksége van olyan organizációra, amely ezt a megtévesztést fenntartja, vagyis, amely hazudik, de ha hazudik, már terrorizál és ha terrorizál, már kizsákmányol. Más szóval, a kisebbség életfeltétele a hivatal. Ezért a demokráciákban soha nem sejtett elhivatalosodás indult meg és ez a társadalom minden területére kiterjed. A monarchiák elnyomása általában kétféle: vagy fegyverrel, vagy pénzzel történik. A köztársaság azonban az elnyomást funkcionálisan gyakorolja, mint normális és törvényszerű közigazgatási tevékenységet. Ez a hivatal jelentősége és feladata a köztársaságban. A hivatal a politikusok erőtlenségét és megbízhatatlanságát helyettesíti. Azelőtt csak az volt a kérdés, hogy miképpen élünk kegyelem nélkül, most az a kérdés, miképpen élünk igazság nélkül — írja Camus. Most teljesül Jaurès gondolata újabb és véglegesebb megfogalmazásban: a nihilisták ma a trónuson ülnek. Les nihilistes aujourd'hui sont sur les trônes.

(Folytatását következő számunkban közöljük)

(A lábjegyzetekben Hamvas Béla imaginárius szakirodalmi adatokat közöl. A Szerk.)

Jegyzetek: 1. W. C. Thorndyke: The Insolence of Office (A hivatal packázása). London, Salvator Press. 1931. — 2. Konrad Pysch: Prinzipien der Beamtenwissenschaft (A hivatalnoktudomány alapelvei). Wien—Zürich—Berlin 1948. I—II. — 3. Internationale Gesellschaft zur Förderung der Beamtenkunde (A Hivatalnokkutatás Nemzetközi Tudományos Társasága). — 4. Vierteljahrschrift für Soziologie der Behörden (A hatóság szociológiájának negyedévi folyóirata). Wien—Zürich—Berlin. — 5. Kongress der Gesellschaft zur Förderung der Beamtenkunde (A Hivatalnokkutatás Társulatának Kongresszusa). 1948., 1950., 1952., 1955., 1958. — 6. W. C. Thorndyke: The Anatomy of the Government (A közigazgatás anatómiája). London, Salvator Press 1960. 895 p. — 7. W. C. Thorndyke: Id. mű The Definition of the Official Act (A hivatali aktus meghatározása). — 8. Lorenz Teig: Beamtengesaenge. Amtsyrik in der Weltgeschichte (Hivatalnok dalok. A hivatal lírája a történetben). Berlin 1955. I—III. — 9. Constant Charpente: Essai sur l'outrage (Tanulmány a gyalázatról). Páris, Ed. Colin. 1952. — 10. Bernard Oussard: La falsification par le haut (A felülről való hamisítás). Paris. Chapelle 1942. — 11. Lewis Hudson: Brigands in the Sacristy (Zsiványok a szentélyben). London. Sandy and Son. 1948. — 12. B. B. Hollowbarde: The Public Document. (A közokmány). Oxford. Household Library. Number 6. — 13. B. B. Hollowbarde: i. m. 127. p. — 14. Titus Paragon: Behörde und Fledermaus (Hatóság és bőregér). Heidelberg. 1955. — 15. Paragon: i. m. 88—95 p. — 16. P. P. Souie—B. Capaud: La sociologie de l'employé subalterne. (Az alárendelt hivatalnok szociológiája). Paris, Montmartre. 1957. — 17. Lorenz Teig: Abgrund der Geschichte (A történet szakadéka). Vierteljahrschrift für Soziologie der Behörden. XIII. kötet. — 18. W. C. Thorndyke: i. m. 230. p. — 19. W. C. Thorndyke: i. m. 237. p. — 20. Pierre Paul Savetier: Le Coprophage. Paris. Presse Uoite. 1958. (Németül is: Der Dreckfresser). — 21. Pierre Paul Savetier: Le Coprophage. Paris. Presse Uoite. 1958. — 22. L. Teig: Beamtengesaenge. I. köt. 650—657. p. — 23. A. C. Rain: Analysis of hundredtwenty autographs of high officers (Százhusz magas rangú hivatalnok névaláírásának elemzése). Kongresszusi évkönyv. XI. kötet. — 24. C. Charpente: Servitude, terreur, mensonge. 206—207. p. — 25. Mark-Aurel Schulze: Der Ursekretaer (Az őstitkár). Vierteljahrschrift. IX. köt. — 26. Erre a tárgyra vonatkozólag lásd még a Hivatalnoktudományi Társaság kongresszusának V. kötetét, amely az őstitkárral több előadásban foglalkozik. — 27. W. C. Thorndyke: i. m. The three big monsters (A három összörnyeteg). 340—366. p. — 28. G. Bookseller: Community and Collectivity (Kommunitás és kollektivitás). London. Chatam. 1952. — 29. Louis Saint-Oran: La legislation à rebours (Törvényhozás visszafelé). Paris. Taplas. 1954.

A Vigilia kerekasztal-beszélgetése

Résztevők: *Andrásfalvy Bertalan néprajzkutató*

Czakó Gábor író

Dobszay László zenetudós

Makovecz Imre építész

Lukács László, a Vigilia főszerkesztője

Lukács: Magyarságról és kereszténységről szólva két pontosítással szeretném kezdeni. A kereszténységgel kapcsolatban nem az egyes egyházakra gondolok most. Mert igaz ugyan, hogy a kereszténység különböző keresztény egyházakban jelenik meg, de nekünk most alapvető kérdéseket kellene tisztázni. Tehát a kereszténységet mint mozgalmat, eszmét tartanám itt jelentősnek. A magyarságot elsősorban a nemzeti kultúra felől gondolnám leginkább megközelíthetőnek. A kultúra az embernek az az alkotó tevékenysége, amellyel megformálja a világot és önmagát. Tehát mindazoknak a műveknek az összessége, amelyeket az ember a tudomány, a művészet területén létrehoz. De maga a kultúrát alkotó ember is ennek a kultúrának a terméke, a társadalom és az egyén ennek a kultúrának a létrehozása közben formálódik meg. Minden kultúrához hozzátartozik alapvetően a kultusz is: minden kultúrában egy ponton megjelenik az Isten. Ha nem nevezzük nevén — mondhatjuk a Végtelen, az Abszolút keresésének: mindez hozzátartozik a kulturált ember tevékenységéhez. A kereszténység ezzel az alulról felfelé építkező ember számára felülről lefelé irányuló tendenciaként jelenik meg. Az „oda-túl” szólal meg, szólítja meg az embert. Itt találkozunk össze azután egymással az életét formáló, mégpedig nemzeti kultúrában formáló ember a felülről jelentkező Istennel. El-elhangzik az a nézet, hogy a kereszténység kultúra-ellenes, ember-ellenes. Hadd idézzem föl a bábeli toronyépítés történetét. Úgy tűnhet egy mitikus szemléletből, hogy az istenek féltékenyek a nagyot építeni akaró emberre. Valójában azonban az ember égre törő vágyai magától Istentől származnak. Ő az ember partnerévé szegődik ebben az égre törekvésben. A torony nem csupán az ember saját örömeire vagy gögjére készülő elefántcsonttorony, hanem őrtorony is, lakótorony is, csillagvizsgáló torony is, amelyiknek fölfelé is nyitva kell lennie.

Makovecz: Ez a téma nehéz, és ezzel kapcsolatban hozzászoktunk olyan hazugságokhoz, melyeket már észre sem veszünk, amelyeket ma már a tapintat és a kötelező „jólszáfolttság” kategóriájába utaltunk, és minden további nélkül felmentjük magunkat, ha a nemzetről van szó. Általában úgy tudom, hogy nemzeti problémáink vagy infantilizáltak, vagy keservesek és kezelhetetlenek bennünk. Nem csoda, mert a huszadik század túl sok jót nem tartogatott számunkra. Mind egyéni-azonossági, mind nemzeti-azonossági problémáinkkal kapcsolatban, mind pedig: hogy mint egyén és mint nemzet hová is tartozunk. Egy kettészakított Európához, amelyben szerepünket nem meggondolásaink és nem elhatározásaink szabályozzák. Ha a kereszténység és a haza, az egymás után elhangzó két szó kapcsolatát keresem, vajon mi a valósága bennem e két szónak egymás *után* és egymás *mellett*, akkor valójában megoldatlanság — felkiáltójellel mondom — van bennem. Azért megoldatlanság, mert nem hiszem, hogy ez a két fogalom minden további nélkül, félreértések nélkül, felületesség nélkül egymáshoz köthető. Talán ez a beszélgetés segít valamit megtörtétt érzelmeinken és megoldatlanságainkon.

Lukács: Pontosan ez a cél hozott össze bennünket. Arra keressük a választ, hogyan is lehetne ma érvényesen és hitelesen megfogalmazni keresztény magyarság, magyar kereszténység szintézisét.

Czakó: Számomra a kultúra és a kultusz fogalma — ahogy te is mondtad, összetartozik. A kultusz a világ fölemelése. Ezt a mi szertartásunk gyönyörűen mutatja az Úrfelmutatásban. A pap fölemeli az anyagot, amely tudjuk, búza és víz. A templomban mindannyian fölemeljük a szívünket. Szívünk fölemelése és az ostya fölemelése a kultusz. Mélyebb értelemben az áldozat Krisztusé, és egyúttal saját keresztünk vállalása. Az áldozatban az ember átlép egy szellemi világba; attól kezdve, hogy a pap fölemeli az ostyát, az ostya is emeli a papot. Vagy például az építő a köveket fölemeli s a rendetlenségéből rendet alkot; vagy a költő a szavakat az összevisszaságból verse szép rendje szerint csoportosítja. A vers, a ház visszahat, emeli alkotóját.

A kultúra lényegében a kultusz kiterjesztése önmagunkon túlra, hiszen az ember csak úgy emelheti föl a szívét, ha a körülötte állókét is fölemeli. Az én számomra ezért — ha nem is problémamentes — de nyilvánvaló, hogy kultúránkat csak a hozzánk tartozókon keresztül tudjuk megvalósítani. Hiszen ha nem emeljük föl a gyermekeinket, a feleségünket, a barátainkat, és ők sem emelnek minket, akkor hazudunk, és ahol hazugság van, ott semmi sincs . . .

A legtágabb kapcsolatrendszer, amit még elég jól át tudunk élni, az a magyarság; ugyanakkor a népüktől kapjuk az anyanyelv, a hagyományok, a jelen emelőerejét. Mi elméletileg könnyebb helyzetben vagyunk, mint például az oroszok, vagy a kínaiak, vagy az angolok. Illyésnek van egy gyönyörű magyarság-definíciója: „Magyar az, aki vállalja.” A kínaiságot, vagy az oroszaiságot, vagy az angolságot — egy nagy néphez való tartozást nem kell vállalni, az nem úgy, azt nemigen lehet vitatni. Egy kicsi néphez való tartozást nagyon könnyű vitatni. Ezért számomra nagyon közeli kapcsolatban van a kereszténység és a magyarság, de ennek a részleteit talán később kellene kifejteni.

Andrásfalvy: Az elmúlt években a kultúrának egy más, talán meghökkentő megfogalmazására találtam. A kultúra az, ami elviselhetővé teszi a földi életet. Ám nem tud többet adni, mint a földi élet elviselhetőségét. A vallás nyitja meg a földi élet utáni távlatot. Feltételezem, hogy a költészet, a művészet is ezért született meg. A magyarságot is úgy tekintem, mint mindent a földön, hogy valami célból van. Tehát az Istennek valami terve van. Ha megteremtett egy embert, akkor azt vagy férfinak vagy nőnek teremtette meg. Ugyanilyen természetes az, hogy mindenki valamilyen nemzethez tartozik, és úgy éli le emberi életét, kap egy kultúrát az őseitől, melyet maga is formál tovább. A magyarságomat tehát úgy tekintem, mint ajándékot, amivel az Istennek terve van. Az én egyéni feladatomban az, hogy attól függően, hogy hol állok a világban, keresnem kell magyarságom értelmét és célját, mint saját életem megvalósítását, férfiságomnak vagy nő-mivoltomnak az érvényesítését Isten terve szerint. A magyarságot, vagy bármely más nemzetiség létét isteni terv részének tekintem. A biológia, a természettudomány már rájött arra, hogy minden élőlény, bármekkora is, valamiért van. Egyes állatfajtáknak a kipusztulása beláthatatlan következményekkel járhat. Nem világos ma sem, hogy miért van ez és az a világon, a tudomány haladásával viszont egyre több dolognak látjuk meg az értelmét. Feladatunk kutatni és keresni, s ahogy Széchenyi István fogalmazza meg a Kelet Népében, neki és pályatársainak nem lehet dicsőbb feladata, mint a magyarságot, a nemzetiséget — amit Isten ajándékának tekint — mint egy drágakövet kicsiszolni, az emberiség javára kimunkálni és felmutatni.

Dobszay: Hogyha röviden kell fogalmazni, akkor az ember mindig félreérthetően fogalmaz. Nyilván most is ez lesz a helyzet. Én is problémamentesnek látom ezt a kettősséget, a kereszténységét és a magyarságét, de más okból. A kettő ugyanis nem

helyezhető egy létsíkra. Végző soron a magyarságunkban, nemzeti hovatartozásunk tényében osztozunk a Föld minden más emberének valahová tartozásában, legalábbis azóta a pár száz év óta, amióta Európa vagy a világ nemzeti tagoltságban él. Szeretem és szeretjük Magyarországot, úgy szeretjük, mint a családjunkat, amelyet ugyanakkor nem tartunk értékesebbnek semmilyen más családnál... Úgy szeretjük, ahogy egy belga szereti Belgiumot, egy svéd Svédországot, egy román Romániát, egy orosz Szovjet-Oroszországot. Ezzel szemben a kereszténység teljesen más létsíkra emeli az embert, a megváltott ember létsíkjára, amelyik olyan sajátos értékeket, eszméket, s főleg olyan léttöbbletet (kegyelmi valóságot) hoz, mely által a keresztény ember több mint ember. A kereszténység ajándékokat közvetít, sokkal magasabb rendűeket, mint amire a nemzet képes. A kettőt tehát nem lehet egy síkon említeni. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy lebecsülém a nemzetet és a nemzethez tartozás jelentőségét. A magyarság azonban nem érv: nem azért vagyunk keresztények, mert magyar őseink azok voltak, mert ez „magyarságunkkal jár”. A kereszténységünknek adhat sajátos színezetet az, hogy magyar kereszténység, amint a magyarságot is átszínezi, hogy kereszténnyé lett magyarság. De egyiket sem lehet a másiktól levezetni.

Számomra tehát egészen egyszerűen azzal oldódik meg a probléma, hogy ki kell művelnünk kereszténységünket és ki kell művelnünk magyarságunkat. A kettő találkozni fog, mert emberek vagyunk, s lelkünk egységében majd egymásra lelnek. A jelszavakkal való összekapcsolás ellenben mindig azzal a veszéllyel jár, hogy üres marad, gyönyörű meghallgatni, lehet érte lelkesedni, de nem jelent konkrétumot. Bibó István mondja, hogy a kelet-európai zsákutcás történelem kelepccéket állított, érzelmi, világnézeti kelepccéket, s könnyen belelovallhatjuk magunkat illúziókba. A kereszténység teljesen egyértelmű, gyakorlatban végigvihető dolog. A magyarság is egészen konkrét feladatokat jelent. A kettőt együtt kell csinálni, azután az Isten majd tudja, mi jön ki együtt a kettőből. Én egyszerűen szeretném azt, hogy kiművelt legyen magyarságunk és kiművelt legyen kereszténységünk, akkor biztos, hogy a kettő az emberségünkben találkozik. Sőt azt, hogy kiművelt legyen a magyarságunk, úgy módosítanám: kiművelt legyen emberségünk, melynek egy eleme magyarságunk.

Lukács: Imre, te szólsz ehhez?

Makovecz: Hánykolódom szókimondás és jólneveltség között, mert ezt a problémát, amiről Dobszay beszélt, csak praktikusán tudom felfogni. Tehát, ha Garamszentbenedeken egy apáca, aki végigvezeti az embert a templomon, és nem hajlandó magyarul megszólalni, de suttogva elmondja: azért, mert a testvérek nem szeretik, ha magyarul szól. S ha a szlovákiai magyarságnak gondja, hogy magyarul megkapja a szentmisét — ilyenek a jelenlegi konkrét problémák. S ezt sorolhatnám... Én csak ebből tudok kiindulni, nem a kételkedésből és nem a tiszta fogalmakból, hanem a kétségbeesésből tudok gondolkodni. Csak innen tudok elrugaszkodni, mint egy trambulínról: mit gondoljak és mi a teendő. Ha arra gondolok, hogy az egyéniség, a családhoz és a nemzethez való tartozás organizáltság kérdése, ahogy barátaim mondták, abba beleszületik az ember, az: ajándék. A kereszténység pedig Krisztus maga. A feltámadt Krisztus. Az pedig a potenciális megváltás mindennapjait jelenti számomra. Ehhez azonban ép organizációban kell járkalnom, mint egy templomban, mert ez az organizmus a betöltött törvény maga. Ha az organizációm épségének nincsenek meg a feltételei, szükségképpen torzulásoknak esem áldozatul. Nemzet és kereszténység számomra tehát ilyen oldalról pragmatikus kérdés, és nem is vagyok hajlandó sem lelki oldalról, sem elméleti, sem egyéb oldalról megközelíteni ezt a problémát. Nem türelmetlenség van bennem ez ügyben, hanem a kétségbeesésből indulok ki, ismeretelméletileg, ha úgy tetszik.

Lukács: Mi fölemeljük magunkat úgy, ahogy vagyunk, emberségünket, nemzetünket, nemzet-voltunkban magunkat. De a kereszténység pontosan erre a mozdulatra kínálja fel fölülről a megváltást, vagy ahogy Andrásfalvy Bertalan fogalmazta, ajándékba kaptam már magamat is. A kereszténység a Krisztusban kapott ajándék, általa a mi fölemeltetésünket várják és elfogadják odaát. Egyetlenegy képet szeretnék hozzátenni: amikor Szent István fölajánlja a koronát Máriának az élete végén. Abban a kétségbeesett pillanatban, amikor emberi kiút nem kínálkozik, akkor föl kínálja a nemzetet. És ezt elfogadják odaát. Ez számomra jelképpé lett, nemzeti sorsunk jelképévé. Ha az Ószövetségről úgy beszélünk, mint a szövetség népéről, akkor talán meg lehetne kockáztatni azt a gondolatot, hogy ezzel a mozdulattal István király a szövetség népévé tette a magyarságot. Ez nem feltétlenül jelent valami pragmatikus jósorsot, nemcsak ez a század, az egész nemzeti történelmünk tele volt megpróbáltatásokkal. A kétségbeesés nem friss keletű a magyarság életében, s mégis a szövetség népének, Istentől akartnak és Istentől elfogadottnak tudjuk magunkat.

Dobszay: A világ minden országa Mária országa. Mindegyik úgy tartja, hogy őt egészen speciálisan védelmezi a Szűzanya. Ne legyenek illúzióink! És ez a „magyarok istene”, meg hogy Isten nem engedi, hogy... Engedi! Vannak kihalt népek. Hagyta Isten kihalni őket.

Czakó: Egyetlen igazán fontos kérdés van a világon, az üdvösség kérdése. Ehhez képest lehetek ilyen, olyan, amolyan, például magyar vagy szlovák. Vállalhatok egy bizonyos magatartást. A török időkben a végvárak védtek a magyarságot, ma a család. Ugyanis annak idején törökké válni igen hasznos volt. Nagyon sok bosnyák, bolgár, albán, szerb iszlamizált. Az áttérés adókönyvebbeséget jelentett, csak az úgynevezett zakatot, ezt a jótékony adományt kellett megadni. Aki keresztény maradt, az külön adóterheket vállalt, és lemondott az állami karrierről. Vagyis a materiális siker és a lelki üdvösség konfliktusa zajlott le a kor embereiben, azért hiszem, hogy a magyarság nem annyira a végvárakban maradt meg, hanem azokban az emberekben, akik a százötven éves török uralom alatt ellenálltak és azt mondták, nem leszünk törökké. Számomra magyarnak és kereszténynek maradni egyet jelentett — nota bene a reformáció—ellenreformáció felekezeti viharai közben! Immár nem az iszlám fenyeget bennünket... hanem az egész világból áradó materializmus. A kereszténység visszaszorult a köznapi magatartásokból a család körébe, elébe tört egy bizonyos anyagiasság, amibe beletartozik a sovinizmus is. A sovinizmus is nagyon evilági materialisztikus elképzelés. Tehát amikor azt mondja egy apáca a másik apácának, hogy nem beszélhetsz magyarul...

Dobszay: Vagy a magyar azt mondja, nem beszélhetsz szlovákul...

Czakó: ... akkor nagyon is sovinizs, nagyon is materialista hangot üt meg. A materializmus az én gondolkodásomban a kultusz megfordítását jelenti. A kultuszban áldozat zajlik, az áldozat pedig én vagyok. Önmagát áldozza föl mindenki, Krisztus is önmagát áldozta föl, és azóta mindenki önmagát áldozza föl. A materializmusban az áldozat megfordult, s nem az anya áldozza föl magát gyermekeiért, hanem gyermekeit áldozza föl saját magáért, elkapartatja őket, nehogy rosszabbul menjen a sora. Megérne egy külön misét kideríteni, hogy a szellemi értékeinket anyagiakra változtattuk, hogy ez a mostani technikai föllendülés mennyire következik abból. A fordított áldozat helyzetében kérdésessé válik nemcsak a magyarság, hanem az összes kulturális kapcsolat, hiszen a kultúra az én gondolatkörömben kapcsolat az összes többi emberrel. Attól félek, hogy nemcsak a magyarság — az ilyen kis néphez való tartozhatóság kérdése — vált problematikussá, hanem a kereszténységhez való tartozás, a családkhoz való tartozás. Világjelenség, hogy az összes ilyen kapcsolatról leszakad az ember, s a kultúráját civilizációval helyettesíti.

Makovecz: Már bocsánat, hogy egy rendhagyó és nem a lényegre tartozó dolgot említek, de ma este már másodszer hangzott el, hogy kis nemzet. Én ezt mérhetetlenül utálok, mert a nemzetet nem lehet minősíteni, nincs baráti nemzet, nincs ellenséges nemzet, nincsenek nagy nemzetek, nincsenek kis nemzetek, a nemzet nem minősül, a nemzet él. Nem hiszem el, hogy a „nemzet” gyűjtőfogalom, amely hogyha tízmillióból áll, akkor közepes, és ha százmillió fölött van, nagy. Ilyen típusú szellemi valóságot nem tudok elképzelni, tehát nem hiszem el, hogy van „harminc-kiló-színhús-népszellem”, és hetven kilós, vagy urambocsá’ kétszáznyolcvan kilós...

Czakó: Ebben teljesen igazad van, én Milan Kundera szellemében használtam a kis nemzet kifejezést. Szerinte az a kis nemzet, amelyet könnyen el lehet pusztítani...

Lukács: A nagyságrend valóban nem számít. Az Egyesült Államok kétszázmillió fölötti lakossággal rendelkezik, mégisincs nemzettudata, mert annyira heterogén módon keveredett össze. Az a benyomásom, hogy a nemzettudat — és azt hiszem, ez nem európai sovinizmus a részemről — itt Európában alakult ki és fogalmazódott meg, ahol viszonylag kis területen voltak összezárva különböző kultúrák, nyelvek, etnikai csoportok. Most vagyunk tanúi annak, hogyan alakulnak nemzetek a különböző afrikai törzsekből, és jó volna, ha a leszűrhető tapasztalatokat számukra is át tudnánk adni, mert ők most kínlódják végig, amit mi kínlódtunk a múltban.

Andrásfalvy: Mégis, ehhez a nagyságrendi kérdéshez szólnék. Nem arról van szó, hogy ki hány milliós. De Közép-Európában a történelem során valóban kialakult az a helyzet, hogy az egyének szinte naponta kell eldöntenie, hogy melyik nemzethez tartozik. Ebben nem a keveredettség, tehát nem a külső körülmények a döntőek, hanem az a situáció, ami itt létrejött a Kárpát-medencében. Tudtommal a Kaukázusban kétezer év óta élnek néhány száz fős népek egymás mellett, és föl sem merül az a probléma, hogy én hova is tartozom? A keveredettség a szerencsétlen történelem következménye, de ténye, léte nemcsak veszteséget jelent, hanem gazdagodást is. Itt vannak nemzetiségeink, a magyarországi horvátok vagy a magyarországi németek, akiknek kettős nemzeti tudatuk van, ők magyarországi németeknek és magyarországi horvátoknak vallják magukat. A másik, amit mondanék, Dobszay Lászlónak válaszként is, hogy valóban Mária országa lennénk. Szent István valóban följajánlotta Szűz Máriának az országot. Választott nép vagyunk-e ezért? Valóban, a török időkben, a reformáció idejében mindkét oldalról, katolikusok és protestánsok is — és azt hiszem, ez egyiknek sem kisebbíti az értékét — a ránk mért sajátos sorsban sokan látták úgy, hogy a zsidósághoz hasonlóan a magyarságnak is különös sorsa, küldetése van. A világtörténelem legtöbbször pofozott, legtöbbször megvert népe volt a zsidó, mégis megmaradt. Vértéségen hasonlóak vagyunk, de mi megmaradunk-e? Az ember mindig saját maga áll szemben az Istennel, és kell tisztázni viszonyát és feladatát, amit tőle kapott, és nem aszerint beszél az Istennel, hogy közben kacsint a másikra, hogy vele vajon hogyan szól. Ugyanolyan értékűnek tekintem az én párbeszédemet Istennel, mint másét; ő több milliárd emberrel ugyanúgy folytat párbeszédet, s ez nem kisebbíti az enyém értékét. Ugyanez áll a nemzetre is. Nem hiszem, hogy ha más nemzetek is Máriához sietnek, hozzá könyörögnek, és az oltalmába ajánlják magukat, ezzel mi kiszorulnánk pártfogásából. Ez külön ügy, amit nekünk kell elintéznünk, illetve ha komolyan vesszük, eszerint kell élnünk. Változatlanul azt mondom, amit az elején is, hogy ez olyan adottság, aminek valamilyen célja lehet. Ez a cél pedig független a létszámtól, nyilvánvaló... Persze nem tudjuk pontosan, mi a célja, mi a terve velünk?

Lehetne arról beszélni — hosszan tudnánk beszélni arról —, hogy mit jelentett Európának a magyarság. Nem azt keresem és nem is arról van szó, hogy hány Nobel-díjast adtunk vagy hány olimpiai győztest. Európában a magyarság ezer éven keresztül sajátos

értékrendet tudott megőrizni és fölmutatni, a legjobb idejében. Nem mindig akkor, amikor a hatalmon volt, hanem esetleg éppen akkor, amikor a legjobban taposták. Szent István király intelmeihez — és ezt nagy történészekkel való beszélgetések is megerősítették — nincsen hasonló alkotmánya más nemzetnek. Mert az intelmek az alkotmány, ami a gyakorlatban, a valóságban is végrehajtott. Nincs a keresztény Európában még egy ország, amelyik szabad vallásgyakorlatot biztosított volna a zsidóknak és mohamedánoknak a középkorban, és úgy fogadta volna az idegeneket, mint Szent István. Éppen a legszentebb, legnagyobb királyaink — nem azért, mert sikeresek voltak, vagy sok dicsőséget szereztek, hanem akik gondolkodni tudtak a magyarság sajátos feladatában — ezt a Pax Hungaricát állították a középpontba. Persze ezt azóta sajnos, részben lejáratottuk és átértelmeztük, de mégis, a magyarságnak ez a fajta nyitottsága Európában példamutató lehetett volna. A reformáció idején is, a legtöbb lelkiismereti szabadságot itt Erdély adta, a többi magyar területeken is szabadabb volt ez a lelkiismereti szabadság, mint Európa más területein. Vagy akár a boszorkányüldözést vesszük, ezt a tömeghisztériát vagy az inkvizíciót, Magyarországon ez is, az is megértőbb és enyhébb lefolyású volt, mint másutt. Nem mintha ebben merülne ki a magyarság feladata, csak ezt is látom benne, ezt is észre kellene vennünk, az örök emberi értékeket mi egyszer-kétszer jobban is képviseltük, mint a keresztény Európa többi része.

Dobszay: Nyilvánvaló, és ezt említettem is, hogy a kereszténységnek magyar és a magyarságnak keresztény „színezete” tény. Ezt nem kell vitatni. De nemzeti lelkünk boncolásával, annak örök érvényű megfogalmazásával foglalkozni, hogy „mi a magyar”, szerintem veszélyes kelepce. Nem lenne jó túl sokat elmélkedni arról, hogy mi a kereszténység és mi a magyarság, s eközben elfelejtenek arról, melyek a keresztény és magyar feladataink. Nem lenne jó a kettő összekapcsolásával mintegy kitalálni egy sajátos nemzeti kereszténységet, amelyre a kereszténység szinte rá sem ismer. Számomra a magyarság egyrészt az az értéksor, amit a magyar múlt felhalmozott, amit magamévá kell asszimilálnom. Sokkal többet kellene foglalkoznunk azzal, hogy konkrétan megtanuljuk a magyar értékeket. Ne képzeljünk hozzá sok mindent, hanem tegyünk sokkal többet, hogy azokat megismerjük. A dolog másik része: a konkrét feladatok vállalása, tehát a magyar jövő, vagy inkább jelen. Az a konkrét feladatsor, amelyikben meg kell próbálnunk felvilágosodottan, reálisan, szakszerűen gondolkodni és cselekedni. A ház jól legyen felépítve... Ezzel máris magyarságunkat gyakoroljuk. A nagy veszély azonban az, hogy ehhez nem vagyunk eléggé felkészülve, eléggé — a szó teljes értelmében — kiművelve. Csak példaként említek egy apróságot. Kétségbeejtőnek találom, hogy bizonyos korosztályok nem tudnak olvasni. Úgy értem, ténylegesen nem tudnak, túl nagy hibaszázalékkal, betűtévesztéssel olvasnak. (A templomi felolvasókról meg jobb egy szót sem szólni.) Ennek azután következménye, hogy nincs kitartásuk, nem tudnak leülni egy könyv mellé, olvasni az igazság megismeréséért. Erre trenírozni kell magunkat, meg kell szerezni hozzá a gyakorlatot. Olyan küszöb ez, amit át kell lépni ahhoz, hogy az ember utána elkezdjen fölszedni magába gondolatokat, megismerni valóságokat, megismerni értékeket, magáévá tenni a múltat, fölmérni a jelent stb. Sok ilyesmi alkotja együtt azt, amit Széchenyi úgy hívott: kiművelt emberfő.

Makovecz: Szeretném Dobszayt egy más oldalról kiegészíteni. Az építészethez szeretnék kilyukadni. Abból indulok ki, hogy miért kell, vagy miért nem kell a gyerekeket vallásosan nevelni. És az mit is jelent praktikusán? Csak egy-két apróságot mondok. Az, hogy tényleg jön-e a Mikulás, és hogy a Mikulással együtt jár-e krampusz, hogy tényleg jön-e a Jézuska, és hogy mint az Isten csodája kerül be a karácsonyfa a szoba közepére. Hogy miért is eszünk ünnepi vacsorát vagy ebédet időnként. Hogy mit is jelent a vasárnap. Miben különbözik a vasárnap a többi naptól? Miért fontos egy gyereknek, hogy a szülők meg a gyerekek egymást megajándékozzák?

Valahonnan egy lakásban fa terem, ami él, azon — Isten tudja, honnan — gyertyák égnek, azon lóg mindenféle, csillog-villog, és érthetetlen, de neki személy szerint, hogy került oda egy ajándék. Hittanra miért járatta az ember a gyerekeit? Hogy alkalmassá váljanak arra, hogy a lehetetlenre fölesküdjének. Tudniillik az Úristent senki sem látta egyikünk sem. De ott profi módon fölkészítik őket, hogy felesküdjének arra, amit soha eddig az életében nem láttak, és nem is fognak látni ebben a földi életben. Kialakul bennük tehát valami valóságos, ami nem az érzékszervi észleléssel szerzett dologra vonatkozik. Valami másra; és ezt a valami mást, ezt a belső embert, aki az ismeretlenségre esküdtött föl, ezt össze kell egyeztetniük azzal az étellel, ami van. Azaz, profi módon felkészülnek egy olyan konfliktusra, amelyet nem másokra hárítanak, hanem maguk oldanak meg. Benne van a kudarc és a siker lehetősége, célja és reménye egyszerre. „Nem az a legény, aki adja, hanem az, aki állja...” ennek semmi értelme, ha egy gyereket nem vallásosan neveltek föl, mert különben szégyen és megaláztatás csupán. Nem tudom, értették-e ezt a pofonra vonatkozóan? Ha az a gyerek, akinél odahaza soha nem volt valódi karácsony, ha soha nem jött rá, hogy miért olyan érdekes a vasárnap, hogy akkor még a levesnek a színe is más, és más a hangulata a vasárnapnak... Ha valaha nem kötődött templomhoz... Ha nem így neveltetett föl, ha nem adtak a gyermek elé példaképet tizennégy éves korában, amikor egy fiúnak olyan a példakép, mint a kenyér... Valaki, akit követni lehet, akit nem övez a hazugság fekete glóriája... Az az ember, aki mindezt nem kapta meg és elkezd dolgozni az építészetben; ebben az emberben sem idő, sem helyi-érték-képesség nem alakul ki, tudniillik nem lesz kíváncsi a környezetére.

A kereszténységnek a legfontosabb funkcióját abban látom tehát, hogy olyan belső embert kell kiépítenie az embernek saját magában, amely alkalmas egyáltalán megérteni, hogy mit jelent magyarnak lennie itt Közép-Európában. Merthogy egyébként kérdése sincs, csak indulatai, s így a magyarsága olyanná válik, mint valami másodlagos nemi jellemvonás. Valami olyasmi, mintha a totemállatának áldozna csupa indulatokból. Kötelességünk, nekünk öregeknek — amennyire tőlünk telik — felkészíteni az utánunk jövőket arra, hogy alkalmasak legyenek magyarságuk megélésére, és ez következik a belső ember kialakulásából vagy kialakulatlanságából, és összefügg a kereszténységgel, de mint konstrukció.

Lukács: Azt hiszem, kezdünk oda jutni, amiről beszélünk kellene: Mennyiben segít a kereszténységem abban, hogy magyarra legyek, és milyen sajátos szint ad a kereszténységemnek az, hogy én magyarul vagyok keresztény? Itt felsoroltunk magyar értékeket. Tanulságos volna végignéznünk, melyek azok a sajátos magyar értékek, amelyek akár saját jószántunkból, akár a történelem pofozgatásai következtében a miéink lettek, és amelyeket fölkináltunk Európának. Tovább kérdezhetem: Milyen sajátos értékeket kínálhattunk föl mi magyarok a kereszténységnek? S megfordítva, mennyiben segít magyarra lennem keresztény hitem? A karácsonyfa képét pompásnak tartom ehhez. Mi hiába emelgetjük a szívünket — ha a csoda nem megy végbe, s ha nem hiszünk a csodában, hogy odafentről emelik —, akkor ebből csak sülyemelő világbjajnokság lesz. Ha a karácsonyfa pusztánenyőfa, amely alatt mi ajándékozgatjuk egymást, a csoda nem megy végbe. Ha csak a saját produkciónak tartjuk a csodát — ezt értem kultusz nélküli kultúrán —, akkor abból csak erőfitogtatás lesz. A csodát ajándékba kapjuk fölülről, valakitől.

Czakó: Makovecz Imre kulcskérdést érintett: a hittantanítást. Valamikor ez volt a tantárgyak elseje! Gondoljunk bele, fölnőnek nemzedékek, akik vagy megtanulnak esetleg összeadni, kivonni, vagy nem — mint ahogy Dobszay László célzott erre —, ugyanakkor intézményesen nem hallanak arról, hogy mi végre vannak a világon. Nem mintha a hittanórák látogatása egyből képesítene a pontos válaszra, de végül is elindítana bennünket, hogy ezt a kérdést egyáltalán föltegyük magunknak. S egyáltalán, a világ

szerkezetére rámutatna. A kereszténység ugyanis nem azt tanítja, hogy milyen a felszín, hanem a világ szerkezetéről beszél. Arról, hogy Isten ilyen és ilyen világot teremtett, amelyben ilyen és ilyen mozgások lehetségesek. Például Isten nélkül nem lehetne fölfelé irányuló mozgásról beszélnünk, vagy rendezettségéről. Ha nincsen fölfelé, akkor nincsen művészet, nincs építészet, nincs értelme különbséget tenni egy eklektikus amerikai Itáliater vagy például a Mátyás-templom, vagy valamilyen érdemleges modern épület között. Végtere is az egyik kő olyan, mint a másik; az Isten nélküli világ rendezetlen. Ha pedig a világ rendezetlen, akkor teljesen értelmetlen erkölcsről beszélni, teljesen értelmetlen magyarságról beszélni. Ha a lét határozza meg a tudatot, az élet kutyaélet a nagyobb mócsing bűvöletében. Azon a ponton kezdődik az ember, amikor ezt a viszonyt átlátja és fölfelé kezd nézni. Ezen az alapon lehetek például magyar, tehát van fontosabb érték a személyes létémnél. Amíg az ember materialista, addig a legfontosabb érték az én, ez természetes, hiszen ha meghalok, vége az egész világnak. Teljesen értelmetlen bármilyen kultúrát magamba szívnom; a lehető legjobban kell eltöltenem ezt az időt. Ebből következik, hogy mindenféle materialista etika fogalmi képtelenség. Az úgynevezett lét elsődlegességének deklarálása el is oszlatja az illúziókat: az eszmék csak az érdekek után következhetnek. A gyermeknek nevelésében ezekkel a kérdésekkel tisztában kell lenni. A kereszténység — magyaroknak és nem magyarnak egyaránt — azt adja, hogy van fontosabb érték a személyes létünkénél. A magyarság, nemzeti eszme ennyiben hasonlít a vallásra. Az ember ezt persze vagy képes, vagy nem képes megélni. A modern világban ez nem könnyű, mert a kultúrát lényegében kiszorította a civilizáció. A kultúra az személyes sors, az élet, a civilizáció pedig az, amit a fordított áldozathól megvalósítottunk valamiképp, dologi, tárgyi stb. oldalról. A kultúra az örök, állandó, amiért áldozatot hozunk, esetleg az életünket adjuk érte, a civilizációt megvesszük. A kultúra legfontosabb eleme az állandóság, a civilizációé az újdonság. Minél újabb egy autó, annál jobb, ez világos. És ez rá is van írva a tárgyakra, így bárki tudhatja, melyiket kell megvennie. A modern ember élete állandóan konfliktus, hogy vajon melyik jobb, az új haza, vagy a régi. Új anyát kéne szerezni, dobjuk el a régit! Kimutatható, hogy éppen a jómódú emberek adják be legnagyobb arányban a szüleiket szociális otthonba, mert megéri anyagilag stb. Az emberi kapcsolatainkat is föláldozzuk különböző civilizációs dolgokért. A civilizáció és a kultúra nagyon rafináltan tapad egymáshoz, és olykor észrevehetetlenül csúszik szét. Például az állam civilizációs fogalom, így időről időre változik, a nemzet tartós főnnállású. Az állam és a nemzet olykor egybeeshet, és máskor teljesen ellentétes tud lenni. Mikor melyikhez tartozzék az ember? Számomra ezek a konfliktusok teszik állandóan fájdalmassá az életet.

Dobszay: Én azt hiszem, ezek olyan dolgok, amelyekben nagyjából egyetértünk. Azért még mindig visszatérnék oda, hogy a nagyobb probléma a konkrét tennivalóknál van. Bár illetékességünket meghaladja, példaképpen mégis visszatérnék az előbb említett hittanórához. Az alapkérdés: mi az a kereszténység, amivel a hittanórán foglalkozni kellene. Ennek három egymáshoz ízüelő rétege van; nem mondom, hogy egyik fontosabb, mint a másik, de van egyfajta hierarchiájuk. Az első: a kereszténység központi ténykérdései; a megváltás, a kegyelem, méghozzá nem költőileg értelmezve, hanem pontosan úgy, ahogy azt a dogmatika megfogalmazza. A második az, hogy a kereszténység megtanítja a világot helyesen látni, elvezet az igazsághoz és kifejleszti az igazság iránti érzéket. Itt válik a kereszténység valóban eszmévé, világnézetté, filozófiává. A harmadik réteg az, hogy a vallás, a kereszténység hatékony jelrendszer. Ide tartozik polgári szinten a karácsonyfa, egyházi szinten a térdhajtás, sőt legvégső soron a szentostya. Semmiképpen sem szabad azt gondolnunk, hogy ez a jelrendszer alábbvaló dolog, vagy csereberélhető, a tartalom megváltozása nélkül megváltoztatható eszköz, vagy hogy a felnőtt, művelt embernek amolyan gyermeketeg dolog. Mármost igaz ugyan, hogy a tudás nem vált meg, ezt mindnyájan tudjuk (egyébként semmi pedagógia nem vált meg). De nem igaz az, hogy

ezért nem is fontos a tudás, az, hogy mit tanul meg a gyermek a hittanórán, hanem csak az a lényeges, hogy jó környezetben legyen, szép élményei legyenek, hogy megfogják egymás kezét és imádkozzanak egy gyertyánál, mert az milyen „izgi”, meg milyen jól egymásra találunk a közösségben... Ez a gyermek azután bekerül ötvenéves korában a maga problémái közé, ahol egészen a sejtjeibe ivódott tudással és ítélőerővel kellene tudnia eligazodnia. S ez a tudása hiányzik. Hiányzik, mert egészen elemi iskolai módon, a katekizmus ismételtetésével, a jelek gyakorlásával és értelmük megtanulásával, azután magasabb fokon a keresztény filozófia alapértékeinek megtanulásával kellett volna olyan mélyre beszívni, hogy már szinte ösztönösen eszerint gondolkozzon, ítéljen, tájékozódjon. Ezt nem helyettesítik azok az „izgi” élmények, a merőben csak a közösségi élet szintjén mozgó benyomások, emlékek. S ugyanígy a magyarság sem épül fel átvett értékek, tudáselemek nélkül: a történelem, a népmeseret, a földrajz tápláló ereje nélkül. Micsoda magyarság az, mely búszke magára, de nem tudja a földrajzot? Micsoda magyarság az, melynek Dankó Pista vagy az „István a király” ugyanolyan táplálék, mint Bartók Béla?

Lukács: Amikor hittanításról van szó, akkor mi piaristák mindig a tudás pártján voltunk a különböző csak hangulatkeltő, csak lelkesítő foglalkozásokkal szemben. Azokat a törekvéseket is nagyon kételkedve nézem, amelyekkel az ember Nyugat-Európában találkozik, hogy a kereszténységet módszeresen előtáró könyvekkel szemben olyan szövegyűjteményeket tesznek közzé, amelyekben Kanttól Feuerbachig, Camus-ig mindenkitől talál szemelvényeket a gyerek, és akkor a hittanóra abból áll, hogy „na gyerekek, nézzük meg, melyiknek van igaza”. Odakint látványosan csődöt mondanak az ilyen jellegű hittankönyvek. A gyerek nem találhatja ki a kereszténységet. Eggyel azonban kiegészíteném azt, amit mondasz. A tudás világért se csak magolástant jelentsen, válaszok „emlékezését”, mert itt egzisztenciális tudás kell, életre nevelés. Ehhez az élmények átadása, a jelrendszer, az ünnep, az eleven közösség pontosan úgy hozzátartozik, mint a tiszta fogalmak. A hitoktatásunk pár évtizeddel ezelőtt egyoldalúan racionális volt. Most jó néhány kísérlet túlságosan emocionális lett; meg kell találnunk a kettő között az egyensúlyt. Mindehhez pedig hozzájárul az is, hogy el kell vállalnunk mindazokat a többletterheket, amelyek a társadalom, sokszor a család felől jelentkeznek. Sokszor a családi környezetben sincs megfelelője annak, amiről a hittanórákon hall vagy amit a templomban átél.

Andrásfalvy: Engedelmet kérek, kérdezem: miért kell a gyermeknek a magyarságot megismerni. Azért, mert mondjuk neki? A hittanulásunk azzal kezdődik, miért vagyunk a földön. Hogy Istent megismerjük, neki szolgáljunk. Ennek sokkal mélyebb értelme van, mint elsőre gondolnánk, és egyáltalán nincs benne még az sem, hogy valamilyen nemzetiségért áldozd az életedet, hogy éppen magyar legyél. De van egy fölszólítás benne: ismerd meg Istent, hogy teljes életed legyen. Én megfordítom a dolgot! Nagyon rosszul tesszük, ha azt hisszük, hogy a hazafiság, a kereszténységhez való csatlakozás az értékeknek ilyen nevelésszerű tanításából következik. Egyetlen feladata lehet a nevelőnek: a teljes élet, az értelmes élet igényét fölkelteni az emberben. Akkor majd rájön arra, hogy ahhoz hozzátartozik a kereszténység és a magyarság is. Vagyis a teljes emberi élethez szükséges az, hogy magyar legyen és nem megfordítva. Nem a magyarság van rászorulva az én áldozatomra, az én teljes életemnek van arra szüksége, hogy magyar legyen. Mint ahogy teljes életet csak úgy élhet meg az ember, ha elfogadja azt a feladatot, amit kapott mint nő, mint férfi, mint fiatal, mint öreg. Ez persze mindig változik és hitem szerint a magyarságnak a feladata is változik egy nagy nemzetközi munkamegosztásban, amiben nemcsak búzát termelünk és bauxitot bányászunk, hanem erkölcsi értékekre is vigyázunk, ezeket továbbadjuk vagy fölmutatjuk. Ez nem örök életre szól, hanem mindig változik, ahogy az embernek a szerepe is változhat. Nem azt kell a gyerekekbe beplántálni, hogy

légy magyar és légy keresztény. Hanem azt az igényt, hogy teljes ember legyen, s akkor majd rátalál a magyarságára és a hitére. Ha teljes életet akar élni, akkor kellene neki kulturális formák, kell hogy együtt éljen a művészetekkel vagy megismerje a világ szépségét, és mindezt csak valamilyen formában tudja megismerni. Egyszóval, legegységesebb igényeink kielégítésére nemzeti formáink vannak. Nem tudok internacionalista módon muzsikálni, énekelni, rítusban részt venni, de még templomba járni sem. Teljes életnek van szüksége a hazafiságra. Élni nagyon is otthon tudok lenni abban a templomban is, amelyik nem magyar templom. A katolicitás iránti érzékünket ki kell nevelni. Egy külföldi bencés kolostorban részt venni a liturgián, hát annál nincs fölségesebb... A kereszténység egy egyetemes otthon-lét a földtekén, s ha ennek élményvilága valakinek hiányzik, ha mindig csak a „Boldogasszony Anyánkat” éneklí — félreértés ne essék, amit én nagyon szeretek —, ha „magyar” kapcsolat nélkül nem tud keresztény lenni, ha nem tud a zsolnárok általános szintjén, a liturgia általános szintjén keresztény lenni, ha nem tudja tisztelni és szeretni Szent Lőrincet, Keresztelő Szent Jánost, mert azok nem magyar szentek, hanem a római egyház szentjei, akkor az nem katolicizmus.

Lukács: Számomra is a kereszténység elsősorban ezt az univerzalizmust jelenti, az egyetemes emberi összetartozás tudatát. A kereszténység tanít meg arra, hogy nemcsak én vagyok ezen a világon, hanem a másik, mások is. Mi pedig azért leszünk testvérré, mert van egy közös Atyánk. Nem az egymás mellett élés, az egymás eltérése a kereszténység. Az még civilizációnak is rossz. A kereszténység a közös Atya alatti egytestvérség. A hitoktatásról esett szó. A legkisebb kortól kezdve egy teljességnek, egy odafontnak, a Mennyei Atyának a tudatát kell fölkeltenünk a gyermekben, hogy azután ez határozza meg az életét. Az egész történelemben sok-sok hazugsággal találkozunk, nemcsak egyéni, hanem nyilvános, közösségi hazugságokkal is. Emberek, embercsoportok vagy államhatalmak különböző szubjektív — az én igazam — igazságai feszülnek szemben egymással. Mindegyikük a maga igazát keresi, ebből soha nem jön ki az igazság. Csak az emberek fölötti igazságból részesedve tudjuk megkeresni a magunk igazát. A kérdésem konkrétan ez: az igazság megtalálásában mennyire segít a kereszténységünk?

Makovecz: Egy illusztrációval kezdem. Általában a fákat és a növényeket, amelyeket városokban vagy országutakon láthatunk, közhasznú szóval zöldterületnek hívják. Van-e elég zöld? — kérdezik. Ez a kifejezés megmutatja, mennyi is az, ami valakinek a szívében és az agyában van a fákkal kapcsolatban. Csak az a fontos, hogy zöld legyen. Hogy egy fa egyáltalán élőlény-e, vagy sem, hogy hogyan is élőlény, azt ez már nem tartalmazza. Egy fa lefelé is, fölfelé is lombot fejleszt ki. Lefelé a sötétséggel kommunikál, és ugyanúgy lombot hoz és szív magába, s anyagot alakít át, ahogy a másik a fény felé törekvéssel teszi ezt. Ha egy fát erős vízszaggal gyökerestül kimosnának és egy nagyon nagy kéz fölemelné, lombhullás után ugyanúgy fordíthatná föl vagy le. Csak finom differencia mutatkozna a gyökér és a lomb között. A fa tehát olyan élőlény, amely két irányban, a sötétség és a világosság felé egyszerre él. Az ég felé dalol, és a szerelem eredménye egy mag, amely lehull és új életet kezd, a másik meg a sötétséggel ölelkezik. Ha az embert nem tanítják meg a növények természetére, hogyan ismerné föl önmagában azt, hogy benne harc zajlik le a sötétség és világosság között. Hogyan tudná megkülönböztetni a gyűlölet és a szeretet valóságát. Ha pedig azt mondja, hogy a szeretet és a gyűlölet egyaránt valóságos, és fölmerül az a kérdés, hogy mivel ismeri meg az ember, hogyan kommunikál, akkor azt mondhatja, hogy a szeretettel is megismerhet, de a gyűlölettel is. Nagyon éleslátású emberek a gyűlölködő emberek! Vagy: az ember gyűlölködő pillanataiban nagyon éleslátású tud lenni! Csakhogy a szeretet közelít, és a gyűlölet távolít. A gyűlölet rabol, a szeretet sugárzik és „ad”. Szándékosan kerülöm az érzelmre utaló kifejezéseket, mert tétúra vezethetnek. Ha tehát az ember nem tanulja meg valami módon a fák, a növények

ismeretét — másról, lovokról meg az emberekről se beszéljünk most, csak egy fáról —, ha ehhez nincsenek meg az eszközei, ha nem tudja mivel, hogyan jöjjön rá, ha nem épült ki benne semmi, ha a mindenre rácsodálkozó kisedet nem alakították ki benne, ha az a belső fény nem jött létre benne, ha ez a misztikus test nincs meg benne, akkor hogyan kapcsolódhatna az egyházhhoz mint Krisztus misztikus testéhez. Hogyan hozhatná magában létre azt a fogalmat, amely nem pusztán fogalom, érzelem, akarat, hanem ezek egysége: a nemzet! A nemzet belőle jön, és ha belőle nem jöhet, az mind csak vágy és mind agresszió. Az én számomra tehát az egyház tulajdonképpen se konstrukcionálisan, se eszmeileg a nemzethez nem köthető, csak az emberen keresztül, ha ott funkcióját nyerte az, amit egyháznak neveznek, vagyis ha a tanításából fölépítettem magam. Ha nem épültem föl, nem tudom, hogy vagyok-e. Ezt pedig szörnyű kimondanom, de ezt még a 19. században tudták, hogy minek nevezzék: koboldnak!

A megtestesülés csak ez lehet, s a megváltás csak a megtestesülés után következhet. A kétségbeesés bennem ebből a jelenlétvesztésből származik. Az egyéni jelenlétvesztésből, amelyet tapasztalnom kell akár önmagamon, akár másokon. A nemzeti jelenlétvesztésből. A kettő egymással szorosan összefügg, és elválaszthatatlan, mert egy belső konstrukció tartja fenn és épül egyik a másikára. Iszonyatos, ha e koboldban ugyanúgy lezajlik az a dramaturgia, hogy „nem én, hanem a Krisztus énbennem”, csak éppen a fordította. Mert a megváltás mindenképpen létrejön. A fordított drámák is zajlanak. Magamat, a fajzatomat, a nemzetemet ettől a fordított drámától féltem. Ezért nem véletlen, ha az ember azt mondja, hogy a gondolkodásában a kétségbeesésből kell kiindulnia.

Andrásfalvy: Egy közösségbe való tartozás nem azt jelenti, hogy én a közösséghez hasonlók. Azt jelenti, hogy megkeresem a szerepemet. A legnagyobb közösség a házasság, benne a két legellentétebb ember lép közösségre. Ez minden közösségre így áll, az európai közösségre meg a keresztények közösségére is. Nem kell áhasonulnom hozzájuk. Az kell legyen, ami lettem, amit kaptam. Akkor leszek ennek a közösségnek hasznos tagja. Ez az új és rettenetes mótó, hogy az ember legyen szürke, legyen a többiekhez hasonló, olvadjon bele a másikba, így kényelmesebb is, veszélytelenebb is — ezt kellett tanulnunk az elmúlt években, évtizedekben. Nem! Az embernek van egyénisége, és ez az egyénisége kaphat közösséget, és minél inkább az, annál szorosabb és nagyobb a közösség. Ezt értem a nemzetek közösségére is.

Még valamit. Az ember csak azt szeretheti, amit ismer. A szeretetnek a föltétele az ismeret. Akit nem ismerek, azt nem tudom szeretni. A nemzetet sem tudom szeretni, ha nem ismerem. Ha nem ismerem földrajzát, történelmét, embereit. A szeretet föltétele az ismeret. Ám az ismeretre el kell jutni. Az ismerethez pedig nem úgy jut el igazán az ember, hogy egyszerűen csak tanítják a gyereket, mert az falra hányt borsó is lehet. A pedagógiának az lenne a feladata, hogy vágyat ébresszen arra, amit tanítani akar, hogy a gyermek tanulni akarjon. Itt látom a magyar pedagógiának, egyáltalán a nevelésnek az óriási hiányosságát, hogy sok ismeretet akarunk tanítani, természettudományos ismereteket különösen. Ipari iskolákban hetente egy óra a történelem, a magyar és minden, ami a művészetekre vonatkozik. A többi mind szaktárgy, természettudományi ismeret. Holott az ember mindent képes megtanulni, amit meg akar tanulni, ha van benne — így mondják — motiváció. Hogyan jut el ide? Az érzelmi nevelés a fontosabb! Nem az érzélgősség, nyilván nem. A tanítást én nem az ismeretekkel kezdeném, hanem a művészetekkel, a játékkal, a táncoktatással, mindazzal, amit manapság nem kap meg a gyerek. Mert megkapja a villanyvasutat, ám az nem játék. A játék az, amit ő csinál, ő teremt. A pedagógiának tehát az lenne az egyetlen feladata, hogy az effajta művészi élmények során az embereket megnyissa a tanulás vágya felé. Ha pedig művészetekről beszélünk, megint csak nemzeti formákról van szó. Csak magyarul tudunk megtanítani egy éneket egy gyereknek, valamilyen rendszerben taníthatunk magyar táncot, magyar történelmet, magyar irodal-

mat stb. Ezeket tudjuk neki adni, ami ahhoz a belső készítéshez kell, hogy én majd tanuljak, ismereteket szerezzek. Így ez körforgássá válik, ismeretek nélkül nincs kötődés, nincs szeretet. Itt látom megint nagyon fontosnak, hogy az emberséghez is kellenek ismeretek. Az emberséghez való ismeretek megszerzéséhez újra a nemzeti formáknak van nagy feladata, hogy egyáltalán az igény föltámadjon.

Dobszay: Igaz, hogy nem az ismeretek mennyiségétől függ a szeretet, amiről beszélünk, de a szeretethez is az ismeret vezet: a kis ismeret a kis szeretethez, a kis szeretet a nagyobb ismerethez, a nagyobb ismeret a nagyobb szeretethez, és így tovább. Persze az „ismeret” nem pusztán tananyag. A gyermekemberben föl tudom kelteni a szeretetet valami iránt, de csak azzal, hogy megmutatom. Ez a megmutatás, amelyikben ő fölismeri a lehetőséget: elmondok neki egy verset hároméves korában, ez nem „ismeret”? Ez nyelv-ismeret, ez ritmus-ismeret, ez minden, ami már a magyarságához is kapcsolódik. Ez a kicsi ismeret, ez az ismeret-mag, szeretet-mag, képesség-mag arra, hogy megszülessen benne az, aki észlelni és szeretni tud. Ennek viszont megint táplálékot kell adni további „ismeretekkel”. Még egy kiegészítem lenne. Mi nemcsak azzal vagyunk magyarok, ami bennünket másoktól elválaszt, hanem azzal is, ami velük összeköt. Magyarságunknak van egy rendkívül fontos vonulata, az európai magyarok vonulata, a babiloni magyarság. Ez igenis magáévá akarja asszimilálni Európát, otthon érzi magát Európában. Nekem kötelességből is védenem kell a magyar népzene, a magyar népzene jogait; én hálás vagyok a sorsnak, hogy a világ legnagyobb zeneszerzői közül az egyik magyar. De azért nem mondanám, hogy nekünk a nemzeti formákon keresztül kell az emberséget elsajátítanunk. Azért Bachnak olyan mércének kell lennie mindannyiunkban, amely majd kiveti a selejtet, a „limonádét”. Egy magyarkodó szalonzenénél inkább táplálja bennünk Bach azt az emberséget, mely magyarságunkban is meghálálja magát. A babiloni magyarság, amely Dante felé, Shakespeare felé, Thomas Mann felé nyitja szemünket: ezt bizony én nem hagynám ki a magyarság alkatából.

Andrásfalvy: Én sem hagynám ki. De az ilyen minőség ellen fellépnek, bármennyire háládatlan is ez. A gyakorlatban a minőség teszi tönkre a kultúrát. Ezen pedig azt értem, hogy aki nem tud jól hegedülni, azt eltanácsolják a zeneiskolából, aki nem tud jól úszni, az nem mehet úszómedencébe. Mert belőled úgysem lesz olimpikon, belőled nem lesz Ojsztrah. És ma már senki sem énekel és senki sem vesz kezébe hangszert, mert a lemezen meg a televízión keresztül tökéletesebbet fog hallani, mint amit ő tud produkálni. A mai társadalmunkban tíz ezrelék, aki muzsikál, aki tud minőséget, aki el tudja játszani Bachot. További két-három százalék, aki meg is hallgatja, a kilencvenhét százalék pedig nem muzsikál s nem hallgat lélekcsiszoló muzsikát.

Czakó: Gyönyörű, amit Makovecz Imre a fákról mondott. Még emlékszem arra, hogy valamikor a parasztok fákat ültettek a földjük végébe. Gyümölcsfákat, hogy az arra járó ehessen. Ezeket a szántóföldi fákat azóta kiirtották, útjában álltak a praktikus, okos gazdálkodónak, a profinak. Azt hiszem, hogy ennek az amatőr, faültető magatartásnak a kiveszése súlyos veszély. Hogyan is mondtad, Imre?

Makovecz: Pilinszky kifejezése a jelenlétvesztés.

Czakó: Ezzel kapcsolatban jut eszembe, hogy a legvérengzőbb tigris is jámbor, ha teli a hasa. Tulajdonképpen az ember az egyetlen lény, amelyik képtelen jóllakni. Nincs annyi hús vagy hatalom, amennyire azt mondaná: elég... Az ember csak szellemi szinten tud jóllakni, mint ahogy Szent Péter mondja a színéváltozáskor, hogy jó nekünk itt. Vagyis elég, ne menjünk tovább, Uram. A szeretetben és remekművek láttán érezzük, hogy elég. Úgy, ahogy Csontváry írta egy levelében, hogy „... a Teremtővel a kapcsolat meg van találva...”

Jól kiröhögtek, de aki megnézi képeit, az belátja, hogy nem tréfált. Ő is amatőr volt a maga korában, csak most, utólag nevezzük őt profinak és adjuk őt az emberiségnek. Azonban az igazi amatőr — és én is az amatőr jogáért harcolok — egy bizonyos magatartást gyakorol...

Dobszay: Az amatőr az amátor, vagyis aki szereti azt, amit csinál, ugyanakkor és addig a mértékig tudja is, hogy mit csinál. Bibó azt mondja, hogy a demokrácia a szakszerűen alkotó ember.

Czakó: Igen, de ahogy amatőr keresztények vagyunk, nagyon remélem, hogy az Úr így is fog megítélni bennünket, mint amatőröket, akik nem szakszerűen voltunk keresztények, hanem a magatartásunk volt olyan. Mint Csontváryé, aki megtáviratozta a külügyminiszternek: „A császárt a napra kitenni stop Csontváry stop”... Röhögünk, mert ez örült dolog, de tényleg: nem ez a keresztény magatartás? Nem ez az igazi amatőr magatartás, hogy odamegy az egyik ember a másikhoz?

Lukács: Amikor Jézus megjelent a földön, mintha megszorodtak volna a démonok. Biztos, hogy azelőtt is voltak, de úgy, mint a bogarak a földben, lappangtak. Az Igaz megjelenése előhúzza a démonokat. „Tűzet jöttem hozni a világra...” meg „Kardot hoztam...” Jézus ki is hívta maga ellen a démonokat. Még azon az áron is, hogy őt is megbélyegzik, hogy ördöge van. A mai kor egyik legkatasztrofálisabb veszélye, hogy a démonok elrejtőznek. C. S. Lewis mondja: az ördög legfurfangosabb ötlete, hogy elbűjlik egy jólfésült úriember, egy kifogástalan X. Y. mögé. A démonok jelen vannak, de a hazugságokat szépen belesimogatjuk az igazságokba, az árlásokokat a hűségbe. Ez csakugyan kétségbeejtő helyzet! De pontosan a kereszténység az, amelyik szembezáll vele. Lehet, hogy félreértettem Makovecz Imrét, de biztos, hogy Krisztus nem testesül meg ördögben. Akiben testet ölt, azt megváltja. A kétségbeesésből számomra egyetlen reményt Krisztus ad. Krisztus nemcsak nekem reményem, hanem az egész világnak.

Makovecz: Nagyon nagy erőre van szükség ahhoz, hogy valaki megengedhesse magának, hogy a kétségbeesésből induljon ki, amikor gondolkodásból, igazul cselekednie kell. Hogy nem születnek gyerekek Magyarországon, hogy egyke van, hogy a parasztságot kifordították mindenéből, és a föld elmérgesedett, hogy a fák pusztulnak, hogy közösségi létünknek nincsenek belső fogódzói — mindezt nem látni és úgy élni, és kételkedésből kiindulva cselekedni, az — hogy is mondjam — taktikai és stratégiai hiba. Így mennek mellé cselekedeteink. Az ember amúgy is úgy él, hogy önmagáról is, meg a saját hazájáról is tudja, hogy van egy első Magyarország és van egy második Magyarország. Az egyik a lehetett volna világába tartozik, a másik a megvalósult világába. Ugyanez vonatkozik az ember saját életére is. Ebben mindenképpen egyensúlyt kell teremteni, és ezt az egyensúlyt másként nem tudom létrehozni, mint hogyha nem hunyom be a szemem, és elfogadom a bajt olyan mértékűnek, amilyen. Hogy csúnyán fejezzem ki magam: nem sumákolok. Ehhez persze erő kell! Nem hiszem, hogy ha a világban a megváltás drámája nem lenne jelen, akkor ez lehetséges lenne. Kizárt dolog, mert nem a téma fontos ebben az egészben, hanem a dramaturgiája. Az a dráma, amiben a mi nemzeti létünk és a magánéletünk is lezajlik. Nem tragédiáról beszélek, hanem drámáról. Ezt ma már nem lehet másra alapozni, mint az egyszeri nagy fordulatra, az egyszeri nagy drámára, aminél szélsőségesebbet, szörnyűbbet, örültebbet és felfoghatatlanabbat nem ismerek. Ez az a dráma, amire te utaltál.

Lukács: Pontosán. Agóniáját éljük a világnak, s az ad erőt, hogy egyszer Krisztus feltámadt.

BALASSA PÉTER

Meghívás közben

Bekezdések és hívószavak egy naplóból

Rész és birtok/1. Az igazság vélt birtokosa úgy gondolja, hogy „most már neki mindent szabad”, mert igaza van: birtokon belül van, megkaparintotta, s „megdolgozott” ezért. De miért is? Az igazságbirtokos győzni akar, teret és hatalmat: sivatagot. Ilyen és ennyire primitív mindaz, amiben fuldoklunk, pedig többnyire bonyolultabbnak véljük (talán ez is a baj). Pedig tényleg ennyi. Kevéske üresség: Szahel-övezet a létező helyén.

Paradicsompusztá/1. A legnagyobb bajok közül való a *sok* és a *gyors*. Mert e kettő soha nem lehet más végül is, mint hatalom és hódítás; az idő legyőzésének vágya — rosszaságunk. A *sok* csalásának parancsa ez: változtasd el élted! A *sok* és a *gyors* csalása a fausti kultúra mélyére vezet, mely szerint a világ *kint* van, s minden: tárgy. Eszerint élni annyi, mint mohónak lenni, eszerint az élet: terjeszkedés és bekebelezés. Ezért nem érti Jézust a sátán, ez a fausti lény, amikor nagyvonalúan odaígéri Neki az egész világot, és Ő visszautasítja azt. Végérvényesen, reménytelenül, érthetetlenül *két* ország van, állóháborúban. A sátán valami gyorsra és sokra biztatja a megkísértettet, valami trükköt, mutatványt kíván tőle: *ugorjon le* a Templom tetejéről.

Paradicsompusztá/2. És akkor az ördög, mindent letörölvén a tábláról, ezt ismételte magában, a végtelenségig: vagy-vagy.

Paradicsompusztá/3. Jób egyik szituációja: hogy jövök én ahhoz, hogy választanom kell Isten és a világ között? Igenis a Földön maradni, soha el nem fordulni. Ezért, hogy minden igazi egyetemesség *kicsit* mégis féloldalas, ugyanis: baloldali. Hiszen *itt* kell lenni, mindenképpen: *egyetlen* Egész van, Őbenne. Talán ez a választásra való folytonos, oly sokszor érvényesnek tetsző ingerlés maga az ördögi vagy-vagy, amit tévesen isteni dilemmának érzékelünk?

Rész és birtok/2. Felvilágosult századainkban annál szörnyűbb tetteket követünk el, minél inkább kinyilvánítottuk, hogy haladunk, s hogy efféle tettek nem méltók az emberi lényhez. Mintha a felvilágosodás *alatti* rémtetteink horderejének a a felismeréséig, a küszöbön jutottunk volna. Mintha elérkeztünk volna valami határig. Mindenütt a határok finoman-durván figyelmeztető, kikerülhetetlenül meredő, pasztellesen derengő karóira bukkanunk. Nem lehet nem észrevenni őket, mégis úgy teszünk (mi: ugyanazok), mintha nem vennénk észre őket, vagy mintha mégse lennének határok. Éppen e lassú tisztázódás miatt elkeseredettebb és kiélezettebb a harc, mint valaha, hiszen kezd napvilágra jönni, kiderülni *valami* túlfinomult civilizáció és barbárság mélységes és homályló szövet-

ségéről, diktatúra és káosz egybetartozásáról, modern tömegtársadalom és kietlen önzés fatális együttállásáról. Viszont az is dereng már, hogy a határok áthágásának is újra *van* határa. Hiszen gátak nélkül helyenként még a tenger sem lehet meg, holott az mindnyájunkat meghalad. Mindenesetre: *így* nincs és nem megy tovább, be kell látni. Mert hát nemcsak kényszerítő igazság van, a birtoklásé, hanem belátásos, meghitt, részvevő igazság is, a jászoló. De kényszerítő-k-e a kényszerítők a belátók által? Jób újabb szituációja, Jónás igazságdühöngése ez.

A folytatásról. Két mondat számomra egyetlenegy, vagyis hát egymás folytatása, nem pedig megszüntetése: Mindenki zsidó. Mindenki keresztény. Mert: mindenki kereszt alatt és törvény alatt van, keresztben és törvényben, mindenki kiválasztott és mindenki egyenlően egyetemes. A kiválasztottság kivétel nélküli. Ha ugyanis ez a két mondat nem igaz egyszerre, vagy egyszerre nem igaz, akkor a két Könyv valóban nem lehet egy. Márpedig összefüggésük: folytatás és előlegezés, prófécia és Törvény, végül pedig eljövétel, mely benned, bennem stb. *van*. Ha viszont mindez nem így volna, akkor nincs Könyv, nincs Törvény, nincs Fiú, nincs folytatás, tehát élet, azaz akkor nincsen beszéd. Mert akkor szétszakítottuk mindazt, ami kettősen egy, akkor kivájtuk a természetből természetünket. A természet pusztulása: természetünk pusztulása, amikor tudomásunk sincs többé az Egészről. Nem akkor van itt tehát a vég, ha a kiválasztottság egyetemessé változik, s mindenkire érvényes lesz, hanem akkor, ha a kiválasztottság egyetemessé változását halálnak, megszűnésnek, fenyegetettségnek, a birtok pusztulásának, önfeladásnak: végnek tekintjük. Ha nincs Könyv többé, akkor persze minden mondható, és akkor minden lehetséges, „szabad”, vagyis olyan és az a valóság, amilyennek akarom: nincs többé, csupán rendőri ráfogás, gyanú, koncepció dolga. Így hát megszűnik a beszéd, mely egyedül szabhatna határt a „minden lehetséges” szabadságának. Normális beszéd esetén különben ez a határ még mindig közel van a végtelenhez, tágas, miként a tenger, mely meghalad minket. Igaz ugyan, hogy minden lehetséges, ám csak *a* minden lehet; s ha ez igaz, akkor a mindennek határoltnak kell lennie, ellenkező esetben *a* minden nem lehetséges, nincs, hiszen határtalanná válik, vagyis hát akkor már csak a semmi van. Ha pedig minden megfordul, és csak a semmi van, akkor a tagadás őrszobáján ülünk, a végtelenségig, magukra maradt fosztóképzők. A folytatás megléte a nyilvánvaló, a természetes, mely magától folyik, mint a víz, és áramlik, mint a mindnyájunkat meghaladó tenger. A megtagadás viszont, bármié, egyiké, másiké: mindig kigondolás, mindig mesterséges konstrukció a valóságról, mindig vagy-vagy, mely kiszáritja a folyókat és a tengert. Minden *van*, élehetetlen, kimondhatatlan tudás ez.

A befejező folytatásról. Jób hisz a teremtésben, mivel örökké elégedetlen vele. Végtelenül sebezhető. Jób maga a kitettség és láthatóság, mélységes igazságtalanságaiban lakik az igaza, a folytathatóság, szemben az elégedetlenségnek csupán álarcát viselő létezés-irigységgel, mely: zártság és elhallgatás, láthatatlan terhelőadat-gyűjtemény, végérvényesség. A kietlen pápaszem gúnyolódása, Jób valóban neveléséges jajgatása hallatán. Különben a teremtés szó itt most csak ennyi: hozzátétel, hozzáadás, örökös többlet, ami az Egésznek *így* eddig még „nem jutott eszébe”, oly lehetőség, melyre eddig még nem gondolt, mégis újjáalkotó része az Egésznek. Annak, amely senkinek sem a birtoka, és nem is lehet. A teremtés maga *a folytatható pont*, amiről a New York-i főrabbi egyszer azt mondta a New York-i érseknek: „Annyi a különbség köztünk, hogy mi várjuk, maguk meg visszavárják.”

Kós Károly „Az országépítő”-ről Sík Sándornak

Az 1930-as évek elején Kós Károly elmélyülten foglalkozott Szent István király alakjával, s róla írt regénye — „Az országépítő” — 1934-ben jelent meg Kolozsváron, az Erdélyi Szépműves Céh kiadásában, ugyanebben az évben Budapesten is, a Révai könyvkiadónál.

A magyar irodalom ünnepi eseményeként méltatta a kötetet Sík Sándor, a szegedi egyetem magyar irodalom professzora. Minden tekintetben elismerő recenzióját a kolozsvári Pásztortűz 1934. évi április 30-i számának élén közölte.

„Legnagyobb remeklése kétségtelenül az emberalakításban, szabatosabban: a magyar alakok rajzában tetőződik” — állapította meg Sík Sándor. — „Amit ezekben az alakokban teremtett, az érzésem szerint a legnagyobb értékek közé tartozik, amiket a magyar történeti regény az emberábrázolásban egyáltalán teremtett. Géza, Sarolt, Koppány, Gyula, Ajtony, Vazul, de mindenekefelett a könyvnek talán legnagyobb szerűbben rajzolt alakja, Csanád: az életszerű és mégis maradandó értékű ábrázolásnak megannyi remekműve.” Egyetlen kritikai észrevétele volt csupán: „Csak igen balványan, éppen nem meggyőzően, még kevésbé rokonszenvesen érezteti meg a szentet... Így azonban a kereszténység életmozzanata majdnem mindenestül kiesett a regényből, helyesebben csak a külsőségei és a magyarok számára ellenszenves vonásai maradtak meg: a lelkiekből semmi.” A recenzió záradéka: „Az országépítő” a magyar irodalom kiemelkedő új értéke.

A méltatást-ismertetést Kós Károly 1934. április 28-án kelt terjedelmes levélben köszönte meg Sík Sándornak, kifejtve benne sajátos erdélyiség-felfogását. A levelet teljes terjedelmében közöljük. Megtalálható a budapesti Piarista Levéltárban; jelzete: Sík-hagyaték, levelek, 13. sz. doboz.

Mészáros István

Kedves Jó Barátom!

Ma délután, Kolozsvárról Sztánára, hazautazásom előtt prezentálták nekem a friss „Pásztortűzet”, melynek vezető cikke a Te írásod az én regényemről. Táskámba tettem a lapot és hazajövet a vonaton átolvastam egyszer. Most pedig, itthon, vacsora után, a lámpa mellett elolvastam nyugodtan még egyszer. És íme, most elővettem a papirost és pennát és nem tudok Neked mást írni, mint: köszönöm, szívemből-lelkemből köszönöm Neked ezt a forró, buzogó, teli szív és lélek írásodat. Köszönöm, hogy úgy érzed (és érzem, hogy őszintén érzed), hogy regényemmel — egy esztendei kegyetlen, vérezen vajjúdó tusakodással — építettem valamit, ami megérdemelte, hogy megépíttessék. Hogy adtam valamit, ami igazi érték, igazi gazdagodása magyar írásművészetünknek, hogy több, mint egyszerű, jól konstruált magyar olvasnivaló, hogy művészet és magyar művészet az.

Nem tagadom, jól esik az ilyen dicséret, jól esik a művész, az igazi, értékes művész, az igazi értékes kultúrember dicsérete, megbecsülése, értékelése. Hiszen ez a jutalma, az igazi, mindazért a sok fájdalomért, munkáért, elvesztett és pótolhatatlan idegekért, az emberi élettől ellopott napokért, hetekért és hosszú-hosszú hónapokért, melyekbe egy komoly alkotás — ha sikerül az, ha nem — kerül.

Nem tagadom, munka közben sokszor-sokszor megtorpantam, megijedtem, gyáva és kishitű lettem és sok-sok álmatlan éccakán át keserűen gondoltam arra: nem bírom ezt el, gyenge vagyok, kikacagnak velem, ha ki merek velem jönni, nyomorékot szülök, nem tudok már semmi épét, igazit, egészségeset alkotni. Úgy éreztem, kiégttem, megrokkantam, engem már félretett, mint használhatatlan roncsot, az élet és nekem itt már szavam, súlyom, jelentőségem nincsen.

Visszaemlékeztem, hogy fiatal koromban én is együtt ordítottam a többi fiatalal: „Félre az öregekkel az útból!” És tudom: akkor nekünk, fiataloknak igazunk volt és ma is igaza van minden fiatalnak és nincsen igaza az öregeknek soha, sehol. S szinte hallottam, ahogy a fiatalok reám kiáltanak már: félre veled, öreg roncs, az útból.

Aztán készen lettem a regénnyel. Nehezen eresztettem útnak, nagyon félttem, hogy baj lesz vele. Óh, nem azért félttem, hogy — hitetlen kálvinista szempontjai miatt lesz vele baj (amitől barátaim közül sokan őszintén féltettek engem éppen a Szt. István regénnyel kapcsolatban), ettől nem félttem, mert érzem, hogy ha nem is katolikus szemmel láttam meg a királyt, de őszinte, Istenben való hittel. Nem ettől félttem hát, hanem hogy művészi kompozícióm nem eléggé jól konstruált, hogy a felépítés gyengesége és a konstrukció hiányossága és rosszul dimenzionáltsága nem bírja el az országépítő király, a monumentális férfi súlyát és összedől az én épületem.

Ma már tudom: nem lesz baj az épülettel. Érzem kevés őszinte jó barátom meleg kézszorításából, mellyel megköszönték nekem a regényt. Érzem író társaim szempillantásából, mely nem csal, melyből az ítélet még az ő akaratuk ellenére is eltitkolhatatlanul kisugárzik, akár felmentő az, akár marasztaló. És most már nyugodt vagyok és boldog.

Tegnapelőtt kaptam Szekfű Gyula levelét, melyben bőven ír regényemről, melyet a historikus szemével olvasott el és a túladunai, katolikus magyar szemével. Megmondja, hogy mint historikus, kifogásolja azt, hogy én nem látom a *szent* királyt, aki pedig István volt, lennie kellett. Szerinte a király szent volta segítette át az embert olyan nehézségeken, melyeken szentsége nélkül el kellett volna buknia, illetve legalább meg kellett volna botolnia.

Egészen érdekes a dolog. Érdekes azért, mert én ezt valóban nem tudom látni, érezni, nem tudom — *hinni*. Tehát nem is tudtam megírni, mert akkor csaltam volna, *hamisítottam volna. Magamat hamisítottam volna meg.* Az én tudatomban István éppen azért lehetett és lett is szent (kálvinista értelemben, igazi magyar szent) *halála után*, mert életében a szentség segítsége nélkül is, igazi emberi hittel tudott akarni és cselekedni és a végzet által neki kiszabott élet útján félrelépés nélkül, habozás és megtorpanás nélkül haladni mindig csak előre és elérni a célt, amit csak a legnagyobbak érhetnek el, azok, akiket méltán illet meg életmunkájukért a szentség.

Úgy gondolom, hogy az én látásom nem pogány látás, nem is rideg protestáns látás, de jórészt, talán egészében — *erdélyi látás*. Gyökeres erdélyi ember nem láthatja úgy István királyt, mint gyökeres túladunai, illetve magyarországi ember. Úgy gondolom, az erdélyi katolikus ember is inkább úgy látja Istvánt, mint én, nem pedig úgy, mint Te, avagy Szekfű Gyula. Mint ahogy magyarországi historikus soha úgy meg nem érti, olyan természetesen nem vállalhatja Bethlen Gábort, vagy már Martinuzzit is, mint az erdélyi ember.

Ezt a mi *más-fajta* szemléletünket nem a *vallás* determinálja, hanem a mi másfajta lelki alkotottságunk, ami viszont másfajta vérünknek, más történetünknek, más múltunknak és más jövődösejtésünknek lehet a következménye. Nem tudom, igaz-e, amit itt elmondottam, vagy nem igaz. Nem kontárkodom a tudományokba, melyek nem az én tudományaim. De ahányszor a sors összehoz Erdélyen kívüli magyarral, mindig érzek valamit, ami elvlaszt minket. Nem érzésben, de észjárásban. És ahányszor Magyarországon erdélyi származású emberrel találkozom, úgy érzem, mintha az idegenben honfitárssal találkoztam volna. Bevallom, ez az utóbbi érzésem akkor is felébred, ha erdélyi románnal vagy szásszal találkozom össze pl. Budapesten.

Furcsa dolog és szinte bántó, néha tudatosan megállapítom ennek az érzésnek árulászerűségét, de nem tudom letagadni ma sem, amint a régi békevilágban is Pestről hazajövet akkor éreztem magam *otthon*, amikor a Királyhágó hegyei között az első csúcsos fedélű román boronaházat pillantottam meg.

Ne haragudj, hogy hosszadalmasan elfilozofáltam ezt a levelet és valószínűleg untattalak vele. De cikked meggondolkoztatott és leírtam azt, ami erről eszembe jutott.

... Az ablakom nyitva és lenn a hegyoldali csaliban csattog a fülemile. Az almafa virágozik és én érzem az illatát, és az orgona illatát is. A hold világít és ezek a vén hegyek olyan csudálatosan szépek és titokzatosak és monumentálisak és örökkévalók. És én tudom, érzem, hogy itt körülöttem 32 ezer kalotaszegi magyar él, akinek ősei ezerkétszáz esztendő előtt Nagy Károly császárral tusakodtak valahol a Túladunán. És azóta itt tusakodnak a földdel, a hegyekkel és megmaradtak és meg fognak maradni fiaikban és unokáik unokáiban velem és az unokáim unokáival együtt. És szép tavaszi holdvilágos esteken fogják hallgatni a fülemilét és látni fogják az öreg Vlegyászát, ahogy én azt most látom. És ez nagy dolog és tudni, hinni benne jó. És holnap reggel megyek és vetek kukoricát...

Az Isten áldjon meg édes jó Barátom, öllelek szeretettel

Sztána, 1934. ápr. 28.

Kós Károly

Szobotka Tibor sírjánál

A Magyar Írók Szövetsége, de hadd mondjam így közvetlenebbül: mi, barátai és társai Szobotka Tibor születésének 75. évfordulójáról emlékezünk meg. Szobotka, az író, nem volt soha oly eleven, mint napjainkban.

Elég egyetlen futó pillantást vetni a pályájára, s ez a tény a napnál világosabb. Mit ír róla a hatvanas évek elején a Magyar Irodalmi Lexikon? Ezt: „Cikkei, kritikái és novellái a Tükörben, az Est-lapokban és a Magyar Nemzetben jelentek meg. Tanulmányai: Thomas Mann (1956), Shelley (1960), Kafka kettős világa (1963), Közönség és irodalom (1964); regénye: Megbízható úriember (1959)”. Ennyi. Méltatás, karakterizálás egyetlen szó sem. Aki ezt olvassa, joggal gondolhatja, olyan tudós ember életét ismertetik itt, aki mellékesen prózaírással is próbálkozott, lám a sok tanulmány mellett egy regényt is írt. Persze, azért említés történik a Tükörben, Est-lapokban megjelent novelláiról is. Melyik tudós nem kezdte a pályáját novellákkal vagy versekkel?

Ezek a novellák a sárgult, töredező lapokon! Jól emlékszem rájuk. Az ötvenes évek szörnyűsége mélyvilágából emlékszem, amikor együtt, egy időben a Freskó kéziratával, amely akkor éppúgy kiadhatatlan titkos irodalom volt, mint ahogyan egybegyűjthetetlenek és újra-publikálhatatlanok voltak azok a bizonyos novellák. Pedig a harmincas évek megbízható magas színvonalán íródtak, s valami friss, áradó epikus mesélőkedvről, szellemes-ironikus emberismeretről, könnyeden lényegre tapintó szemléletről tettek tanúságot.

A Megbízható úriember hiába volt sikeres könyv, és a rákövetkező két regény, Züzü vendégei (1973), Az összeesküvők (1978) hiába keltett szintűgy feltűnést, hozott megint sikert is, más epikus tónust, más szemléletet reprezentált. Mintha az ötvenes évek írói hallgatása, majd a nehézkes, túl lassú művészetpolitikai változás alatt a tudományba való temetkezés lefogta volna a mesélő kedvnek azt a természetes áradását, elapasztotta volna a világ ábrázolásának azt az önbizalommal teli bőséges forrását, amely — most látjuk csak — Szobotka tehetségében benne rejtett. A regények megjelenése között nagyok is az időközök, sok év, tizennégy év telt el a Megbízható úriember és a Züzü vendégei között. Ha a téma és a tárgyválasztás merészsége nem is változott (a Megbízható úriember hőse egy szélhámos, a Züzü vendégeinek egy prostituált), az ábrázolás komorabb lett, a játékos szellemesség, mely oly színgazdagon tükrözte a világot, háttérbe szorult, az írói ítélkezés szigorúbb lett, tetelesebb.

Jobb kor, kedvezőbb körülmények kellettek volna a fiatalkori hang és ami fő: a fiatalkori termékenység fenntartásához. Mert vegyük csak számba, mi történt azután. Mi történt azután, hogy Szobotka Tibor nem kevés keserves írói tapasztalatot megérve, végül is — hadd mondjam így, ilyen tárgyszerűen eltávolítva — lezárta, befejezte írói pályáját? Lezáródott ez a pálya? Dehogyan! Éppen ellenkezőleg, kibontakozott, kiteljesedett. Ha életében helyel-közzel, nagy kihagyásokkal jelentek meg könyvei, az utóbbi öt évben évente jelent meg egy. Regények, elbeszélés-gyűjtemények, drámák, jelenetek — mind-mind a gazdag hagyatékból, abból a roppant kézirat-maradványból, amelynek közléséről — miért, miért nem, nyilván a lelki erejére visszaható mostoha körülmények miatt — az író maga lemondott.

Ehhez a nagyszabású kiteljesedéshez, amely a szemünk előtt történt, s melyről csupán adatszzerűen számolok be, kell ez a spontán olvasói öröm. Feltétele. Meg kell a valóságon alapuló legenda is, amelyet egy megrázó könyv, a *Megmaradt Szobotkának* tárt elénk. És kellett még, módfelett kellett, a hagyatékt feltárójának mítoszba illő eltökéltsége is. Az író- és élettárs harca Szobotkáért Szavitrként. E visszaperlő, feltámasztó, elégtételt szolgáltató roppant küzdelem következtében mondhatjuk el éppen itt, 75. születésnapja ünnepén, hogy Szobotka Tibor elevenebb író, a magyarok előtt jobban ismert, magasabbra értékelt, mint valaha volt. Így lett igaz, amit egykor az Igiturban írt, s amit most rá idézhetünk: „Én pedig... én az maradok mindig, aki voltam, akiben akkor is megmarad a lélek, amikor már elszáll.”

Lengyel Balázs

Irodalomtörténet

Király István: Kosztolányi. Vita és vallomás (Tanulmányok)

Király István könyve meglehetősen szokatlan vállalkozás a magyar irodalomtudományban. A társadalomtudósok, s közülük is az irodalmárok általában nem térnek vissza korábban kialakított, majd megváltoztatott nézeteik taglására. Szükségtelennek érzik a konfrontációt hajdani önmagukkal, vagy csupán nem érzik publikusnak, a közönségre tartozónak: valamiféle szakmai „illemszabály” működik itt? Bizonyára mindkét változat létezik. Nem szükséges persze részletezni, milyen belső károsodásokat okozhat ez, amikor valaki egyszerűen csak átlépi hajdani önmagát anélkül, hogy szembenézne vele. Anélkül, hogy tisztázná: mi az, ami régebbi énjéből tovább él, amit tiszta lelkiismerettel vállalni tud — és mi az, amivel véglegesen szakítani akar.

A Király István munkásságát ismerők tudják, mennyire fontos számára a kontinuitás—diszkontinuitás dialektikája. Eddig úgy tudtuk, főleg az 1945 utáni magyar történelmi fejlődésről kialakított, sokat vitatott koncepciója épül erre a kategóriapárra. Kosztolányi-könyve azt mutatja, hogy az egyén „történelmében” (vagyis a saját fejlődését átgondolva) is megpróbálja érvényesíteni a folyamatosság és a szakítás kölcsönhatását és hogy nem habozik levonni az ebből adódó következtetéseket tudományos munkájában sem.

A visszaemlékező-esszéisztikus és a szokotabb módon tudományos (irodalomtörténeti—poétikai) részek váltogatása, illetve egymásra vonatkoztatása további tanulságokat is kínál. Többek között azt, hogy Király szerint az irodalmár személyisége elválaszthatatlan tudományos tevékenységétől. Századunk második felében, a tudományok általános „antropomorfizálódása” idején talán fölöslegesnek tűnik ezt hangsúlyozni. Kisebb-nagyobb hangsúlykülönbségekkel mindenki elismeri ma már, hogy a humán tudományok sajátzerűsége éppen a szubjektív és az objektív oldal szoros, ámde minden egyes esetben másként strukturálódó összefüggésében keresendő. Mégis: milyen kevesen gondolnak e belátás mérhetetlenül fontos következményeire! Főként pedig arra, hogy mi-

lyen szívós, szünet nélküli, öncsalatásokat lebíró belső munkát feltételez.

Az önmegismerést azonban igen nehéz társítani a tudományban szokásos problémafelvetésekkel, módszerekkel és eljárásokkal, amelyeknek végső célja mégsem maga a szubjektum, hanem valamilyen (a szubjektivitást magában foglaló) általánosság. Kétféle nyelvhasználatról van szó mindenekelőtt, amelyeknek keveredése veszélyes, jóformán átláthatatlan helyzeteket jelent; ezért is vállalkoznak rá kevesen, hogy kihasználni próbálják a keveredésből adódó *pozitív* és felszabadító lehetőségeket. Király István is úgy döntött, hogy elválasztja egymástól a két nyelvi világot; úgy azonban, hogy a megfelelő részletek egymás mellé helyezésével összefüggést teremt köztük. Ez a szerkesztésmód és egyáltalán a két nyelvi regiszter alkalmazása tanúsítja, hogy a szerző számára különösen fontos és a hagyományos tudós értekezés formájában megoldhatatlan, sőt *tárgyalhatatlan* problémáról van szó. Kosztolányihoz való viszonya, mint a könyvből megtudjuk, nemcsak irodalomtörténeti nézeteinek fejlődése szempontjából kulcsfontosságú, hanem tanúskodik egész világképének, ezen belül erkölcsfelfogásának négy évtizede tartó alakulásáról. Az olvasónak az a benyomása támad, hogy ez a „Kosztolányi” címszó alatt összefoglalható kérdéskomplexum sokáig mintegy vakfoltként volt jelen Király István munkásságában. Háttérbe szorította, a szó szoros értelmében „elfojtotta” az Ady-kép ki-munkálásának feladata. Miért volt Kosztolányi-rajongó ifjú korában, miért távolodott el tőle azután évtizedekre, s végül: miért tartja ezt az életművet ma újólag annyira fontosnak, sőt időszzerűnek, hogy nem halaszthatta tovább a vele való számvetést? Ezekre a kérdésekre keresi a választ könyvének „vallomásos” vonatkozásában. S mint a visszaemlékezésekben általában történik, nála is vitába száll egymással a személyiség önnön integritását védelmező (jogos) törekvése az intellektus önleplező, kritikus szándékával: párját ritkítóan érdekes irodalomtörténeti anamnézis.

A vállalkozás másik, általánosabb érvényű tétje a következő: lehetséges-e Kosztolányit marxista

szempontból teljes egészében befogadhatóvá és méltó módon értékelhetővé tenni? Vállalva az ideológia és az esztétika szembesítését, Király István olyan megoldást akar találni, amelyben feloldódik a negatív világnézeti és a pozitív esztétikai értékelés abszurd különélése. (A jobbik változatot említettem csupán, hiszen Kosztolányival kapcsolatban létezett negatív ideológiai megítélésből származtatott negatív esztétikai minősítés is.) A *Vita és vallomás* szerzője arra tesz kísérletet, hogy világnézeti és filozófiai oldalról is alátámassza azt a befogadói élményt, hogy Kosztolányi nagy író, akinek művei, úgy érezzük, egyre inkább kapcsolódnak jelenünk legidősebb, mindenkit személyes létében érintő kérdéseire. Így talál rá a részvétetikára, a türelem és a megértés erkölcsére, a „vendéglétnek”, a világra való rácsodálkozásnak a görög-ségig visszavezethető, de Kosztolányinál újra eleven életre kapó magatartására, képességére. Marxista szempontból, mai világkontextusba helyezkedve érvel Kosztolányinak nem csupán a művei, hanem etikai öröksége mellett is, bár nem titkolja, hogy lényeges pontokon továbbra is vitája van vele. Távrolról sem apológiára, feltevél nélküli azonosulásra törekszik, hanem vitázó megértésre.

Úgy hiszem, az olvasó vagy a recenzens feladata is csak ez lehet. Az, aki ennyire feltárja „Kosztolányi-olvasatának” személyes előtörténetét, aki ilyen nyíltsággal vállalja saját ideológiai-világnézeti előfeltevéseit, aligha számít fenntartások nélküli egyetértésre. Király úgy látja, hogy korunk etikai dilemmái közül a legfontosabb a „szolgálatetika” és az „önmegvalósítás-etika” közötti viszony kérdése. Az emberi lényegyet torzítja el, ha egyiket a másiknak alárendeljük: ez a kétféle etika „minden valós közösségben egybe kell hogy essék”. Kosztolányinál — véli — ez az egyensúly megbomlott az utóbbi, vagyis az önmegvalósítás javára. Műelemzéseinek kritikus megfigyelései voltaképpen egytől egyig ebből az alapvető tételből indulnak ki. Kosztolányi értékeit, sajátos etikáját, ennek az etikának az időszerejét tehát azon az alapvető *korlátozottságon belül* igyekszik feltárni és fogalmilag megragadni, amit véleménye szerint ennek az írónak az individuuma-összpontosítottsága, társadalomfelfogásának szelíd anarchiája jelent.

A könyv olvasói közül azok, akik szerint nem feltétlenül szerencsés *éppen* ennek a fogalom-párosnak az alapján Kosztolányi műveit közéletünk, természetesen majd minden elemzésben találnak vitatnivalót. Azt az egyoldalúságot, amelyet Király a „szolgálatetika” kizárólagos kö-

vetelésének nevez, alighanem súlyosabban diszkreditálta a történelem, mint az „individualista önépítést”. S vajon melyik volt az az ideális közösség, ahol a kettő makulátlanul egybeesett? Miért csak a „szolgálatetika” fogalma szívhatja magába Király Istvánnál az „önmegvalósítás” fogalmát, fordítva ez miért nem lehetséges? Egyáltalán: helyes-e ez a merev, fogalmi elválasztás, nem kellene-e tőle eltekinteni? Súlyos kérdések ezek; a *Vita és vallomás*, ha más erénnyel nem rendelkezne, már ezeknek a kérdéseknek az elodázhatatlan, parancsoló erejű felvetésével is jelentőset cselekedett volna. De hát ennél jóval többet találunk ebben a könyvben: a teljes szakirodalom ismeretén nyugvó, főlényes módszertani tudással kidolgozott műinterpretációkat; irodalomtörténeti kulcskérdések invenciózus újrafelvetését, egy-egy probléma eszméletörténeti hátterének izgalmas bemutatását. Kár lenne, ha ez a „vitázó megértésre” törekvő könyv irodalmi életünk megosztottsága következtében csak dicshimnuszokban vagy néma elutasításban részesülhetne. Megérdemli a megértő vitát, s éppen azok részéről várhatjuk el ezt, akiknek érdemi vitájuk van Király Istvánnal. (*Szépirodalmi*)

Angyalosi Gergely

Történelem

Könyvek Szent Istvánról

Szent István Emlékkönyv Szerkesztette Serédi Jusztinián, a reprint válogatott kiadás szerkesztését Török József végezte.

A közel kétezer oldal terjedelmű, háromkötetes, monumentális tanulmány-gyűjtemény 1938-ban jelent meg. A mostani reprint válogatás az eredeti ötven tanulmányból a hűsz legjelentősebbet közli. A szerzők a magyar történelemtudomány kiemelkedő egyéniségei, akik nemzetközi téren is a legkiválóbbak közé tartoztak vagy tartoznak. Néhány név elegendő ennek bizonyítására: Alföldi András, Balogh József, Ember Győző, Gombos F. Albin, Huszár Lajos, László Gyula, Moravcsik Gyula, Pais Dezső, Szekfü Gyula, Szentpétery Imre, Váczy Péter. Szent Istvánt és korát ma is az

ő alap kutatásaiknak köszönhetően ismerhetjük, mindezt ékesen bizonyítja a legújabb „Magyarország története” e kort tárgyaló kötete (Bp. 1984) is. A gondos mérlegelést igénylő válogatás eredményeként a tanulmányokat egybefűző szerkesztés megmaradt, és a gyűjtemény sokrétűsége megőrződött. Túlzás nélkül állítható, hogy az idei megemlékezés kiemelkedő eseménye e reprint válogatás-kötet megjelentetése. (*Szent István Társulat*)

Szent István tisztelete

Szerkesztette: Török József

A Szent Jobb országos útját kísérő kis könyv első, történelmi jellegű részében Szent István életéről, szentté avatásáról, valamint a Szent Jobb történetéről kap az olvasó a legújabb, tudományos kutatásokon nyugvó, rövid, világos áttekintést. Utána énekek következnek, közöttük a teljes vecsernye, amelyhez kiegészítésül, „ad libitum” a középkori hazai gregorián ének néhány jeles tétele csatlakozik. Mohács előtt hazánk székesegyházaiban, a káptalanok, monostorok templomaiban, ezekkel dicsérték a szent királyt. Utána litánia, imádságok, ájtatosságok következnek. Végül pedig középkori latin nyelvű költészetünk néhány remekének (szekvenciák, zsoltosma) magyar változata Sík Sándor és Csanád Béla műves fordításában. A szépen megformált kötetet Molnár C. Pál 1938-ban készített metszetei még vonzóbbá teszik. Az 1988-as hazai könyvárakat ismerve az olvasó csodálkozik: még ma is lehet ilyen olcsó áron és ilyen minőségben könyvet kiadni? Az ünnepeit nevével viselő kiadónak ezért is méltán jár köszönet. (*Szent István Társulat*)

István király emlékezete

Szerkesztette: Király László

A Bibliotheca Historica történelmi és művelődéstörténeti sorozat keretében látott újra napvilágot az 1971-es jubileumi évben megjelent kötet, amely most némi kiegészítést is tartalmaz. A bevezetőt Györfly György írta, a képanyag a tavalys elhunyt Dercsényi Dezső szakértelmét dicséri. A koronázási jelvények bemutatása után Szent István törvényei, Intelmei, legendái következnek, valamint két oklevele és a krónikák reá vonatkozó feljegyzései. A szép kivitelű könyv a legfontosabb források közreadásával ápolja a szent király emlékét. (*Európa*)

Bogyay Tamás: Stephanus rex

A Münchenben élő neves történész—művészettörténész egy évtizeddel ezelőtt, Szent István születésének ezredik évfordulójára írta ezt a

nagy erudíciót fölhalmozó és mégis, mindenki számára megközelíthető élet- és korrajzot. A tudós szerző kiválóan ismeri és bőségesen használja a hazai szakirodalmat. A modern történelmi forráskritika és a lélektani kutatás eredményeinek fölhasználásával a következő kérdésekre keresi a választ: Milyen volt az államalapító szent a maga emberi valóságában? Milyen eszmék és érzések vezették cselekedeteit? Mi nagyságának titka és hogyan lett a magyarságon túl az egész nyugati kereszténység szentje? A könyvet a megírása óta eltelt néhány esztendő nem tette elavulttá, különben is nem egy hazai kiadónál majdnem ennyi egy könyv átfutási ideje. A Képes Krónika Szent Istvánról szóló részének színes miniatűrái szépen, harmonikusan illeszkednek e kiváló műhöz. (*Ecclesia*)

Szántó Konrád:

Boldog Gizella első magyar királyné élete

A ferences szerző többet nyújt, mint amennyit a cím ígér. Gizella életrajza mellett ott van a korrajz, valamint tiszteletének története. A magyar egyháztörténetírás eddig adós volt ezzel az életrajzzal, aminek részben a források szűkszávuása volt az oka, részben pedig az, hogy a történészek inkább Istvánnal foglalkoztak és Gizellát csak vele kapcsolatban tárgyalták. A kötet értékét a jól megválasztott színes illusztrációk jelentős mértékben emelik, illetve az írottak megelevenedését hathatósan segítik. Kiemelkedően érdekes Gizella 1060 körül készített sírkövének részlete. (*Ecclesia*)

Gábrriel Asztrik: A párizsi egyetem és annak magyar tanárai, ballgatói (1495—1525), University of Notre Dame, Indiana, USA, 1986.

„Párizs a világnak az az ötezer hektárnyi területe, ahol a legtöbbet gondolkoztak, legtöbbet írtak, legtöbbet publikáltak” — elevenítette fel nemrég Giraudoux gondolatát Pierre Chauuu. Annak ellenére, hogy túlzásnak vagy önhittségnek tűnhet ez a megállapítás, igaz. S ha kezünkbe vesszük Gábrriel Asztrik legújabb könyvét, az előszó első soraiban szemünkbe ötlő „on revient à ses premiers amours” közmondás mögött azonnal felfedezzük a lényegét, a legfontosabbat. A szerzőt nem csupán a Sorbonne és a Collège de France padjaiban és az elbűvölően gazdag párizsi könyvtárakban eltöltött ifjúság vonzotta a választott téma felé, hanem annak fontossága, egyetemes és nemzeti

jelentősége a döntő tényező. A kettős jelentőség hangoztatása nem a recenziókban használatos kötelező szóvirág, mert erre jelen esetben semmi szükség. Hazánkból a könyv szerzőjével együtt sok tudós férfiú származott el idegenbe az elmúlt fél évszázad alatt, különösen amikor viharosra vált az idő. A humaniztika művelői közül egyesek olyan töretlenül folytatták munkásságukat, hogy mindvégig az egyetemes kultúra peremvidékén maradtak. Mások meg olyan sikeresen vették be ennek fellegetvárát, hogy közben magyarságukat véglegesen elveszítették. Gábrriel Asztrikon kívül egyetlen külföldre került magyar történésznek sem adatott meg az, hogy egyszerre legyen az egyetemes és a magyar történelmi kultúra, történelem világszerte elismert kutatója. A „világszerte” jelzővel azonban óvatosan kell bánni, mert éppen hazánkban a legszűkebb szakmai körökön kívül őt csak premontrai kanonok-társai ismerik. Párizsi tanulmányai után 1936-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen „summa cum laude” eredménnyel doktorált. Ennek ötvenedik évfordulójára jelent meg a műveit tartalmazó bibliográfia, pontosan 150 könyv, tanulmány adatait közölve. (Vajon van olyan hazai könyvtár, ahol ez mind megtalálható?)

A jubileumi évben látott napvilágot a 151., újabb műve, amelyik szimbolikusan megkoronázza az egyetemtörténet-kutatásnak szentelt életművét, s témaválasztásával hitet tesz magyarsága mellett. Gábrriel Asztrik könyvében a párizsi egyetem magyar tagjainak 1495–1525 közötti akadémiai pályafutását írja le. A kutatások az angol–német náció (ahová a magyar is tartozott) receptorainak eddig még nem publikált feljegyzésein alapszanak, amelyek a Liber rectorum-ban maradtak fenn. XII. Lajos uralkodása alatt (1498–1515) tekintélyes számú magyar egyetemi hallgató jött Párizsba, és ez folytatódott I. Ferenc uralkodásának (1515–1547)

első évtizedében is. Néhány magyar, mint például Várdai Balázs, magas tisztségben széles körű tevékenységet folytatott. A tanulmányok tárgyalásán túl a szerző új adatokkal szolgál arról is, ki hová került a párizsi egyetem után. Az ugyancsak kiadatlan Liber procuratorumban található, magyar szerzőktől származó bejegyzések szintén említésre kerülnek. A Liber pergamineus, mint hivatalos kalendárium a magyar szentek ünnepeit is tartalmazza.

Gábrriel Asztrikot ezen könyvén túlmenően egész életművéért köszönet illeti meg, mert az ő kutató munkája nélkül szinte teljesen ismeretlen maradt volna az a legműveltebb értelmiségi réteg, amely a középkor folyamán hazánkat, az egyházat és a nemzetet egyaránt Európa szellemi életének legrangosabb központjához, a párizsi egyetemhez kötötte.

Napjainkban az egész ország újra tanulja, hogy az anyagi javakkal tudni kell gazdálkodni. Ez áll a szellemi javakra is, és mindkét téren van tanulnivalónk más nemzetektől.

A belga filozófiatörténész, Fernand Van Steenberghe összes írását, kisebb-nagyobb tanulmányait (beleértve az általa írt recenziókat) mind összegyűjtötték, és megfelelő apparátussal ellátva a Leuveni Egyetemen kiadták, hogy életműve hatékonyan szolgálja a következő nemzedékek tudós eszmélődéseit. Gábrriel Asztrik sok-sok tanulmánya hazánkban, de másutt is csak igen nehezen hozzáférhető folyóiratok mélyén, még a kutatók számára is majdhogynem hozzáférhetetlenül lappang. Ideje lenne, hogy a magyar nemzet történelmének felelős gazdái érdemben fölfigyeljenek Gábrriel Asztrik életművére — melynek további gyarapodását szívből reméljük — és azt gyűjteményes kiadás formájában itthoniak, külföldiek számára egyaránt hozzáférhetővé tegyék.

Török József

Számunk írói

Doromby Károly újságíró, a Vigilia nyugdíjas főszerkesztője
Lukácsy Sándor irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet
Török József a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia professzora

1988
ANNÉE LIII.

vigilia

AOÛT
AUGUST—AUGUST

Revue mensuelle — Monatschrift — Rédacteur en chef — Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

---

RÉSUMÉ

Dans ce numéro nous évoquons la figure du roi Saint Etienne, fondateur de l'état hongrois. A son nom se rattache l'appartenance au christianisme du peuple hongrois. Sous ce signe publions-nous un discours commémoratif de Sándor Sík, un essai de József Kardos sur la théorie de la „sainte couronne” de Saint Etienne, le traité de Jusztinián Serédi sur les rapports de droit canonique des lois d'Etienne, ainsi que l'étude et un poème de József Törnai sur ce grand roi. L'étude de József Török analyse la doctrine, concernant l'Eglise, de Saint Gérard, évêque de Saint Etienne. Dans son essai, István Nemeskürty se penche sur le rapport de la nation hongroise et du christianisme. Sur ce meme thème une table ronde a eu lieu avec la participation de personnalités catholiques. Dans une „dissertation” ironique, Béla Hamvas décrit la vraie physionomie de la bureaucratie. Dans la rubrique „Méditation d'aujourd'hui” vous lirez l'essai de Péter Balassa, intitulé „Invitation”. Pour finir ce numéro, nous publions un récit de Gyula Csák, un poème de Csaba Fecske et plusieurs comptes rendus.

INHALT

In der August-Nummer gedenken wir den staatsgründenden ersten ungarischen König, Stephan den Heiligen. An seinen Namen knüpft sich die Aufnahme des Christentums in Ungarn. Unter diesem Zeichen veröffentlichen wir, neben einer Gedenkrede von Sándor Sík, ein Essay von József Kardos über die Lehre von der „Heiligen Stephan-Krone”, eine Schrift des ehemaligen Kardinalprimas Jusztinián Serédi über die kirchenrechtlichen Bezüge der Gesetzgebung Des Heiligen Stephans, sowie eine Studie und ein Gedicht von József Törnai über den grossen König. József Török untersucht die Kirchenlehre des Heiligen Gerhard, Bischof und namhafter Mitarbeiter vom Heiligen Stephan. Károly Doromby stellt eine historische Bilanz über den vor 50 Jahren in Budapest abgehaltenen 34. Eucharistischen Weltkongress (1. Teil). István Nemeskürty untersucht die Beziehung zwischen Ungarn und Christentum. Mit demselben Thema befasste sich ein Tafelrundgespräch an dem namhafte katholische Persönlichkeiten teilnahmen. In einer „ironischen Studie” beschreibt Béla Hamvas das richtige Gesicht der Bürokratie. In der Spalte: Heutige Meditation, ein Beitrag von Péter Balassa, betitelt: Inmitten einer Einladung. Im Literaturteil eine Erzählung von Gyula Csák, Gedicht von Csaba Fecske, sowie zahlreiche Besprechungen.

CONTENTS

This August number is dedicated to the memory of our King St. Stephen, the founder of our nation. The adoption of Christianity is also due to St. Stephen. It is in this spirit that we publish a commemorative sermon by Sándor Sík, a study by József Kardos on the „Holy Crown” theory of St. Stephen, a paper by Jusztinián Serédi, on the canonical aspects of St. Stephen's laws, as well as an essay and a poem by József Törnai about this great King. In a study, József Török examines the ecclesiastic theory of St. Gellért (Gerald), the bishop of St. Stephen. In a writing, István Nemeskürty examines the relations between the Hungarian people and Christianity. This is also the subject of a round-table conference that took place with the participation of outstanding Catholic personalities. In an ironical „dissertation” Béla Hamvas describes the true aspect of bureaucracy. In our Meditation column, we publish an essay by Péter Balassa with the title: In the Course of an Invitation. This number also includes a short story by Gyula Csák, a poem by Csaba Fecske, as well as a number of reviews.

